

ORTAÖĞRETİM
DEMOKRASİ
VE
İNSAN HAKLARI

Emine AŞAN

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 07.07.2009 tarih ve 97 sayılı kurul kararı ile 2010-2011 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile **Ders Kitabı** olarak kabul edilmiştir.

Eğitim Yayıncılık Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İnönü Mah. İstanbul Yolu 7. km Necdet Evliyagil Cad. Nu: 24 Batıkent/Ankara
tel.: 0.312 278 49 61 • belgeç: 0.312 278 49 62

Her hakkı saklıdır ve EKOYAY Eğitim Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Kitabın metin, soru ve şekilleri kısmen de olsa hiç bir surette alınıp
yayımlanamaz.

Editör : Ayten BAYDAR (ÖZTÜFEKÇİ)
Dil Uzmanı : Hasan Hüseyin YILDIZ
Görsel Tasarımcı : Muammer BİLEN
Program Geliştirme Uzmanı : Ahmet KURNAZ
Ölçme Değerlendirme Uzmanı : Hasan PEKTAŞ
Rehberlik ve Gelişim Uzmanı : Yıldız TANRIVER
Kapak : İncir Dalında Beyaz Güvercinler,
Nurullah Berk, İş Bankası Resim Koleksiyonu
Baskı : EKOYAY Eğitim Yayıncılık,
Matbaacılık - Ankara 2012

Sertifika No: 19777

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl!
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl...
Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklâl!

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbin âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
"Medeniyet!" dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma, sakın.
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın...
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastiğın yerleri "toprak!" diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?
Şühedâ fişkırarak toprağı sıksan, şühedâ!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ.

Ruhumun senden, İlâhi, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şahadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerâhamdan, İlâhi, boşanıp kanlı yaşım,
Fişkırır ruh-ı mücerred gibi yerden na'sım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalar sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl:
Hakkıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklâl!

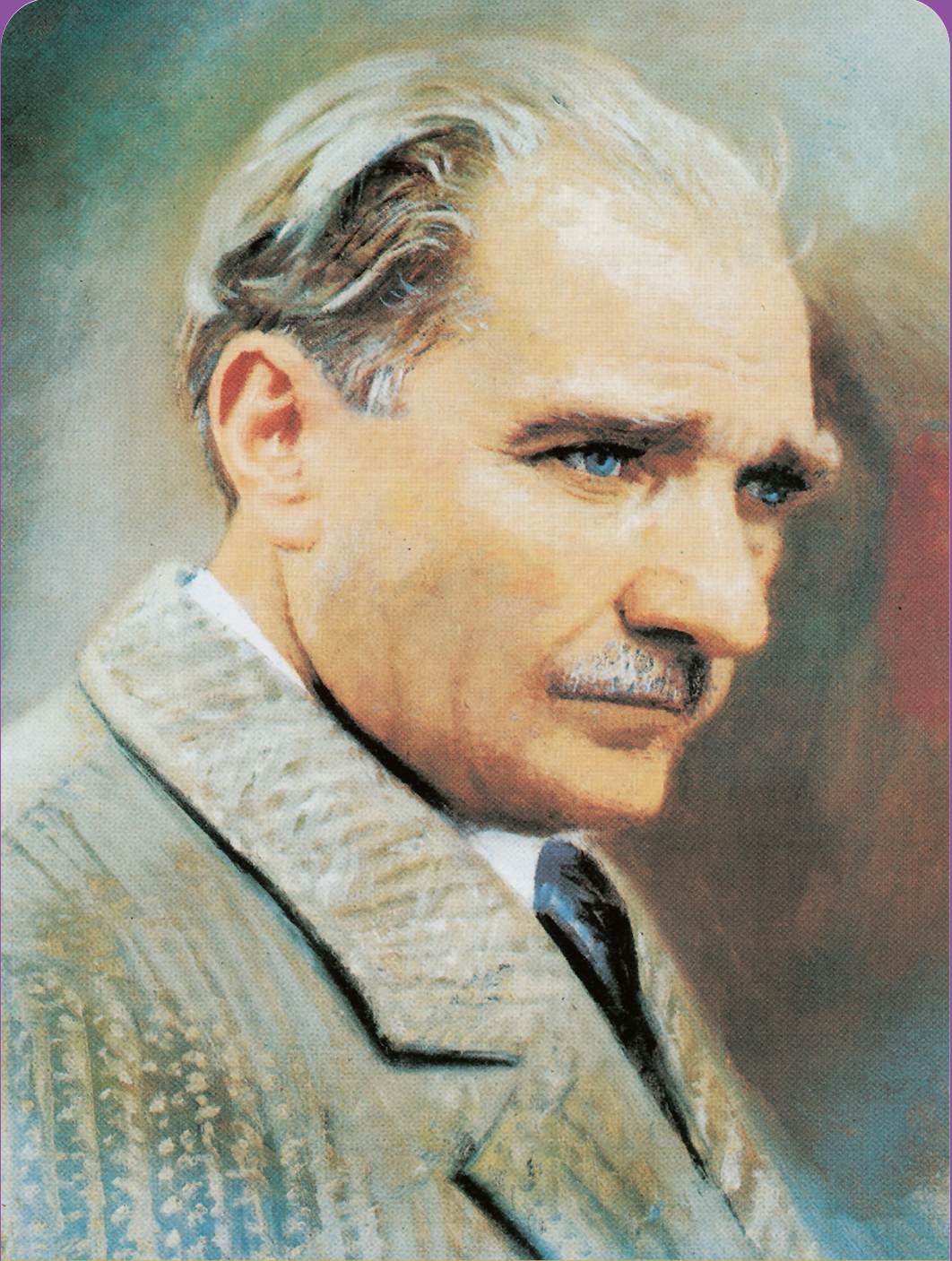
Mehmet Âkif ERSOY

ATATÜRK'ÜN GENÇLİĞE HİTABESİ

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni, bu hazineden, mahrum etmek isteyecek, dahilî ve haricî, bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asîl kanda, mevcuttur!

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
1881 - 1938

İÇİNDEKİLER

1. ÜNİTE: İNSAN HAKLARI, HUKUK VE DEVLET

A. TEMEL KAVRAMLAR	8
1. Hak, Özgürlük ve Eşitlik Kavramları	8
2. İnsan Hakları ve Temel Haklar	10
3. Adalet, Hukuk ve Devlet Kavramları	17
B. İNSAN HAKLARI VE DEVLET	21
1. Hukuksal Bir Kurum Olarak Devlet	21
2. Laik Devlet ve İnsan Hakları	23
3. Hukuk Devleti ve İnsan Hakları	27
4. Sosyal Devlet ve İnsan Hakları	30
C. İNSAN HAKLARI, DEVLETİN ÖRGÜTLENMESİ VE İŞLEYİŞİ	32
1. İnsan Haklarına Saygılı Devlet	35
2. İnsan Haklarına Dayalı Devlet	35
OKUMA PARÇASI	38

2. ÜNİTE: YÖNETİM VE YAŞAM BİÇİMİ OLARAK DEMOKRASİ

A. DEMOKRASİ DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ VE DEMOKRASİ KAVRAMI	39
B. DEMOKRASİNİN İLKE VE KURUMLARI	46
1. Seçimler ve Temsil	46
2. Siyasal Partiler	49
3. Çoğulculuk ve Katılım	49
4. Hukukun Üstünlüğü	50
C. TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ VE İNSAN HAKLARI	52
Ç. DEMOKRATİK YÖNETİMLERDE İNSAN HAKLARININ GERÇEKLEŞTİRİLMESİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR	57
D. YAŞAM BİÇİMİ OLARAK DEMOKRASİ	58
OKUMA PARÇASI	62

3. ÜNİTE: İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

A. İNSAN HAKLARININ KORUNMASI.....	64
1. İnsan Haklarının Uluslararası Koruma Altına Alınması ve Sonuçları	64
2. Uluslararası Korumanın Dayanakları ve Türleri	66
B. ULUSLARARASI KORUMA MEKANİZMALARI VE İŞLEVLERİ	67
1. Başlıca Uluslararası Koruma Organları	67
2. Koruma Mekanizmalarının İşlevleri ve Katkıları	71
C. ULUSLARARASI KORUMADA SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN YERİ VE ROLÜ	72
Ç. GÜNÜMÜZDE İNSAN HAKLARININ KORUNMASI KONUSUNDA DEMOKRASİLERDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR	74
OKUMA PARÇASI	78

4. ÜNİTE: ATATÜRK İNKILABI

A. ATATÜRK İNKILABININ DÜŞÜNSEL TEMELLERİ	80
1. Aydınlanma Kavramı	80
2. Atatürk İnkılabı ve Bu İnkılapla İlgili Kavramlar	81
B. ATATÜRK İNKILABININ AMAÇLARI VE İLKELERİ	82
1. Atatürk İnkılabının Amaçları	82
2. Atatürk İnkılabının İlkeleri	83
C. ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİNDE DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI	90
OKUMA PARÇASI	94
İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRGESİ	95
SÖZLÜK	98
KAYNAKÇA	101
GÖRSEL KAYNAKÇA	102

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nı inceleyerek ülkemizde bireylerin hangi siyasal ve ekonomik haklara sahip olduğunu öğreniniz.
2. Demokrasi ve insan hakları eğitiminin size ne gibi yararlar sağlayacağını tartışınız.
3. "Hukukun üstünlüğü" ilkesinin anlamını öğrenerek bu ilkenin kabul edilmemesi durumunda ortaya çıkabilecek sonuçların neler olabileceğini arkadaşlarınızla tartışınız.
4. "Hâkimlik ve savcılık teminatı" nın ne anlama geldiğini araştırarak buna neden gerek duyulduğunu sınıfta tartışınız.
5. Hukuk kavramının anlamını araştırarak "Hukuk, devletin temelidir." sözünü sınıfınızda tartışınız.

A. TEMEL KAVRAMLAR

1. Hak, Özgürlük ve Eşitlik Kavramları

Hak, hukuk düzeninin tanıdığı, koruduğu ve yararlanılması hak öznesinin (sahibinin) iradesine bırakılan çıkarlardır. Hak sahibi olan ve sahip olduğu hakları kullanarak insana özgü olanakları değerlendirebilen insan, **kişi** ya da **birey** adını alır. Dolayısıyla hak, kişilere tanınan bir yetkidir. Örneğin, Anayasa'nın 76. maddesinde, "Yirmi beş yaşını dolduran her Türk, milletvekili seçilebilir." ifadesi yer almaktadır. Bu özelliklere sahip olan bir kişinin milletvekili seçilebilmek için aday olması, bu yetkiyi kullandığını gösterir.

Bazı haklar, zamanla ve toplumdan topluma değişiklik gösterir. Aynı toplumda daha önce var olan bir hak, zamanla ortadan kalkabilir. Örneğin, 17 Şubat 1926'da İsviçre Medeni Kanunu örnek alınarak çıkarılan Türk Medeni Kanunu'nda aile reisi kocaydı. 1 Ocak 2002'de kabul edilen yeni kanunda ise aile reisliği kaldırılmış ve eşlerin evlilik birliğini birlikte yönetecekleri belirtilmiştir. Böylece erkeğin daha önce sahip olduğu aile reisliği hakkı kaldırılmıştır. Bunun tersi de olabilir. Daha önce var olmayan bir hak, yasalarla hak olarak kabul edilebilir. Örneğin, eski Medeni Kanun'da kadının iş yaşamında rol alabilmesi için eşinin iznini alması gerektiği şeklindeki hükümden, 1997 yılında değişiklik yapılmış, 2002'de kabul edilen yeni Medeni Kanun'da bu değişiklik aynen yer almıştır. Böylece Türk kadını, eşinin izni olmadan kendi iradesiyle istediği iş ve mesleği seçme hakkına sahip olmuştur.

Fotoğraf 1.1: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine göre, evlenme çağındaki kadın ve erkeklerin, evlenmeye ve bir aile kurmaya hakkı vardır. Düşün ise bu hakkın kullanımının topluma ilan edildiği törendir.

Haklar, toplumlara göre de değişiklik gösterir. Gelişmiş bir toplumda bireylere tanınmış olan bir hak, gelişmemiş toplumda tanınmamış olabilir. Örneğin, demokrasiyle yönetilen bir toplumda bireylere tanınan en önemli haklardan biri olan düşünme ve düşüncelerini açıklama hakkı, baskıcı yönetimin bulunduğu bir toplumda söz konusu olamaz.

Özgürlük, bütün hakların ortak kökenidir. **Özgürlük**, kişinin başkalarına zarar vermeden düşündüğünü ve dilediğini yapabilmesidir. Bireyler, sahip oldukları özgürlük sayesinde çeşitli seçimlerde bulunabilirler. Çünkü bireyin özgürlüğü, toplum içinde bağımsız davranabildiği kadardır.

Bir bireyin özgürlüğü bir başkasının özgürlüğünün sınırında sona ermelidir. Yani bireyler özgürlüklerini kullanırken diğer insanların özgürlüklerini de göz önünde bulundurmalıdırlar. Başkalarının da aynı özgürlüklere sahip olduklarını bilmeli, görev ve sorumluluklarını buna göre yerine getirmelidirler. Örneğin, demokratik bir toplumda her birey, bir sivil toplum örgütüne üye olmakta, seçimlerde istediği partiye oy vermekte özgürdür. Ama bu özgürlüklerini, toplumdaki diğer insanları ve toplumun geleceğini düşünerek kullanmak zorundadırlar. Bu bilinçle hareket etmeyen bireyler hem kendilerinin hem de diğer insanların özgürlüğüne tehdit oluştururlar. Bireylerin özgürlüklerine sahip çıkabilmeleri, öncelikle diğer insanlara karşı saygılı ve hoşgörülü olmalarıyla mümkündür.

Özgürlük, insanların doğuştan sahip oldukları vazgeçilmez ve devredilemez bir haktır. Haklar ise özgürlükleri gerçekleştirmek için bireylere tanınan yetkililerdir. Örneğin, insanlara seçme ve seçilme hakkı tanınmadan seçme ve seçilme özgürlüğünden söz edilemez. Seçme ve seçilme hakkı ise ancak bu hakkın anayasa ve yasalarca tanınması ve güvence altına alınmasıyla söz konusu olabilir.

Özgür olmak bireye çeşitli sorumluluklar da getirir. **Sorumluluk**, kişinin eylemlerinin sonucunu üstlenmesidir. Özgür olmayan ve akıl sağlığı yerinde olmayan kişiler, davranışları nedeniyle sorumlu tutulamazlar. Örneğin, aile baskısı nedeniyle yüksek öğrenim göremeyen bir genç kız, sahip olduğu yetenekleri değerlendirmede için suçlanamaz. Çünkü o, bu konuda engellenmiş ve istediği gibi davranmamıştır. Dolayısıyla özgür olmadığından sorumlu da değildir.

İnsanlar, hak ve özgürlüklerini elde edebilmek için tarih boyunca mücadele etmişlerdir. Örneğin, 1789 Fransız İhtilali'nde Fransız halkı, insan olarak sahip oldukları hak ve özgürlükleri elde edebilmek için büyük mücadele vermiştir.

Türk Kurtuluş Savaşı da bu mücadelelerin en iyi örneklerinden biridir. Kurtuluş Savaşı'nda Türk milletine önderlik eden Atatürk, özgürlüğe verdiği önemi şu sözleriyle dile getirmiştir:

“Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir. Ben, milletimin ve atalarımın en değerli mirası olan bağımsızlık aşkıyla yaratılmış bir adamım. Çocukluğumdan bugüne kadar özel ve resmî yaşamımın her evresine tanık olanlar bu aşkı bilirler. Bence bir millette şeref, saygınlık, namus ve insanlığın var olabilmesinin ve sürmesinin, o milletin kesinlikle özgür ve bağımsızlığını elinde bulundurmasıyla gerçekleşme olanağı vardır. Ben kendim, bu saydığım niteliklere çok önem veririm. Bu niteliklerin kendimde bulunduğunu ileri sürebilmek için milletimin de aynı nitelikleri taşımasını başlıca koşul sayarım. Ben, yaşayabilmek için kesinlikle bağımsız bir milletin çocuğu kalmalıyım. Bu nedenle, millî bağımsızlık bence bir yaşam sorunudur. İnsanlığı oluşturan milletlerin her biriyle uygarlık gereğinden olan millet ve ülkenin yararlarının gerektirdiği dostluk ve siyaset ilişkilerine titizlikle değer veririm. Ancak benim milletimi köle etmek isteyen herhangi bir milletin, bu isteğinden vazgeçinceye kadar acımasız bir düşmanı kesilirim.”¹

Özgürlük, sadece küçük bir grup için değil, herkes için söz konusu olmalıdır. Herkese eşit olarak tanınmalı ve herkes ondan eşit olarak yararlanabilmelidir. Aksi hâlde özgürlük tam anlamıyla gerçekleş-

1. Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, s. 229.

mez ve bir azınlığın ayrıcalığı olur. **Eşitlik**, hiç kimseye dil, din, ırk ve cinsiyet gibi özellikleri nedeniyle ayrıcalık tanınmaması, tüm bireylere aynı hak ve özgürlüklerin tanınmasıdır. Bunun için toplumdaki herkesin hak ve görevlerinin anayasa ve yasalarla belirlenmesi ve yasaların herkese eşit olarak uygulanması gerekir. **Hukuksal eşitlik** adı verilen bu durum, Anayasa'nın 10. maddesinde yer alan "**Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir...**

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.

Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadır." ifadesiyle güvence altına alınmıştır. Bu madde, demokrasinin vazgeçilmez bir ilkesi olan eşitlik ilkesini dile getirmektedir. İnsanın, insan olması nedeniyle doğuştan bir değeri ve onuru vardır. Hukuksal eşitlikle bu değer ve onurun her insanda korunması ve insanlar arasında ayırım yapılmasının engellenmesi amaçlanmaktadır.

Hukuksal eşitliğin sağlanması yani yasalar önünde eşit sayılmak, toplumdaki insanlar arasındaki büyük eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için yeterli olmamıştır. Bu nedenle, devletin toplumdaki yoksul, zayıf ve güçsüz kişileri koruyucu önlemler alması, bireylere fırsat eşitliği sağlayarak sosyal ve ekonomik koşullardaki eşitsizliği azaltması, böylece yasalar önünde eşitlik ilkesini daha etkin hâle getirmesi gerekir. Devlet, toplumdaki tüm bireylerin sahip oldukları insana özgü düşünme, üretme gibi yeteneklerini geliştirebilmeleri için gerekli olan koşulları sağlama çabası içerisindedir. Günümüz devletleri bu nedenle sosyal devlet olma yolundadır. Sosyal devlet, demokrasinin ilkelerini yalnız siyasi alanda değil, sosyal ve ekonomik alanda da geçerli kılar. Bu anlayışta bir yandan bireylerin siyasi hak ve özgürlükleri korunacak, diğer yandan da onlara ekonomik ve sosyal haklar sağlanacaktır. Toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda eşitlik sosyal devlette gerçekleşebilir.

Özgürlüğün yolu mutlaka eşitlikten geçer. Herkesin kendi kişiliğini geliştirmek için özgürlükten eşit ölçülerde yararlanma olanaklarına sahip olmadığı bir düzen, eksik ve yetersizdir. Bu nedenle eşitlik, özgürlüğün ön koşulu ve tamamlayıcısıdır. Özgürlük ve eşitlik arasında hassas bir denge vardır. Bu denge, ancak demokrasiyle sağlanabilir. Demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesi demektir. Demokrasinin temel ilkelerinin başında özgürlük ve eşitlik ilkeleri gelir. Demokratik yönetimde insanlar, başka kişilerin özgürlüklerini engellemek koşuluyla özgürdürler. Toplumsal ve hukuksal eşitlik sağlanmıştır. İnsanların tüm hakları yasalarla güvence altına alınmıştır. Bu nedenle de demokrasi en iyi yönetim biçimidir.

2. İnsan Hakları ve Temel Haklar

İnsan hakları, tüm insanların insan oldukları için doğuştan sahip oldukları, devredilemez ve vazgeçilemez haklardır. İnsan, canlılar arasında özel bir yere sahiptir. Bunun nedeni, onun diğer canlılarda bulunmayan düşünme, konuşma, doğaya egemen olma, bilimi, teknolojiyi yaratma gibi bazı özellik ve olanaklara sahip olmasıdır. Her insan, bu özellik ve olanaklara doğuştan sahiptir. Bunların geliştirilmesi ve korunması isteği, insan haklarının temelini oluşturur.

İnsan haklarının özellikleri şunlardır:

★ İnsan hakları dünyanın her yerinde, her insan için geçerli olan haklardır. Bu nedenle de evrenseldir. İnsan hakları konusunda dil, din, ırk ve cinsiyet gibi farklılıklar söz konusu olamaz. Kim olursa olsun, hangi durumda bulunursa bulunsun herkes insan olduğu için bu haklara sahiptir.

★ İnsan hakları, insanın doğuştan sahip olduğu özellik ve olanakları korumaya yöneliktir. İnsan, bu olanaklarıyla sanat, düşünce, edebiyat ve bilime, dolayısıyla insanlığın ortak mirasına katkılarda bulunur.

★ İnsan haklarına tüm insanlar doğuştan sahip olduğundan bunların verilmesi değil, tanınması ve korunması söz konusudur. Devlet insanlara bu hakları vermez. Sadece oluşturduğu anayasa ve yasalarla onları tanır ve korur.

★ İnsan hakları yukarıda sözü edilen durumlar dışında dokunulmaz, vazgeçilmez ve devredilmez haklardır.

★ İnsan haklarının savaş, seferberlik, sıkıyönetim gibi olağanüstü durumlarda sınırlandırılabilceği savunulsa da yaşama hakkı, din ve vicdan hürriyeti hakkı gibi hakların sınırlandırılmayacağı dile getirilmektedir.

★ İnsanlar, birer hak öznesi olarak bu haklarının bilincinde olmalı ve onlara sahip çıkmalıdırlar.

İnsan haklarının bir kısmı, insanın başka haklardan yararlanabilmesinin ön koşullarını oluşturur. Bu nedenle de **temel haklar** adını alır. Bu haklar, Anayasa ile tanınıp güvenceye alınan haklardır. Temel haklar, kişinin insana yaraşır bir biçimde yaşayabilmesini sağlar. İnsanın değerini korumaya yöneliktir. Örneğin, yaşama hakkı temel haktır. Çünkü insanın diğer haklarından yararlanabilmesi için öncelikle yaşıyor olması gerekir. İnsana yaraşır biçimde yaşayabilmenin, özellik ve olanaklarını geliştirebilmenin ön koşulu, yaşama hakkına sahip olmaktır.

Temel hakların devlet tarafından yasal olarak tanınması ve korunması gerekir. Anayasa'nın 12. maddesinde, "**Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklere sahiptir.**" ifadesiyle temel haklar devlet tarafından tanınmış ve koruma altına alınmıştır.

İnsan hakları belgelerinde yer alan başlıca temel haklar yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı hakkı, eğitim hakkı, dilekçe hakkı, özel yaşamın gizliliği hakkı, konut dokunulmazlığı hakkı, seçme ve seçilme hakkıdır. Bunların bazıları olmazsa insanın varlığı ve fiziksel devamlılığı söz konusu değildir. Yaşam ve kişi dokunulmazlığı hakkı böyle haklardır. Bazı temel haklar ise insanın olanaklarının gelişmesi için gerekli ön koşulları sağlar. Bunların başında eğitim hakkı, seçme ve seçilme hakkı ve dilekçe hakkı gibi toplumsal; çalışma ve dinlenme hakkı, sendika kurma hakkı, grev ve lokavt hakkı, toplu iş sözleşmesi hakkı gibi ekonomik haklar gelir.

Yaşama Hakkı

Yaşama hakkı, diğer tüm hakların korunması için gerekli olan bir haktır. Çünkü yaşama hakkının korunmadığı durumlarda bir başka haktan yararlanmak olanaksızdır. Bu nedenle yaşama hakkı her insanın sahip olduğu ilk haktır.

Yaşama hakkı, doğum öncesinden başlar ve ömür boyu sürer. Bu nedenle, gebelik sırasında annenin ve bebeğin korunması, iyi beslenme ve sağlık koşullarının sağlanması gerekir. Ülkemizde yaşama hakkı, Anayasa'nın 17. maddesinde yer alan, "**Herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.**" ifadesiyle güvence altına alınmıştır. Anayasanın 5. maddesine göre devlet, "**...insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak**" görevini yerine getirmek zorundadır. Ya-

Fotoğraf 1.2: Yaşama hakkı, her insanın doğuştan sahip olduğu bir haktır.

şama hakkı, insanın en temel hakkı olduğu için savaş, sıkıyönetim ve olağanüstü hâllerde bile yok edilemez.

Kişi Dokunulmazlığı Hakkı

Kişi dokunulmazlığı hakkı, bireyin yasayla belirlenmiş ya da sınırlandırılmış durumlar dışında hareket serbestliği ve özgürlüğünden yoksun bırakılmaması anlamına gelir. Bu hak, bireyin yaşama hakkını sağlamak için vardır. Kişi dokunulmazlığının korunması, bireyin yaşama hakkının ve vücut bütünlüğünün güvence altına alınmasını sağlar. Ülkemizde kişi dokunulmazlığı hakkı, Anayasa'nın 17. maddesinde yer alan **“Tıbbi zorunluluklar ve yasada yazılı durumlar dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz, rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz, kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz.”** ifadesiyle güvence altına alınmıştır.

Sağlık Hakkı

Sağlık hakkı, insanların beden ve ruh sağlığına uygun koşullarda yaşama hakkıdır. Sağlıklı yaşamın başta gelen koşulları, iyi beslenme, temiz bir çevre, koruyucu sağlık hizmetleri alma ve mutlu olabileceği bir ortama sahip olmaktır. Devlet, bunları sağlamakla yükümlüdür. Böylece insanın sağlıklı olmasını ve sahip olduğu olanakları geliştirmesini sağlayabilir. Ülkemizde, devletin sağlık hakkını nasıl koruyacağı, Anayasa'nın 56. maddesinde yer alan, **“Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.”** ifadesiyle belirlenmiştir.

Devletin sağlık hakkıyla ilgili yerine getirmesi gereken başlıca görevler şunlardır:

- ★ İnsanları ruh ve beden sağlığı içinde yaşatmak,
- ★ İyileştirici sağlık hizmetleriyle yetinmeyip koruyucu hekimlik hizmetlerine de önem vermek,

Fotoğraf 1.3: Sağlık hakkı temel bir haktr. Devletin temel görevlerinden biri de hastalanan bireylere iyileştirici sağlık hizmeti sunmaktır.

- ★ Bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasını engellemek,
- ★ Çevreyi koruyarak insanların mutlu ve sağlıklı yaşayabileceği bir ortam sağlamak,
- ★ Hastalığında bakacak kimsesi ve ekonomik gücü olmayan insanlara yardımcı olmak için sağlık sigortası, hastanelerde ücretsiz bakım ve ilaç temini gibi uygulamalar yapılmasını sağlamak,
- ★ İçme suyunu, halka ucuz ve adaletli bir biçimde sağlamak.

Eğitim Hakkı

Çeşitli yeteneklerle dünyaya gelen insanın bunları geliştirebilmesi ancak eğitimle mümkün olabileceğinden, eğitim hakkı temel haklardır. İnsan, sahip olduğu değer farkına eğitimle varabilir. İnsan olma bilinci de ancak eğitimle kazanılabilir. Bu nedenlerle herkes eğitim hakkına sahiptir. Ülkemizde, eğitim hakkı, Anayasa'nın 42. maddesinde yer alan **"Kimse eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılmaz..."** ifadesiyle güvence altına alınmıştır. Aynı maddede ayrıca;

"...Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre devletin gözetim ve denetimi altında yapılır..."

"...İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır..."

"...Devlet, maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürmeleri amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır..." hükümleri yer almaktadır.

Ülkemizde herkes, eğitim hakkından eşit olarak yararlanır. Eğitim kurumlarında dili, dini, cinsiyeti, düşüncesi ne olursa olsun hiçbir kimseye ya da zümreye ayrıcalık tanınmaz.

Fotoğraf 1.4: Cumhuriyet Döneminde devlet, eğitime büyük önem vermiş ve çeşitli eğitim kurumları açmıştır. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi bu kurumlardan biridir.

Dilekçe Hakkı

Dilekçe hakkı, bireylerin kişisel veya kamusal konularla ilgili dilek ve şikâyetlerini yalnız ya da başkalarıyla birlikte yargı organı dışındaki resmî kuruluşlara ileterek bunlara çözüm bulunmasını isteme hakkıdır. Bu nedenle de demokratik bir ülkedeki en önemli haklardan biridir. Dilekçe hakkı, ülkemizde Anayasa'nın 74. maddesinde yer alan **“Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir.**

Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir...” ifadesiyle güvence altına alınmıştır.

Vatandaşlar dilekçelerini elden verebilecekleri gibi postayla da gönderebilirler. Başvurularının sonucu, dilekçe sahiplerine en geç 30 gün içinde yazılı olarak bildirilir. Dilekçe ile uluslararası kuruluşlara da başvurulabilmektedir.

Özel Yaşamın Gizliliği Hakkı

İnsanların sadece kendilerini ilgilendiren bir özel yaşamları vardır. Özel yaşamın gizliliği, bu özel yaşamı diğer insanlarla paylaşıp paylaşmamaya her insanın kendisinin karar verebilmesi hakkıdır. Bu hak Anayasa’da özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı ve haberleşme özgürlüğü başlıkları altında belirtilmiştir.

İlk bölümde, yasal bir neden olmadan özel yaşamın ve aile yaşamının gizliliği devlet tarafından güvence altına alınmıştır. Anayasa'nın 20. maddesinde, **“Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz.**

Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri ve birkaçına bağlı olarak, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça yine bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça kimsenin üstü, özel kâğıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz. Yetkili merciin kararı, yirmi dört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını el koymadan itibaren kırk sekiz saat içinde açıklar aksi hâlde, el koyma kendiliğinden kalkar.” ifadesi bulunmaktadır.

Anayasa'nın 21. maddesi konut dokunulmazlığı ile ilgilidir. Bu maddede, **“Kimsenin konutuna dokunulamaz. Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlakın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça yine bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça kimsenin konutuna girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya el konulamaz...”** ifadesiyle konut dokunulmazlığı güvence altına alınmıştır.

Haberleşme özgürlüğü de özel yaşamın bir parçası olduğundan Anayasa'nın 22. maddesindeki, **“Herkes haberleşme özgürlüğüne sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır... Kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça, haberleşme engellenemez ve gizliliğine dokunulamaz. Yetkili merciin kararı yirmi dört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını kırk sekiz saat içinde açıklar aksi hâlde, el koyma kendiliğinden kalkar...”** ifadesiyle güvence altına alınmıştır.

Anayasa'nın bu maddeleri nedeniyle, isteği dışında herhangi bir kişinin özel yaşamına karışamaz. Konutuna girilemez, telefonu dinlenemez. Yaşamı ile ilgili özel yazıları okunamaz ve herhangi bir yerde yayımlanamaz.

Seçme ve Seçilme Hakkı

Seçme ve seçilme hakkı, vatandaşların ülke yönetimine katılmalarını sağlar. Vatandaşlar ülke yönetimine iki şekilde katılabilirler. İlkinde, doğrudan doğruya yönetimde yer almak için kendi görüş ve düşüncelerine uygun bir parti kurabilirler, aday olabilirler. İkincisinde ise yöneticileri seçmek için oy kullanırlar. Ülkemizde seçme ve seçilme hakkı, Anayasa'nın 67. maddesinde yer alan, **“Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasî parti içinde siyasi faaliyette bulunma ve halk oylamasına katılma hakkına sahiptir...”** ifadesiyle güvence altına alınmıştır.

Anayasa'nın 68. maddesine göre **“... Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz, sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz, suç işlenmesini teşvik edemez.**

Hâkimler ve savcılar, Sayıştay dâhil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yüksek öğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamazlar...”

Anayasa'nın 67. maddesine göre 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşı seçme hakkına sahiptir. Seçilme yaşı ise seçilecek göreve göre değişir. Örneğin milletvekili, belediye ve muhtarlık kuruluşlarına seçilme yaşı 25'tir. Cumhurbaşkanı seçilme yaşı ise 40'tır.

Ülkemizde seçimler ve halk oylaması serbest, eşit, gizli oy, açık sayım ilkelerine uygun olarak yargı denetiminde yapılır. Anayasa'nın 67. maddesine göre, **“... Silah altında bulunan er ve erbaşlar ile askerî öğrenciler, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç, ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar...”**

Çalışma ve Dinlenme Hakkı

Çalışma, zihinsel ve bedensel olarak yapılan üretime yönelik etkinliklerin tümüdür. İnsanların geçinebilmeleri ve toplumun devamını sağlayabilmeleri için çalışıp bir meslek sahibi olmaları gerekir.

Çalışma hakkı Anayasa'nın 49. maddesinde **“Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri ko-**

Fotoğraf 1.5: Çalışma hakkı, yasalarla güvence altına alınmış temel haklardan biridir.

rumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır.” şeklinde ifade edilmiştir.

Anayasa'nın 18. maddesinde ise **“Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Angarya yasaktır...”** ifadesi yer alır.

Anayasa'nın 50. maddesine göre **“Kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedensel ve ruhsal yetersizliği olanlar, çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.”** Dinlenmek çalışanların hakkı olduğundan hafta sonu ve bayram tatilleri ile ücretli yıllık izin koşulları yasayla düzenlenmiştir.

Sendika Kurma Hakkı

Anayasa'nın 51. maddesinde **“Çalışanlar ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten çekilme haklarına sahiptir. Hiç kimse bir sendikaya üye olmaya ya da üyelikten ayrılmaya zorlanamaz...”** ifadesi yer almaktadır.

Sendikalar, üyelerinin ekonomik ve toplumsal haklarını korumak için kurulur. İşten atılma, isteği dışında yer değiştirme ve haksız yere ceza verme vb. durumlarda üyelerinin haklarını korumayı da amaçlar.

Toplu İş Sözleşmesi Hakkı

Toplu iş sözleşmesi, iş yasasına göre işverenle işçi arasındaki çalışma koşullarını ve ücretleri düzenlemek amacıyla yapılan anlaşmadır. Bu anlaşma metnindeki esaslar, taraflarca imzalanarak Bakanlar Kurulunun takdirine sunulur.

Anayasa'nın 53. maddesine göre **“İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler. Toplu iş sözleşmesinin nasıl yapılacağı kanunla düzenlenir...”**

Grev ve Lokavt Hakkı

İşçiler, birlikte işi bırakarak iş yerinde etkinliği durdurma hakkına sahiptirler. Buna grev adı verilir. Grev hakkı karşılığında işverenler lokavt hakkına sahiptirler. Lokavt, işverenin iş yerinde etkinlikleri tamamen durdurması ve işçileri topluca işten uzaklaştırmasıdır. Grev olmadan lokavta başvurulamaz.

Anayasa'nın 54. maddesine göre **“Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması hâlinde işçiler grev hakkına sahiptirler. Bu hakkın kullanılmasının ve işverenin lokavta başvurusunun usul ve şartları ile kapsam ve istisnaları kanunla düzenlenir.”**

Grev hakkı ve lokavt iyi niyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve millî serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz...”

İnsan hakları dil, din, ırk, cinsiyet, ekonomik ve sosyal durum gibi hiçbir ayırım gözetilmeksizin, bütün insanların yalnızca insan olmalarından dolayı sahip oldukları haklardır. Bu haklar korunmazsa insana yaraşır biçimde yaşamak mümkün olamaz. Örneğin, düşünce ve ifade özgürlüğü olmadığı için düşüncelerini açıklayamayan, mülkiyet hakkı olmadığı için çalışarak kazandıklarına sahip olamayan, seçme hakkı olmadığı için kendisini yönetenleri seçemeyen bir kişinin insanca yaşadığı söylenemez. Akıllı ve sorumlu bir varlık olarak insan, ancak bu haklardan yararlanarak insanca yaşayabilir.

İnsan hakları dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez haklardır. Devlet veya bir başka güç, bu hakları keyfi olarak sınırlayamaz ve ortadan kaldıramaz. Kişinin bu haklarından vazgeçmesi insanlığın dan vazgeçmesi demektir. İnsan, kişiliğinin bir parçası olan insan hakları olmadan onurlu ve insanca bir

yaşamı sürdüremez. Bu nedenle Anayasa'da insan hak ve özgürlükleri güvence altına alınmıştır. Anayasa güvencesi altındaki bir hak, devlet kuruluşları da dahil olmak üzere, hiçbir güç tarafından ortadan kaldırılamaz. Çünkü Anayasa, bütün devlet organlarının, bütün kuruluş ve kişilerin üzerindedir.

İnsan haklarının bu şekilde devlet tarafından güvence altına alınabilmesi, ancak demokratik yönetimle mümkün olabilir. Demokrasi, "halkın, halk tarafından, halk için" yönetimidir. Halkın kendi kendisini yönetmesi için insanların bazı haklara sahip olmaları gerekir. Örneğin, demokratik yönetimde halk kendisini, seçtiği temsilciler aracılığı ile yönettiği için insanların seçme ve seçilme hakkına sahip olmaları zorunludur. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde, belirli bir yaşa gelen kadın ve erkek tüm vatandaşların ülkeyi yönetecek kişileri seçme hakları vardır. Ayrıca belirli bir yaşa gelen herkes yönetici olarak seçilme hakkına sahiptir.

Halkın, ülkeyi yönetecek kişileri seçebilmesi için yönetici olmayı düşünen herkesin görüş ve düşüncelerini özgürce açıklaması gerekir. Aynı düşüncelere sahip olan kimseler, dernek veya partilerde örgütlenerek bir araya gelmelidir. Halk, ülkenin yönetimini üstlenmek isteyen kişi veya grupları değerlendirebilmeli ve beğendiği kişileri görevlendirebilmelidir. Bütün bunlar, düşünce özgürlüğünün, siyasi parti ve dernek kurma, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme haklarının özgürce kullanılmasıyla sağlanabilir. Ayrıca, eğitim hak ve özgürlüğünün varlığı zorunludur. Çünkü halkın, ülke yönetimine aday olan kişi veya partilerin görüşlerini anlayacak ve kendisi için en iyi olan yöneticiyi seçecek kadar bilgi sahibi olması gerekir. Halkın kendi kendisini yönetmesi, bunlar gibi birçok hak ve özgürlükten yararlanmasına bağlıdır. Bu nedenle de demokrasi ve insan hakları arasında çok yakın bir ilişki vardır. Demokrasi, insan haklarına dayanan, insan haklarını gerçekleştiren ve geliştiren yönetim biçimidir. Otokratik yönetimlerde, insan haklarının korunup geliştirilmesi mümkün değildir. Çünkü bireye, insan haklarının verilmesi devletin gücünü sınırlandırır. Örneğin demokratik yönetimlerde devlet, vatandaşın düşünme ve düşündüklerini açıklama özgürlüğünü yasalarla güvence altına alarak kendi gücünü sınırlandırmaktadır. Böylece vatandaş, devlet yöneticilerinin beğenmediği uygulamalarını açıkça ortaya koyabilmekte ve gerekirse yöneticilerin değişmesini sağlayabilmektedir. Oysa otokratik yönetimlerde yöneticiler, güçlerinin sınırlandırılmasını önlemek için insan haklarını tanımayı, korumayı ve geliştirmeyi istemezler.

3. Adalet, Hukuk ve Devlet Kavramları

Haklının hakkını almasına, haksızın da cezalandırılmasına **adalet** adı verilir. Adalet, insanların temel haklarının korunmasını ve bu haklarının gereklerinin ülke ve dünya düzeyinde gerçekleştirilmesini gerektirir. Buna göre adaletin sağlanabilmesi için insanlar arası ilişkileri düzenleyen ilkelerin insan hakları göz önüne alınarak belirlenmesi zorunludur. Örneğin, kadınlara yasalarla oy hakkının tanınmaması durumunda adaletin gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü böyle bir durumda cinsiyet ayrımı yapılmakta ve kadınlar insan olarak sahip buldukları bir haktan yararlanamamaktadırlar.

Toplumda adaletin sağlanmasında devlete önemli görevler düşer. Bu görevlerin başında devletin anayasa ve yasaların yapılmasında insan haklarını göz önünde bulundurması gelir. Devlet, bu görevini yerine getirerek hem insan haklarını korumuş hem de adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunmuş olur. Adaletin sağlanması için devletin, yargı gücünün bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlama görevini de yerine getirmesi gerekir. Toplumda, bireylerin birbirleriyle ve devletle ilişkilerinden çıkan uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması yargının görevidir. Bu uyuşmazlıklar, ilişkileri düzenleyen yasalara göre haklıyı ve haksızı ayırarak çözümlenir. Örneğin, terör olaylarına katılarak can ve mal kaybına neden olanların, silah ve uyuşturucu ticareti gibi yasa dışı yollarla maddi çıkar sağlayanların cezalandırılması, yargı görevinin yerine getirilmesiyle mümkündür. Yargı, bağımsız ve tarafsız olmazsa bu mümkün olmaz. Ayrıca devlet, kendisi hukuk kurallarına uygun davranarak da adaletin gerçekleşmesini sağlar.

Devlet, bu görevlerini yerine getirmeye öncelikle yöneticiler hukuk kurallarına uymayacağından baskıcı bir yönetim söz konusu olur. İnsan hakları çiğnenir. Hakkı çiğnenen insanların başvuracakları yetkili yargı organları bulunmaz. İnsanlar da yasalara aykırı davranışlarda bulunmaktan çekinmeyip haklarını korumak adına başkalarına zarar verebilirler. Dolayısıyla toplumda adaletsizlik yaygınlaşır. Bu durum da huzur, refah ve güven ortamının ortadan kalkmasına neden olur.

Anayasa'nın 5. maddesinde, **"... kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak"** devletin temel amaç ve görevleri arasında sayılmaktadır. Bu da ülkemizde hukukun, adaleti gerçekleştirmeyi amaçladığını göstermektedir.

Bir toplumda adalet hukuk aracılığıyla gerçekleşir. **Hukuk** insanlar arası ilişkilere düzen getiren; sağladığı barış, eşitlik, özgürlük ve güvenlik içinde bireyin varlığını korumasını, sahip olduğu özellikleri değerlendirmesini sağlayan kurallar bütünüdür. Hukuk sisteminin temelinde temel yasa olan anayasa yer alır. Anayasa, yönetenlerle yönetilenler arasında yazılı olarak kararlaştırılan ilkelere oluşur. Bu ilkeler, hem vatandaşların hak ve görevlerini belirler hem de devletin otoritesini sınırlar.

Devletin yasaları anayasaya aykırı olamaz. Anayasanın hazırlanıp değiştirilmesi, yasaların hazırlanıp değiştirilmesinden daha zordur. Ülkemizde yasalar, Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilir ve cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak yürürlüğe girer. Yasaların anayasaya uygun olup olmadığı yapılacak başvurulara göre Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenir. Oysa anayasanın Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edildikten sonra halkın oyuna sunulması gerekir. Anayasa, ancak halk tarafından kabul edilirse yürürlüğe girer.

Ülkemizde 1921, 1924, 1961 ve 1982 yıllarında yeni anayasalar hazırlanmıştır. Bugün yürürlükte olan Anayasa'mız, 7 Kasım 1982 tarihinde kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'dır.

Fotoğraf 1.6: Türkiye Büyük Millet Meclisi binası

Hukuk kuralları, zorlayıcı emirleri dile getirir. Bu emirler, toplumsal yaşamın düzenlenmesini sağlar. Örneğin Türk Ceza Kanunu'nun 11. maddesinde, "**Her kim, diğerinin taşınabilir malını rızası olmaksızın faydalanmak için bulunduğu yerden alırsa altı aydan üç seneye kadar hapsolünür.**" ifadesi yer almaktadır. Bu hukuk kuralıyla, toplumsal yaşamın düzenlenmesi amaçlanmakta ve zorlayıcı bir emir dile getirilmektedir.

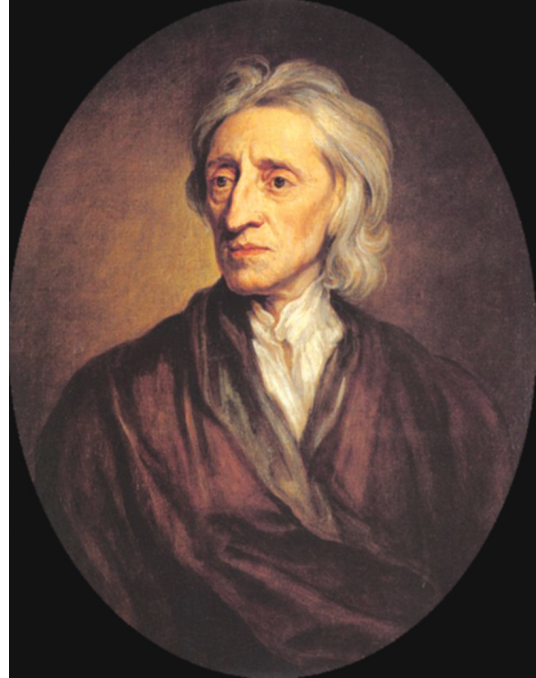
Hukukun varlığı, devletle yakından ilgilidir. Çünkü hukuku meydana getiren ve uygulayan devlettir. Devlet olmadan hukukun varlığı ve geçerliliği söz konusu olamaz. Örneğin Anayasa'nın 18. maddesinde yer alan, "**Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Angarya yasaktır...**" gibi bir hukuk kuralı, ancak devlet tarafından konabilir. İnsanların bu kurala uymaları da devletin zorlayıcı gücüyle mümkün olur.

Devlet, bir toprak parçası üzerinde yaşayan insan topluluğunun düzen içinde ve bağımsız yaşamak için kurduğu örgütlenmedir. Devletin varlığı için zorunlu olan üç öge vardır: Bir insan topluluğu, belirli bir toprak parçası ve egemenlik.

Devleti oluşturan insan topluluğu **millettir**. Bu insan topluluğunun üzerinde yaşadığı toprak parçası **yurt (vatan)** adını alır. Devletin içte huzur ve düzeni, dışta bağımsızlığı sağlama gücü ise egemenliktir. Devletin egemenliği, toplumdaki tüm otoritelerin üstündedir. Toplum yaşamını düzenleyen ve yönetimde birliği sağlayan bu siyasi ve hukuki egemenlik, **devlet iktidarı** adını da alır. Devlet iktidarı sayesinde insanların yaşamı ve etkinlikleri düzene kavuşur. Bu iktidarı sağlayan hukuk sistemidir. Buna göre devlet ve hukuk iç içedir ve biri olmadan diğerinin olması söz konusu değildir.

Batı düşünce geleneğinde devletin ortaya çıkışı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. **Thomas Hobbes** (Tomas Hobs, 1588-1679), **John Locke** (Con Lok, 1632-1704) ve **Jean Jacques Rousseau** (Jan Jak Ruso, 1712-1778) gibi düşünürler, devletin insanların yaptığı toplumsal bir sözleşmeyle kurulduğunu savunmuşlardır. Jean Jacques Rousseau'ya göre insanlar, henüz toplum hâlinde yaşamaya başlamadan önce çok mutluydular. Gereksinimlerini hemen karşılayabiliyor, eşitlik ve özgürlük içinde yaşıyorlardı. Ancak insan zamanla doğadan uzaklaştı ve toplumsallaştı. Toplumsallaşma, eşitsizliği getirdi. Demirin kullanılması, buna bağlı olarak tarımın gelişmesi, toprakların bölüşülmesinde etkili oldu ve mülkiyet ortaya çıktı. Toplum giderek uygarlaştı. Ama mülkiyet, insanları yoksul ve zengin diye ayırdı. Böylece bir yandan yönetenler ve yönetilenler ayrımı ortaya çıktı, kölelik yayıldı, bir yandan da yasalar koyma gereksinimi duyuldu.

Doğuştan özgür ve bağımsız olan insan, elbette özgürlüğünden vazgeçmeyecekti. Bu yüzden onun özgürlüğünü gerçekleştireceği bir düzen kurmak gerekti. Yapılacak şey, bireyleri istekleri çerçevesinde bir araya getirmektir. Gerçek toplum düzeni, bir anlaşma düzeni olacaktır. Sonuçta toplumun üyeleri, bu düzeni özgürce benimsediler. Tüm üyeler karşılıklı yükümlenme içine girdiler. Onlar sözleşmeli ortaklardı. Bu sözleşmede, eşit hakları, eşit değerleri olanların yan yana gelmesi zorunluymuş ve önemli olan sözleşmenin sürdürülmesiydi. Özgürlük, bu sözleşmeyle olasıydı. Rousseau'ya göre eşitliği koruyan tek güç, sözleşmenin bağlayıcı gücüydü. Böylece doğal eşitlikten uzaklaşan insan, yasal eşit-

Resim 1.1: Düşünceleriyle Amerikan Devrimi'nde ve ilk yazılı anayasanın ortaya çıkışında önemli rol oynayan İngiliz düşünürü John Locke

liğini kazanmış oldu ve devlet kuruldu. Ona göre devletin görevi, insanların doğuştan sahip oldukları hakları korumaktır. Devlet, hem insanların yaşama, özgürlük gibi temel haklarına saygı gösterecek hem de bu hakları başkalarına karşı koruyacaktır.

Rousseau, toplumsal sözleşmenin mutlak olduğunu savunur. Ona göre toplumsal sözleşme, bireylerin isteklerine göre yorumlanamaz. İnsanlar arasında birliği sağlayarak eşitsizliği ve adaletsizliği ortadan kaldırır. Onunla insanların ortak iradesi gerçekleşir. Toplumsal sözleşmeyi sağlayacak ve ayakta tutacak güç, halkın gücüdür. Toplumsal sözleşmede tüm toplumun yararı söz konusudur. Bu düzende herkesin kendi isteğini gerçekleştirme söz konusu değildir. Önemli olan, genel isteklerin gerçekleşmesidir. Meclislerde çoğunluğun görüşü olan görüşler, ortak iradeyi ortaya koyar. Çoğunluğun görüşü her zaman doğru olacağına göre azınlığın görüşü yanılığı olarak değerlendirilmelidir. Böylece tek tek kişiler ortak iradeye katılmış, onunla özdeşleşmiş olurlar. Bu özdeşleşme için çoğunluğun etkin bir güç olarak kendisini ortaya koyabileceği demokratik yönetim gereklidir. Demokratik yönetimde tek tek çıkarlar, halkın genelinin çıkarı içinde erir. Halkın ortak iradesini ortaya koyan ve gerçekleştiren toplumsal sözleşme ortadan kalktığı zaman, halk kendi kendisinin efendisi olmaktan çıkar. Adalet ve özgürlük düzeni, yerini yine kölelik ve efendilik düzenine bırakır. Bu nedenle toplumsal sözleşme yasa hâline getirilmelidir. Toplumla ilgili her şey bu sözleşme içinde yasalarla sınırlandırılmalıdır. Bu yasa düzeninde, toplumu kendi çıkarına ya da herhangi bir topluluğun çıkarına kullanmak isteyenlere yer verilmemelidir. Rousseau'nun bu görüşleri, Amerika ve Avrupa ülkelerinde çok etkili olmuştur.

Daha sonra bu görüşlerden esinlenerek yeni bir akım, **bireycilik akımı** ortaya çıktı. **Adam Smith** (Edim Simit, 1723-1790)'in önderlik ettiği bu akım da kişisel hak ve özgürlüklere önem verdi. Bireycilik akımına göre her hakkın kaynağı bireydir. Çünkü tek gerçek varlık insandır. Devlet, soyut bir kavramdır ve insan gibi somut gerçekliğe sahip değildir. Devletin kuruluşunun temelinde insanın istekleri, çıkarları ve düşünceleri yatar. Devlet, insanlar için vardır. Bireycilik akımı, her insanın, insan olduğu için bazı haklara sahip olduğu görüşünü güçlendirmiş, hukuk sistemlerinin buna göre düzenlenmesini sağlamıştır.

Bireycilik akımının bazı olumsuz etkileri de olmuştur. Toplumu oluşturan tüm bireyler bu görüş doğrultusunda getirilen haklardan yararlanamamış, toplumdaki bazı kişi ve gruplara daha fazla hak tanımıştır. Bunun üzerine **toplumcu yaklaşımlar** ortaya çıkmıştır. **Karl Marx** (Karl Marks, 1818-1883)'in öncülük ettiği toplumcu yaklaşımlar, insanları değil, insanların içinde yaşadıkları toplumları tek gerçeklik olarak ele almıştır. Toplumcu yaklaşım taraftarı olan düşünürler, bireycilik akımını, insanlara belirli haklar verdiği ama bu haklardan herkese eşit olarak yararlanma olanağı sağlamadığı için eleştirmişlerdir. Toplumcu yaklaşıma göre toplum içinde yeterince bilgisi, gücü ya da yüksek statüsü bulunmayan insanlar için bazı haklara sahip olmanın anlamı yoktur. Zayıf durumda olan insanların güçlülere karşı korunmaları gerekir. Bu nedenle de öncelikle toplumsal eşitlik sağlanmalıdır.

Eduard Bernstein (Edvird Bernştayn, 1850-1932) gibi düşünürlerin öncülüğünde bireyci ve toplumcu akımlar, birbirinin tamamlayıcısı olmuş, sonuçta devlet, sosyal devlet anlayışıyla insan haklarına sahip çıkmak durumunda kalmıştır. Devlet, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri gidermiş, her alanda eşitliği sağlama yoluna gitmiştir. Her insana, insanca yaşama olanakları sunmaya çalışmıştır. Bu da hukuk sistemlerinde yeni düzenlemeler yapılmasına yol açmıştır.

Her insanın hiçbir ayırım gözetilmeden güven içinde yaşayabilmesi, ancak bireycilik ve toplumculuk akımlarının görüşlerini, birbirinin tamamlayıcısı olarak ele alan bir hukuk düzeninin varlığı ile gerçekleşebilirdi. Böyle bir hukuk düzeninin varlığı da devletin varlığına bağlıdır ve devletin varlık nedeni, insanların güvenli bir ortamda yaşama isteği ve insan haklarının korunmasıdır. Her devlet, kendi ülkesinde yaşayan tüm insanların haklarını korumak ve bunların korunması için gerekli olan hukuk düzenini oluşturmak zorundadır. Aksi hâlde devletin varlığına gerek kalmaz.

Devlet, insan haklarına dayanmazsa toplumsal barış sağlanamaz. Haklarına saygı gösterilmeyen insanların devlete olan güvenleri sarsılır ve saygıları azalır. Devlet, artık ülkesinde düzeni ve güvenliği sağlayamaz. Örneğin, demokratik olmayan yönetimler insan haklarına dayanmaz. Bu nedenle, baskıcı yönetimler tarih boyunca her zaman halkın gözünde saygınlıklarını yitirmişlerdir. Yöneticiler, baskıyla devletin kaybolan saygınlığını geri getirmeye çalışmışlardır. Ama insanlar, hak ve özgürlüklerini geri almak için mücadele etmişler, sonuçta devletin varlığı bile tehlikeye girmiştir.

Bir devletin hukuk düzeni çerçevesinde demokratik olması, insan haklarının varlığı ve geleceği için güvence oluşturmaktadır. Bu tür yönetimlerde tüm bireyler, hukuk düzeni içinde, yasalardaki hak ve özgürlüklerini istedikleri gibi kullanabilirler. Demokratik bir tartışma ortamı içinde kendilerini geliştirebilirler. Her konunun özgürce gündeme getirilerek tartışılabilirdiği bir ortamda haksızlıklar ele alınabilir. Haksızlıkların üzerine gidilebilir ve devletin hakkının yanında yer alması sağlanabilir. Böylece devlet ve birey ilişkisi sağlam temellere oturabilir. Devlet, vatandaşlardan saygı görür. Toplumsal barış ve adalet sağlanır. Vatandaşlar devlete vazgeçilemez bir kurum gözüyle bakarlar.

B. İNSAN HAKLARI VE DEVLET

1. Hukuksal Bir Kurum Olarak Devlet

Devletin sözcük anlamı, elden ele geçen güç, iktidar demektir. Meşruiyet kaynağı millet, vatan ve egemenlik olan millî devletler, Batıda 18. yüzyılda Fransız İhtilali'nin etkisiyle ortaya çıkmıştır. İlk Çağ'da devletler tam anlamıyla dinsel görünümündedir. Devletin temeli dindir ve din siyasal iktidarın kaynağını oluşturur. Zaten İlk Çağ boyunca insanlar, örneğin Yunanlılar, siyasal topluluk kavramıyla dinsel cemaat kavramlarını birbirinden ayırt edememişlerdir. Böyle olunca da devlet, bireyler üzerinde hem maddi hem manevi alanda tam bir otoriteye sahip, son derece güçlü bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır. Toplum yaşamının her alanına müdahale etmiştir. Halkın malından, işinden, eğitiminden, dinsel inançlarından, aile ilişkilerinden beslenmesine kadar her şeye karışmıştır. Vatandaşların hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmemiştir. Zaman zaman hükümet sistemleri değişmiş, rejimler sırasıyla monarşi, aristokrasi ve demokrasi adlarını almış fakat bu değişikliklerin hiçbiri insanlara kişi özgürlüklerini getirememiştir.

Orta Çağ Avrupası'nda devlet gibi kilise de bir baskı unsuru oluşturmuştur. Din adamları ve kral, hiçbir hakka sahip olmayan halktan ağır vergiler almış, bu durum feodal beylerin krala karşı başkaldırmasına neden olmuştur. Sonuçta kralların, feodal beylerin rızası olmadan vergi almamaları karara bağlanmıştır. Zamanla halkın temsilcilerinden oluşan bu grup süreklilik kazanmış ve böylece parlamento kurumu ortaya çıkmıştır. 13. yüzyılın sonunda İngiltere'de parlamento kurumu siyasal yaşamın ana kurumlarından biri hâline gelmiştir. Böylece mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçilmiş, derebeyleri de dâhil aristokratlar sahip oldukları saygınlık ve ekonomik güçleri nedeniyle parlamentoya girip halkın temsilcisi olmuşlardır. Aristokratlardan oluşan bu meclis halkın tamamını temsil eden bir meclis olarak algılanmamalıdır. İngiltere'de krallarla parlamento arasında 17. yüzyılın ortalarında başlayıp dört yıl süren iç savaşta parlamento üstünlük kazanmıştır. Böylece siyasal gücün kullanımı ve meşruluk temelleri değişmiştir. Bu değişim, millî devlet adını alan siyasal yapılanmayı ortaya çıkartmıştır.

Millî devletler kurulurken öncelikle o toplumun toplumsal yapısına, değer ve kurallarına uygun düşecek nitelikte anayasa benzeri belgeler oluşturulmuştur. Bu belgelerde, vatandaşların bazı hak ve görevleri belirlenmiş, devlet otoritesi de sınırlandırılmıştır. Fakat henüz bu belgelerle insan hak ve özgürlükleri güvence altına alınmamıştır. Ancak 18. yüzyılda Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi'nde yer alan insan hak ve özgürlükleri, devletin iktidarını sınırlan-

dırmıştır. Yöneticiler, yetkilerini anayasadan almışlar ve bu yetkileri kişinin özel özgürlük alanıyla daraltılmıştır. Sözü edilen belgelere göre devletin bu alana karışması engellenmiştir. Böylelikle yöneticiler artık her istedikleri kararı alamayacak, her istedikleri yasaı çıkaramayacak, her istedikleri emri veremeyeceklerdi. Kendilerini bağlayan hukuk kuralları buna engel olacaktı. Örneğin, devlet bireyin yaşamına karışma anlamında bir uygulama yapamayacaktı. Sanayi devrimine kadar uygulanan bu durum, maddî sıkıntı çeken ve yoksulluk içinde bunalan insanların büyük çoğunluğunu kendi dertleriyle baş başa bırakmış, insan hak ve özgürlüklerinden varlıklı küçük bir zümrenin yararlanmasına neden olmuştur.

Sanayi devrimi ile toplumdaki eşitsizlikler artmış, bu da toplumcu düşünce akımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sonuçta yalnız yasalar önünde eşitliğin yeterli olmadığı, toplumsal ve ekonomik eşitliğin de sağlanması gerektiği anlaşılmıştır. 19. yüzyılda devlet, bütün vatandaşların kendilerine tanınan haklardan tam olarak yararlanabilmeleri için önlemler almak zorunda kalmıştır. Hukuk kuralları da buna göre düzenlenmiştir.

Devlet, hukuk kurallarına göre kurulduğu ve işlediği için hukuksal bir kurumdur. Hukuksal bir kurum olarak devletin amacı, toplumsal ilişkileri adalete göre düzenlemek ve kamuyu yönetmektir. Bu amacı gerçekleştirirken;

- ★ Yöneticilerin ve kamu görevlilerinin hukuka inanç ve bağlılık göstermeleri,
- ★ Haklı olanın kuvvetli olması ve kuvvetli olanın her zaman haklı olmaması,
- ★ İrk, dil, din, mezhep, cinsiyet, siyasi düşünce ve benzeri ayrımların yapılmaması; bireylerin yasalar önünde eşit olmaları,
- ★ Devlet otoritesi dışına kimsenin çıkamaması, hiçbir zümre, grup veya sınıfın ayrıcalıklı muamele görmemesi,
- ★ Toplum içinde usulsüzlük yaşanmaması, yaşanırsa sistemde bunları saptayacak ve gereğini yapacak kurum ve kuruluşların bulunması,
- ★ Bireylerin özgürleştirilmesi, maddi ve manevi varlıklarını koruyup geliştirebilecekleri olanakların sağlanması,
- ★ Toplumda barışın ve huzurun sağlanması,
- ★ Yönetenlerle yönetilenlerin eşit hâle gelmesi,
- ★ İnsan hak ve özgürlüklerinin kullanılabilmesi ve güvence altına alınması gereklidir.

Devletin temeli, hukuk sistemidir. Hukukun amacı ise toplumda adaleti gerçekleştirmektir. Dolayısıyla devlet, adil olmak zorundadır. Aksi hâlde devlet, haklının hakkını tanımamış, dolayısıyla vatandaşına zarar vermiş olur. Örneğin, devlet herkesten kazancına göre vergi almazsa ekonomik olarak güçlü olanların ödemeleri gereken vergiden daha azını ödemelerine göz yumarsa hukuk dışı uygulama yapmış ve adaleti gerçekleştirmemiş olacaktır. Dolayısıyla vatandaşına zarar verecektir. Oysa insanın doğuştan sahip olduğu olanakları geliştirmesi ve huzurlu bir toplumun sağlanması için kurulmuş olan devletin vatandaşına zarar vermesi düşünülemez. Eğer devlet, adil davranmayarak vatandaşına zarar veriyorsa o zaman onun varoluş gerekçesi ortadan kalkar. Giderek devletin saygınlığının sarsılmasına ve yıkılmasına yol açılmış olur. Devletin adaletine güvenmeyen, devletin çatısı altında kendisini güvence altında hissetmeyen insanlar tepki gösterirler. Toplum tarafından benimsenmeyen devletin ayakta kalması mümkün değildir. Bu nedenle devlet, adalet temeli üzerinde yükselmek zorundadır. Çünkü devlet insan için vardır. İnsanın devlet için var olduğunu düşünen baskıcı yönetimler insan haklarını çiğner. Devletin insan için var olduğuna inanan demokratik yönetimlerde ise insan hakları korunur.

Devletin ana işlevi, ülkedeki herkesin insan haklarından yararlanmasını sağlayacak biçimde hizmet etmektir. Bunu gerçekleştirirken,

- ★ İnsana insan onuruyla bağdaşmayan cezaların verilmemesi, işkence yapılmaması ve insan yaşamının korunması,
- ★ İnsanların toplumda özgür ve güven içinde yaşayabilmesi, yasal nedenler olmadan özgürlüklerinden yoksun bırakılmaması,
- ★ Özel yaşama ve aile yaşamına saygı gösterilmesi,
- ★ İnsanların yerleşme ve seyahat özgürlüklerine sahip olmaları,
- ★ İnsanların inanç ve vicdan özgürlüğüne sahip olmaları, bir dine inanma ya da bir dinsel inanca bağlı olmama konusunda seçim yapabilmeleri,
- ★ Düşünce ve kanaat özgürlüğüne saygı gösterilmesi, insanların düşünce ve kanaatlerini kendi istekleri dışında açıklamak zorunda bırakılmamaları, düşüncelerinden dolayı kınanmamaları ve onaylamadıkları bir düşünceyi zorla kabul etme durumunda bırakılmamaları,
- ★ İnsanların bilimi, sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme özgürlüğünün bulunması,
- ★ Vatandaşların siyasi hak ve özgürlüklerinin, seçme ve seçilme haklarının olması, yöneticilerin seçim dışı bir yolla iş başına gelmemesi,
- ★ Basın ve yayın organlarının özgürce çalışabilmesi, basına sansür uygulanmaması, bu organlar aracılığıyla kişilerin onuruyla oynanmaması, gerçeğe aykırı yayınların yapılmaması,
- ★ İnsanların amaçlarını gerçekleştirmek için dernek ve sendika kurabilmeleri, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyebilmeleri, bu yolla görüş ve düşüncelerini başkalarına aktarabilmeleri,
- ★ İnsanların özgürce mal, mülk sahibi olabilmeleri; bu edindikleri malı, mülkü çocuklarına miras olarak bırakabilmeleri,
- ★ Ekonomik ve toplumsal açıdan güçsüz olan insanlar için devletin önlemler alması, ailenin korunması, eğitim ve öğrenim konusunda vatandaşlara karşı yükümlülük taşıması,
- ★ Çalışan insanlar için devletin koruyucu önlemler alması, çalışan kişilerin emeklerinin karşılığını alabilmeleri,
- ★ Devletin vatandaşların sağlık hizmetleriyle ilgilenmesi ve bu konuda bazı yükümlülükler üstlenmesi gereklidir. Aksi hâlde, insanların doğuştan sahip oldukları özellik ve olanakları değerlendirerek devlete ve ülkelerine yararlı olmaları söz konusu olamaz. İnsanlar sanat, düşünce, edebiyat, bilim ve teknoloji ürünleri ortaya koyamazlar. Ülkelerinin ve insanlığın ortak mirasının gelişmesine katkıda bulunamazlar.

2. Laik Devlet ve İnsan Hakları

Toplumunu yönetmek, insanlar arası ilişkileri düzenlemek devletin görevidir. Devletin şeklini, egemenliğin kullanılış biçimi belirler. Devlet yönetimi, baskıcı ya da özgürlükçü olabilir.

Baskıcı yönetimde halkı, bir kişi ya da grup yönetir. Egemenlik, bir kişi ya da grubun elindedir. Egemenliğin bir kişinin elinde olması **monarşi** adını alır. Eğer egemenliği elinde bulunduran kişi ya da grup asillerden oluşuyorsa **aristokrasi**, din adamlarından oluşuyorsa bu yönetim şekli **teokrasidir**. Teokraside ülkeyi yöneten kişi ya da grup, yetkilerini Tanrı'dan aldığını, ülkeyi Tanrı adına yönettiğini, yaptığı işlerde halka karşı değil Tanrı'ya karşı sorumlu olduğunu iddia eder. Böyle yönetimlerde hukuk, kaynağını din kurallarından alır.

Batı toplumlarında, 16. yüzyıldan önce daha çok teokratik yönetimler egemendi. 16. yüzyılda bazı düşünürler coğrafi keşiflerin de etkisiyle din ve devlet işlerinin ayrılması gerektiğini öne sürdüler. Çünkü coğrafi keşiflerle, Dünya'nın İncil'de söylendiğinden daha büyük olduğu anlaşıldı. Ayrıca Dünya, din adamlarının iddia ettiği gibi düz değil, yuvarlağı. Hristiyan uygarlığından daha eski ve ileri uygarlıklar bulunuyordu. Bütün bunlar, din adamlarının otoritesini sarstı. Galilei'nin Dünya'nın döndüğünü söyle-

mesi, o zamana kadar inanılan bazı dinsel dogmaları yıktı. Rönesans ve Reform hareketleri, kilisenin devlet üzerindeki etkisini ortadan kaldırdı, vicdan ve düşünce özgürlüğü, eleştiri serbestliği gibi kavramlar belirdi ve dinin özgür düşünce üzerindeki baskısını azalttı. Bütün bunlar laik devletlerin doğmasına yol açtı. 18. yüzyılda yalnızca akla ve bilime dayanan hukuk kuralları kabul edildi. 1789'da ilan edilen Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi'nde din özgürlüğü yer aldı. Bunun sonucu 1905'te Fransa'da çıkarılan bir yasa ile bu ülkede kilise ve devlet birbirinden ayrıldı. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, milletlerarası belgelerde yer alan laiklik ilkesi, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 18. maddesinde şu şekilde ifade edildi: **“Herkesin fikir, vicdan ve din özgürlüğü hakkı vardır. Bu hak, din veya kanaat değiştirme özgürlüğünü, dini ve inancını tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette öğretme, uygulama, ibadet ve ayinlerle açıklama özgürlüğünü gerektirir.”**²

Osmanlı Devleti de monarşik ve teokratik bir devlettir. Devlette şeri ve örfi hukuk kuralları uygulanıyordu. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim halifeliği devraldıktan sonra Osmanlı padişahları ülkeyi Hazreti Muhammed'in vekili ve dünyadaki Müslümanların başı olarak yönettiler. Devlet yönetimindeki bu dini yaklaşım diğer toplumsal kurumlarda da kendisini gösterdi. Bununla birlikte ülkenin eğitim ve kültür kurumları olan medreseler, 16. yüzyıla kadar din eğitimi ile fen bilimleri eğitimi dengede tutmuşsa da bu tarihten sonra ise dini ilimlere ağırlık vermeye başlamıştır. Batı'daki özgür düşünceye, akıl yoluyla değerlendirmeye, gözleme ve deneye dayanan bilimsel gelişmelerin dışında kalmıştı. Osmanlı ekonomisinin en önemli kaynağı olan toprak ise çeşitli bölümlere ayrılmıştı. Bu bölümler içinde en önemlisi mirî topraklardı. Mülkiyeti devlete ait olan mirî topraklar, kullanılmak üzere halka veriliyordu. 16. yüzyıldan itibaren hızla artan nüfusa karşılık yeni tarım alanları açılmamış ve insan-toprak dengesi bozulmaya başlamıştı. Bunun yanında, coğrafi keşiflerin olumsuz yansımaları, bilimsel çalışmaların gerilemesi ve ordunun gücünün zayıflaması gibi nedenler ekonominin bozulmasına yol açmıştır.

18 ve 19. yüzyılda devletin böyle bir toplumsal yapıyla, bilim ve teknolojiye önemli bir ilerleme sağlayan Batı uygarlığına yetişilebilmesi imkânsızdı. Batı'da Yeni Çağ ile başlayan ekonomik, kültürel ve siyasal hareketlerin dışında kalınmıştı. Devletin sürekli savaşmak zorunda olması, çeşitli milletleri içinde barındırması da bunun nedenleri arasında sayılabilir. Milliyetçilik akımı da devlet için büyük tehlike oluşturuyordu. Çünkü bu akımdan etkilenenler, Hristiyan olan Osmanlı vatandaşlarıydı. Bu nedenle tüm Avrupa onları destekliyordu. Böylece ekonomik ve kültürel çöküş hız kazandıran yeni bir etken belirmişti. Toplum yapısı, sıralanan iç ve dış nedenlerle çağın gerisine düşmüştü. Hâl böyle iken ülke işgal altındaydı, bir taraftan düşmanla savaşıyor bir taraftan da çağdaş bir düzenin inşası için çalışılıyordu. Sonuçta, insan hak ve özgürlüklerine saygılı, demokratik bir toplum yapısının oluşturulması gerekiyordu. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yeni bir Türk devleti kurulmuştu. Atatürk ve arkadaşları öncelikle ümmet esasına dayanan devleti, millî bir devlet hâline getirmek istediler. Atatürk, 2 Kasım 1922'de verdiği bir demeçte, **“Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir ilgisi yoktur. Osmanlı Hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur.”**³ diyordu. 1 Kasım 1922'de saltanat, 3 Mart 1924'te halifelik kaldırıldı. 5 Şubat 1937 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle laiklik ilkesi diğer beş ilkeyle birlikte Anayasa'ya kondu.

Türkiye Cumhuriyeti laik ve insan haklarına önem veren bir hukuk devletidir. Atatürk, bu durumu, 5 Kasım 1925'te şöyle dile getirmişti: **“Milletin varlığı için bireyleri arasında düşündüğü ortak bağlar, yüzyıllardan beri gelen şekil ve niteliğini değiştirmiş yani millet, din ve mezhep bağı yerine,**

2. Cihat Akçakayalıoğlu, *Atatürk*, s. 492.

3. *Atatürk'ün Söylevleri*, s.159.

Türk milleti bağı ile bireylerini toplamıştır. Millet, uluslararası mücadele alanında hayat ve kuvvet sebebi olacak havanın ve aracın, ancak çağdaş uygarlıkta bulunabileceğini, değişmez bir gerçek olarak ilkeleştirmiştir.”⁴

Laik sözcüğü, Yunanca laicos (laikos)tan gelir. Kelime anlamı “din adamı nitelik ve yetkilerini taşımayan kimse” demektir. Sözcük, değişik ülkelerde, değişik dönemlerde, farklı anlamlarda kullanılmıştır. Günümüzde laiklik, devletin egemenliğinin dinî normlara değil, halk iradesine dayanması sonucu, din ve devlet işlerinin ayrılması ve inanç özgürlüğü ortamının yaratılmasıdır. Buna göre laiklik, insanın değil, devletin bir özelliğidir. Laik bir devlette bulunması gereken özellikler şunlardır:

★ Laik devlette kişiler din, vicdan ve inanç özgürlüğüne sahiptirler. Laik devlet, bireylerin bu özgürlüklerini sağlar ve korur. Devlet, aralarında ayırım gözetmeksizin bütün dinsel inançları anayasal güvence altına alır.

★ Laik devlette devletin siyasi yapısını, hükümet ve idarenin işleyişini, toplumun yaşayışını düzenleyen yasa ve kurallar, dinsel ilkeler değil akla ve mantığa dayanan ve toplumsal gereksinimlere cevap veren ilkelerdir.

★ Laik devlette, bütün kurumlar gibi eğitim kurumları ve eğitimin içeriği din kurallarına göre düzenlenmez. Din eğitim ve öğrenimi kişilerin kendilerinin, küçüklerinse yasal temsilcilerinin isteğine bağlıdır.

Laiklik ilkesiyle devlet, dinler karşısında tarafsız kalabilmiştir. Farklı dinlere inanan kişiler arasında ayırım yapılmaması sağlanmıştır. Bireyler, din konusunda özgür bırakılmış, insanların birbirlerinin inançlarına saygılı olmaları gerçekleştirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, laik bir devlettir. Bu durum, Anayasa'nın değiştirilemez olan 2. maddesinde şöyle belirtilmiştir: **“Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.”**

Ayrıca Anayasa'nın 24. maddesinde yer alan, **“Herkes vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.**

Kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlak eğitimi ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırmak veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlamak amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.” ifadeleriyle din ve vicdan özgürlüğü güvence altına alınmıştır.

Din ve vicdan özgürlüğü, Anayasa'nın 14. maddesinde belirtilen şu şekilde kullanılmaz: **“Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılmaz.**

4. Atatürk'ün Söylevleri, s.159.

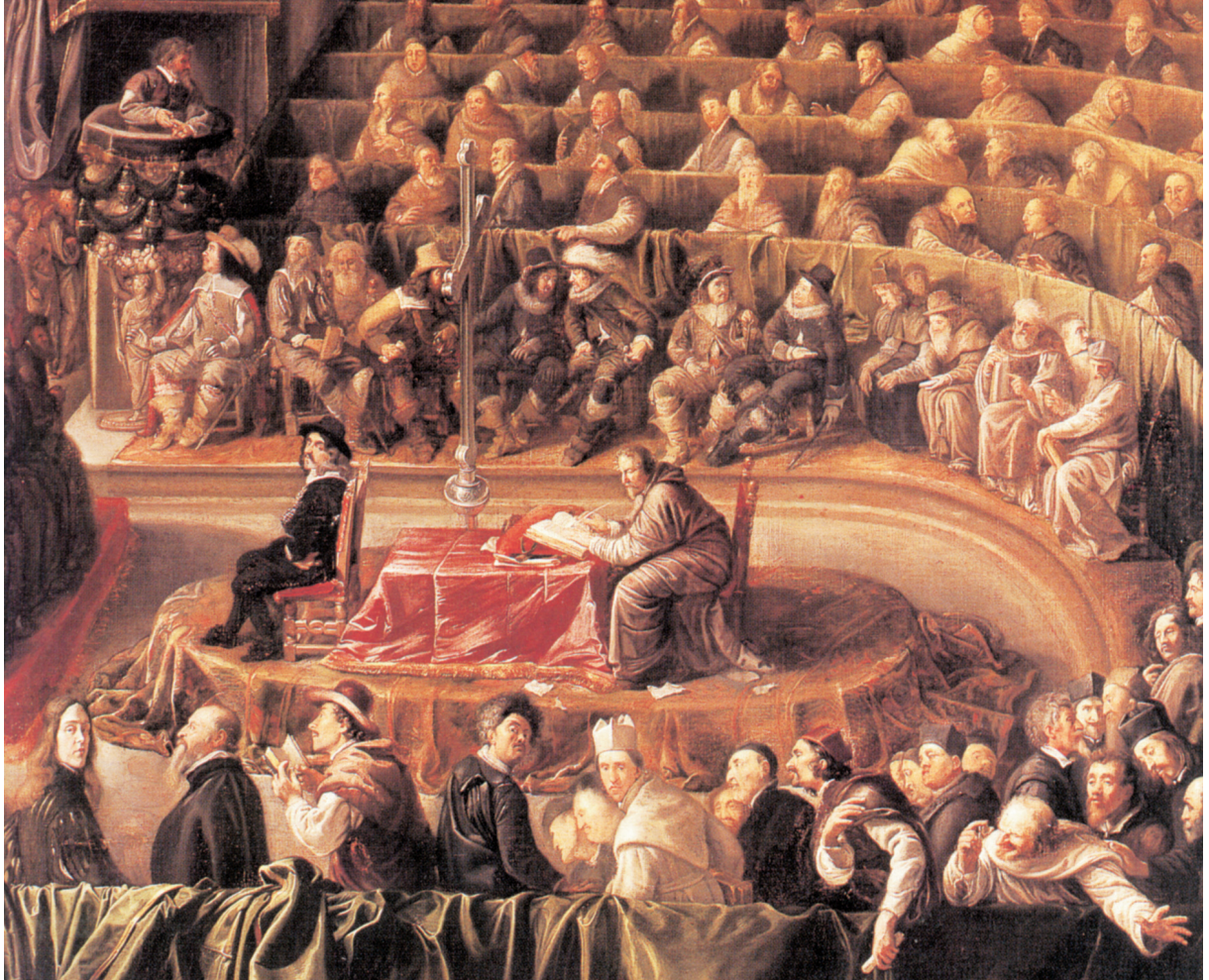
Anayasa hükümlerinden hiçbiri, devlete veya kişilere Anayasa'yla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasa'da belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz..."

Laiklik, Atatürk inkılabının en önemli ilkelerindendir. Aynı inançta olan kişilerin bir arada yaşamasına olanak verir. Bir dinsel inancı benimseyen ya da dinsel inancı olmayan her kişinin güvencesidir. Laik devlet, dine karşı değildir. Dinden yana da değildir. Dinsel açıdan yansızdır.

İnsan haklarına saygı, eşitlik, özgürlük, hoşgörü ve adalet gibi laiklik de demokrasinin temel ilkelerinden biridir. Laik olmayan bir devlette, demokrasi ve insan haklarıyla ilgili şu durumlar gerçekleşmez:

★ Yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığı korunamaz. Çünkü aynı inançta olmayan kişiler arasında çatışma yaşanabilir. Tarih, din uğruna yapılan savaşların örnekleriyle doludur. Aynı dinden olup da farklı mezheplerden olan ya da aynı dini farklı yorumlayan kişiler arasında bile mücadeleler olabilir.

★ Düşünce, kanaat ve ifade özgürlüğü söz konusu olamaz. Çünkü insanlar, o toplumda egemen olan dinsel inançlar çerçevesinde düşünmek ve davranmak zorunda kalırlar. O dinin dogmalarına uygun olmayan düşünce ve sözler cezalandırılır. İnsanlar bu nedenle hapsedilebilir, ölüme mahkûm edi-

Resim 1.2: Dünya'nın yuvarlak olduğunu savunan Galilei'nin kilisenin Dünya'nın düz olduğu yolundaki görüşüne uymadığı için Roma'da engizisyon mahkemesinde yargılanmasını gösteren bir resim.

lebilirler. Örneğin, Orta Çağ Avrupası'nda birçok insan, büyücü oldukları gerekçesiyle engizisyon mahkemelerinde yargılanarak yakılmıştır. Din uğruna insanlara her türlü zalim davranışlarda bulunulmuştur.

★ Bilim özgürlüğü gerçekleşemez. Bilimsel bulgular, dinsel dogmalara aykırı olursa kabul görmez ve ortadan kaldırılmaya çalışılır. Örneğin, Dünya'nın yuvarlak olduğunu savunan **Galileo Galilei** (1564–1642), bu görüşü Katolik kilisesinin Dünya'nın düz olduğu yolundaki görüşüne uymadığı için yargılanmıştır. Dünya'nın yuvarlak olmadığını söylemesi istenmiştir. Bu isteği yerine getirdiği hâlde, ömür boyu kilisenin gözetimi altında, bir mahkûm gibi yaşamak zorunda kalmıştır. Evrenin sonsuz, yıldızların sayısız olduğu konusunda konuşmalar yapan **Giordano Bruno** (Jiyordano Bruno, 1548–1600), bir süre işkence altında yaşamış, Roma'da yakılmıştır.

★ Sanat özgürlüğü gerçekleşemez. Sanat, toplumun ve sanatçıların isteği doğrultusunda gelişemez. Örneğin, Orta Çağın sanat yaşamı, dinsel konularla ve azizlerin yaşam öyküleriyle sınırlandırılmıştı. Ayrıca, bazı sanat dalları dince yasaklandığı için gelişmemiştir.

3. Hukuk Devleti ve İnsan Hakları

Hukuk devleti, devlet gücünün hukuk kurallarıyla sınırlandırıldığı, insan hak ve özgürlüklerinin tanınıp korunduğu devlettir. Batıda hukuk devleti düşüncesinin kökleri İlk Çağa kadar uzanır. Örneğin **Aristoteles** (MÖ 384-322), devlette insanların değil, aklın hüküm sürmesi gerektiğini savunmuştur. Daha sonraları **John Locke**, “Yasa koyucu ya da devletteki en üstün güç, keyfilikle ve rastlantısal kararlarla yönetebilmek yetkisine sahip olduğu sanısına kapılmamalıdır. Bu güç; adaleti kamuya duyurulmuş, sürekli yasalarla tanınmış ve yetkilendirilmiş yargıçlar yardımıyla gerçekleştirilmelidir.” diyordu. **Montesquieu** (Monteskiyö, 1689-1755), güçler ayrılığını savunuyor; yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrı organlarda bulunması gerektiğini ileri sürüyordu. Nihayet 18. yüzyıl sonlarında hukuk devletinin temel ilkeleri olan güçler ayrılığı, temel hakların ve bireysel özgürlüğün korunması, yasaların üstünlüğü ilkeleri Amerika Birleşik Devletleri ile Fransa anayasalarında yer almıştır.

Hukuk devletinin temel öğeleri şunlardır:

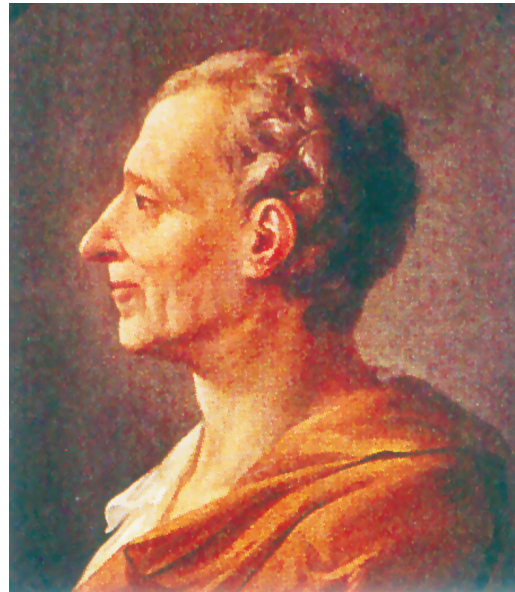
★ Devletin yapısı ve işleyişi anayasayla belirlenmiş olmalıdır. Örneğin; bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde devletin yapısı ve işleyişi anayasayla belirlenmiştir. Devletin yapısı Anayasa'da;

Madde 1. “**Türkiye Devleti bir cumhuriyettir.**”

Madde 2. “**Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.**”

Madde 3. “**Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir. Bayrağı, şekli kanunda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır.**

Millî marşı “İstiklâl Marşı”dır.

Resim 1.3: Güçler ayrılığı ilkesini ortaya atan Fransız düşünürü Montesquieu

Başkenti Ankara'dır.” şeklinde ortaya konulmuştur. İşleyişi ise temel haklar ve ödevler, cumhuriyetin temel organları, mali ve ekonomik hükümler, çeşitli, geçici ve son hükümler başlıkları altında belirlenmiştir.

★ Temel haklar ve özgürlükler, bireyi devlet gücüne karşı korumalıdır. Devlet yöneticileri, kendi vatandaşlarının haklarını ihlal edebilir. Yöneticiler, insan haklarına saygı göstermeyebilirler. Örneğin, insanlara işkence edilebilir, keyfi tutuklamalar yapılabilir. Faili meçhul cinayetler işlenebilir. Eğer temel hak ve

Fotoğraf 1.7: Başkent Ankara'dan bir görünüm.

özgürlükler, bireyi devlet gücüne karşı korursa bunların hepsi engellenmiş olur. Anayasa'da temel hak ve özgürlükler, kişinin hakları ve ödevleri, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler, siyasi haklar ve ödevler başlıkları altında devlet tarafından tanınmış ve güvence altına alınmıştır.

★ Güçler ayrılığı ilkesiyle yetkiler bölünmüş ve devlet gücü sınırlandırılmıştır. Devlet egemenliği yasama, yürütme ve yargı güçlerini içerir. Baskıcı yönetimlerde yasaları yapma, yönetme ve yargı güçleri bir kişi ya da grubun elindedir. Bu durum **güçler birliği** adını alır. Kuvvetler birliğinin söz konusu olduğu 1921-1923 TBMM hükümet dönemini kendi özel koşullarında değerlendirmek ve ayrı tutmak gerekir. Çok şiddetli savaş koşullarının, iktidar kavgalarının ve yeni bir sistemin doğum sancılarının yaşandığı bu dönemde 1921 Anayasası ilan edilmiştir. Bu anayasaya göre, yasama ve yürütme yetkisi TBMM tarafından yerine getirilirken yargı ile ilgili konular 1876 Anayasası ile görülmeye devam etmiştir. Hukuk devletinde ise bu üç güç, **güçler ayrılığı** adını alan uygulamayla ayrı ellerde toplanmıştır. Örneğin ülkemizde yasama gücü Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Meclisin yaptığı yasaların anayasaya uygunluğunu Anayasa Mahkemesi denetler. Yürütme yetkisi hükümetindir. Bu yetkinin kullanılmasını idari yönden Danıştay, mali yönden Sayıştay denetler. Yargı yetkisi ise bağımsız mahkemelerindir. Mahkemelerin kararlarını Yargıtay denetler.

Yasama, yürütme ve yargı güçlerinin tek elde toplanmasının büyük sakıncaları vardır. Yasaları yapan, uygulayan ve uyulmasını sağlayarak uymayanı cezalandıran tek kişi ya da grup olursa bu yönetim keyfidir. Yasalar, o kişi ya da grubun çıkarlarına dayalıdır; eşitlik, özgürlük ve adalet söz konusu değildir. Bu nedenle hukuk devletinde güçler ayrılığı ilkesi önemlidir. Ünlü düşünür Montesquieu, güçler ayrılığının önemini, **“Güç gücü durdurmazsa yetkiler kötüye kullanılır, özgürlükler de tehlikeye girer.”** sözüyle vurgulamıştır.

★ Devletin bütün eylem ve işlemleri hukuk kurallarıyla sınırlandırılmıştır. Yasama organı olan meclis, anayasaya uygun yasalar yapmak zorundadır. Yürütme organı olan hükümet ve yargı organları olan mahkemeler, anayasaya ve yasalara uygun uygulamalar yapmakla yükümlüdür. Örneğin meclis, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapmayı yasaklayan bir yasa çıkaramaz. Çünkü böyle bir yasa, anayasada yer alan toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkını ortadan kaldırmaktadır. Hükümet, İstanbul Boğaziçi'nde konut yapımını serbest bırakamaz. Çünkü böyle bir durum, ülkenin tarihî ve doğal zenginliklerinin yok edilmesine yol açar. Kişilerin de sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını zedeler. Bu nedenle, böyle bir karar Anayasa'ya ve yasalara aykırıdır. Mahkemelerdeki yargıçlar, yasalara aykırı cezalar veremezler. Eğer verirlerse bu kişiler ilgili yüksek mahkemelere başvurarak itiraz ederler ve mahkeme kararları yeniden incelenerek haklı olan kişinin hakkını alması sağlanır.

★ Yasalar karşısında herkes eşit olmalıdır. Örneğin yasaların siyahlarla beyazlara farklı uygulandığı bir toplumda hukuki eşitlik yoktur. Hukuk devletinde böyle bir uygulamaya yer verilemez.

★ Yasalar uyarınca vatandaşların bağımsız mahkemelere başvurarak devletten şikâyetçi olma hakkı bulunmalıdır. Örneğin, arsası devlet tarafından kamulaştırılarak yol yapılan bir vatandaş, devlet, arsasının ederini tam olarak ödemiyeceği bağımsız mahkemelere başvurarak devletten şikâyetçi olabilmeli ve hakkını arayabilmelidir.

★ Yöneticiler ve kamu görevlileri eylem ve işlemlerinden sorumlu tutulmalıdır. Anayasa'ya ve yasalara aykırı işlemler yaptıklarında, haklarını çiğnedikleri için vatandaşlara tazminat ödemelidirler. Örneğin, doğal ve tarihî zenginliklere sahip bir bölgeye devletin termik santral yapması ve çevrenin zarar görmesi hâlinde o bölgede oturan vatandaşlar Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığını mahkemeye verebilirler. Kendilerine ve bölgeye verilen zararın tazmin edilerek termik santralin oradan kaldırılmasını isteyebilirler. Bunun sonucunda mahkemede taraflar dinlenir ve mahkemenin vereceği karara uyulur.

★ Vatandaşların demokratik katılım hakları da hukuk devletinin bir parçasıdır. Her vatandaş, seçme ve seçilme haklarına sahip olmalı, böylece ülke yönetimine katılmalıdır. Düşünme, düşündüklerini açıklama, siyasal örgütlenme ve dilekçe haklarını kullanabilmelidir.

Kısaca, hukuk devletinde öncelikle bireyin temel hak ve özgürlükleri korunmalı ve güvence altına alınmalıdır. İnsan haklarının gerçekleştirilmesinin ön koşulu hukuk devletidir. Hukuk devletinin gerçekleşmesi için devletin gücü hukuk kurallarıyla sınırlandırılmalı ve toplum yaşamı yine bunlarla düzenlenmelidir. Toplumsal ve siyasal örgütlenmede birey üstün tutulmalıdır. Devlet, bireyin temel hak ve özgürlüklerini sağlayan bir araçtır. Fransız İhtilali ile ortaya çıkan bu anlayış, Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Evrensel Beyanname'sinde yer almış ve hukuk devletinin temelini oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahın yasa yapma yetkisi vardı. Bu nedenle, hukuk devletinin varlığından söz etmek mümkün değildi. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, hukuk devleti konusunda atılan önemli bir adım olmuştur. Bu fermanla yer alan, can ve mal güvenliğinin sağlanması, vergi ve yargı işlemlerinin adaletle yerine getirilmesi, "Kanunsuz suç ve ceza olmaz.", "Yargılamasız kimseye ceza verilmez." ilkeleri, hukuk devletine doğru atılan ilk adımlardı. Bu yolla padişahın şeri ve örfi hukukla desteklenmiş olan gücü önemli oranda sınırlandırılmış oluyordu. Ancak hukuk devleti alanında asıl gelişme, cumhuriyet yönetimiyle sağlandı. Cumhuriyetle ulusal egemenlik gerçek anlamda ilan edildi. Güçler ayrılığı ilkesi getirildi. İnsan hak ve özgürlükleri tanındı. Yönetimin yargısal denetimi sağlandı. Hukukun ve devlet düzeninin laikleşmesi yoluna gidildi.

Atatürk, hukukun bu üstünlüğünü ve kendisinin hukuk kurallarına bağlılığını şu sözleriyle dile getiriyordu:

"Biz, olağanüstü ama yasalara dayanan önlemleri hiçbir zaman ve hiçbir biçimde yasaların üstüne çıkmak için araç olarak kullanmadık. Tam tersine, ülkede huzuru ve güvenliği korumak için uyguladık. Devletin bağımsızlığı ve sürekliliği için kullandık. Biz, o önlemleri milletin toplumsal gelişmesinde, uygarlık yolundaki ilerleyişinde yararlı kıldık."⁵

Atatürk, tüm yaşamı süresince hukukun üstünlüğünden ödün vermemiş, uygarlığın gereği olan bu koşula her zaman uymuştur. O, karmaşa yerine düzenin, dinsel dogmalar yerine bilimsel gerçeklerin, keyfi uygulamalar yerine yasaların geçerli olduğu hukuk devletinin egemen olmasını sağlamaya çalışmıştır. Böyle bir yönetim de Atatürkçülüğün gereği olan ve ülke yönetiminde geçerli kılınmak istenen yönetim şeklidir. Ancak böyle bir düzende hukukun amacı olan adalet sağlanır ve çağdaş bir devlet oluşturulabilir.

5. Hüsnü Merdanoğlu, *Atatürkçü Düşüncenin Evrenselliği*, s.174.

4. Sosyal Devlet ve İnsan Hakları

Sosyal devlet de hukuk devleti gibi devletin 19. yüzyılda önem kazanan bir niteliğidir. Devletin sosyal olma özelliği, sanayi toplumunda, toplumun bazı kesimlerinin güçlenmesi ve güçsüz olan kesimleri ezmesi sonucu önem kazanmıştır. Sanayi toplumu; büyük sermayenin, makineleşmenin ve rasyonel çalışma koşullarının bulunduğu toplumdur. Bu toplumda ekonomik güç sahibi olan ve olmayan sınıflar arasında bir karşıtlık söz konusudur. Bu karşıtlık, toplumda bazı çatışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu çatışmaların sona ermesi ve önlenmesi, devletin müdahalesini gerektirmiştir. Devlet, ekonomik açıdan güçsüz olan insanları, yaşam koşullarını yükseltmek, iş bulmak ve iş güvenliğini sağlamak, gereksinimlerini karşılamak üzere himaye etmek zorunda kalmıştır. Çünkü istediği güvenceyi devlet çatısı altında bulamayan kişilerin kendi haklarını hukuk dışı yöntemlerle savunmaya çalışmaları istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olacaktır. **Sosyal devlet**, toplumun güçsüz kesimlerini güçlüler karşısında toplumsal ve ekonomik konularda önlemler alarak koruyan devlettir.

Sosyal devletin temel ilkesi, toplumdaki eşitsizlikleri olabildiğince gidererek sosyal adaleti sağlamaktır. Bu nedenle, devletin, bireylerin sosyal ve ekonomik haklarını tanıması ve adaletle koruması gerekir. Devletin bireye tanıdığı ve koruduğu başlıca sosyal haklar şunlardır:

Mülkiyet hakkı: Anayasa'nın 35. maddesinde "**Herkes mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir...**" ifadesi yer alır. Böylece insanların özgürce mal ve mülk edinebilmeleri anayasa güvencesi altına alınmış olmaktadır. Mülkiyet hakkı, aynı zamanda bir temel haktır. Bireyin kişiliğini geliştirmesinde, mülkiyetin güvence altına alınmasının büyük rolü vardır. Çünkü insanın kişiliğinin bir yönü ekonomiktir. İnsan, maddi ve manevi varlığını geliştirebilmek için ekonomik açıdan belirli bir düzeyde olmalıdır. Mülkiyet hakkıyla insana bu olanak sağlanmıştır.

Fotoğraf 1.8: Sosyal devlet; kimsesiz ve yoksullara hastanelerde ücretsiz tedavi olanağı sağlar.

Ailenin korunması hakkı: Aile, toplumun temelidir. Ailenin huzurlu ve güvenli olması, toplumun da huzur ve güven içinde olmasını sağlar. Bu nedenle devlet, ailenin huzur ve refahını sağlayacak önlemleri almak zorundadır. Anayasa'nın 41. maddesine göre "**Aile Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar.**"

Eğitim ve öğrenim hakkı: Her vatandaşın eğitim ve öğretim görme hakkına sahip olduğunu gösterir. Anayasa'nın 42. maddesine göre "**Kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz...**" İlköğretim tüm vatandaşlar için zorunludur. Eğitim ve öğretim, çağdaş, bilimsel ve Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda yapılmak zorundadır. Bu nedenle de devletin gözetim ve denetimi altındadır.

Sağlık hakkı: İnsanın beden ve ruh sağlığı içinde yaşamını sürdürme hakkıdır. Sağlıklı bir toplum, sağlıklı aile ve kişilerden meydana gelir ve ancak sağlıklı insanlardan oluşan toplumlar gelişebilir. Bu nedenle, bazı hak ve özgürlükler genel sağlığın korunması amacıyla sınırlandırılabilir. Kişilerin ve toplumun huzur ve mutluluğunun sağlanmasında en önemli etken kişi sağlığıdır. Bu nedenle de Anayasa'nın 56. maddesinde “...Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak, insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi arttırarak iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler...” denilmektedir.

Çevre hakkı: Anayasa'nın 56. maddesinde “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir...” ifadesi yer alır. İnsanlığın ortak malı olan çevrenin korunması ve iyileştirilmesi için devlet, toprağın ve diğer doğal kaynakların en uygun biçimde kullanılmasını planlar. Su, toprak ve hava kirlenmesini önler. Ülkenin bitki ve hayvan varlığıyla doğal ve tarihi zenginliklerini korur. Böylece, insanların sağlıklı olmalarını ve gelecek kuşakların da sağlıklı bir çevrede yaşayabilmelerini sağlar.

Gençliğin korunması ve sporun desteklenmesi hakkı: Anayasa'nın 58. maddesinde “Devlet, istiklal ve cumhuriyetimizin emanet edildiği gençlerin müspet ilmin ışığında, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetiştirme ve gelişmelerini sağlayıcı tedbirleri alır...” ifadesi yer alır. 59. maddesinde de “Devlet, her yaştaki Türk vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri alır, sporun kitlelere yayılmasını teşvik eder. Devlet, başarılı sporcuyu korur.” denilmektedir. Gençler, Türk toplumunun geleceğini oluştururlar. Bu nedenle devlet, gençlerin yetişmeleri için gerekli eğitimi sağlama ve onları kötü alışkanlıklardan koruma görevini üstlenmiştir. Spor ise beden sağlığının korunmasını sağlar. Bu nedenle sporun geniş kitlelere yayılması gereklidir. Sporun gelişmesi, sadece spor yapanlar için değil, seyirciler için de eğitici ve sağlık kurallarına uygun bir ortamda yaşama-ya yönelticidir. Bu nedenle devlet, sporun geliştirilip yaygınlaştırılması görevini de üstlenmiştir.

Sosyal güvenlik hakkı: Anayasa'nın 60. maddesinde “Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliğini sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.” denilmektedir. Sosyal güvenlik, insanların yarınından emin olma gereksiniminden doğan bir haktır. Sosyal güvenlikle ekonomik yönden güçsüz olanların, insanca yaşamak için gerekli geliri bulunmayanların korunması amaçlanır. Devlet sosyal güvenliği, bireylere yaşlılık, hastalık, kaza, ölüm ve herhangi bir nedenle çalışamama durumlarında, insanca bir yaşam düzeyi sağlayarak gerçekleştirir. Yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarıyla da ilgilenir. Bu kişilere aile birliğinin korunması, çocukların eğitimi, toplumsal ve kültürel gereksinimlerinin karşılanması konularında yardımcı olur. Sosyal güvenliklerinin sağlanması ve ana vatanla bağlantılarının kopmaması için çaba gösterir.

Devlet, bu haklar yanında bireye ekonomik haklar da tanır. Devletin bireye tanıdığı başlıca ekonomik haklar, çalışma hakkı ve tüketici hakları gibi haklardır.

Sosyal güvenlik, hastalık, kaza, annelik, yaşlılık, sakatlık, işsizlik, ölüm ve çocuk yetiştirme gibi sosyal risklerin yol açabileceği gelir kayıpları ve gider artışlarına karşı kişilerin güvenliklerinin sağlanmasıdır. Örneğin, devlet çıkardığı vergi yasalarıyla herkesten gelirine göre vergi alır ve az kazanan kesimin vergi yükü altında ezilmesini önler. Bunun gibi çıkardığı tüm yasalarda toplumun güçsüz kesimlerinin çıkarlarını göz önünde bulundurur. Halka sosyal yardım, sosyal koruma ve toplum içinde insanca yaşamının verdiği insani doyumu sağlar.

Sosyal devlet, öncelikle anayasasında sosyal ve ekonomik haklara yer verir. Ayrıca, iş yasaları ve sosyal güvenliği sağlayan yasalar yapar. Devletin bireye sosyal ve ekonomik haklar tanımalarının amacı, güçsüzlere korumak ve ekonomik eşitsizliklerin yarattığı dengesizlikleri ortadan kaldırmaktır. Devlet, bu yolla bireylerin yaşam mücadelelerini kolaylaştırır. Kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlar. Bireylerin maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli koşulları hazırlar. Dar gelirlilere ve yoksullara yardımcı olur. İnsanlara, insanlık onuruna yakışan bir yaşam düzeyi sağlamaya çalışır.

Devlet, sosyal yardımla ekonomik açıdan güçsüz toplum kesimlerinin durumlarını iyileştirici önlemler alır. Örneğin, kimsesiz ve yoksullara yeşil kart uygulaması ile hastanelerde ücretsiz tedavi olanağı sağlar. Sosyal Güvenlik Kurumu gibi kurumlarla bireylere emeklilik, hastalık, kaza ve ölüm durumlarında destek olmaya çalışır. Ayrıca devlet, göçmenlere, mal ve mülklerini savaşta kaybedenlere, deprem gibi doğal afetlerde zarar görenlere, öksüz ve yetimlere, gazilere vb. tazminat öder.

Devlet, sosyal korumayla yardıma muhtaç olanların gereksinimlerini garanti altına alır. Örneğin, 65 yaşını doldurmuş muhtaç, güçsüz ve kimsesizlerle özürsüz ve muhtaçlara aylık bağlar. Tanıdığı grev ve lokavt gibi sosyal haklarla hem insan haklarını gerçekleştirir hem de toplumsal barışı sağlar. Devletin saydığımız bu uygulamalarıyla vatandaşlar güvenli bir ortama kavuşurlar. Beklentilerinin gerçekleşmesi de onların devlete olan güvenlerini artırır, gelecek kaygılarını azaltır.

C. İNSAN HAKLARI, DEVLETİN ÖRGÜTLENMESİ VE İŞLEYİŞİ

Devlet, insan haklarını korumak ve insanların güven içinde yaşama gereksinimlerini karşılamak için vardır. Her devlet, kendi ülkesinde yaşayan tüm insanların temel hak ve özgürlüklerini korumak zorundadır. Aksi hâlde, kendi varlık nedenini yitirir. Bu nedenle, devletin elinde bulundurduğu yasama, yürütme ve yargı güçlerini kullanırken insan haklarını göz önünde bulundurması gerekir.

Yasama, devletin yasalar yapma, değiştirme ve gerekirse yürürlükten kaldırma yetkisidir. Anayasa'da bu yetkinin hangi devlet organı tarafından yerine getirileceği belirlenmiştir. Ülkemizde bu görevi, millet adına Türkiye Büyük Millet Meclisi yerine getirir. Bu durum, Anayasa'nın 7. maddesinde, "**Yasama yetkisi Türk milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez.**" şeklinde dile getirilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, genel oyla seçilen 550 milletvekilinden oluşur.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin yasaları yapmak, değiştirmek ve kaldırmak yanında; Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek, Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek, bütçe kanunu tasarılarını görüşmek ve kabul etmek yetkileri de vardır. Ayrıca meclis, para basılması, savaş ilanı, uluslararası antlaşmaların onaylanması, genel ve özel af ilanı gibi konularda karar verir.

Mecliste yapılan yasaları, cumhurbaşkanı, 15 gün içinde onaylar. Onaylamadığı yasaları bir daha görüşülmek üzere gerekçesiyle birlikte aynı süre içinde meclise geri gönderir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, geri gönderilen yasayı aynen kabul ederse yasa cumhurbaşkanınca onaylanır. Meclis, geri gönderilen yasada yeni bir değişiklik yaparsa cumhurbaşkanı değiştirilen yasayı tekrar meclise geri gönderebilir.

Yasalar, anayasaya uygun olarak, insan hak ve özgürlüklerini göz önüne alarak yapılmalıdır. Hukuk devletinde devletin birey ilişkileri ve bireyler arası ilişkiler yasalar çerçevesinde düzenlendiğinden yasama yetkisi son derece önemlidir. Devlet, insan haklarını anayasa ve yasalarla tanıyıp korur. İnsan hakları ancak bu şekilde özgürlükler hâlini alır. Örneğin, eğitim hakkı her insanın sahip olduğu bir haktır. Fakat bu hakkın özgürlük olarak gerçekleşmesi için anayasa ve yasalarda yer alması gerekir. Ancak

o zaman, o ülkede eğitim özgürlüğü ortaya çıkar. Dolayısıyla vatandaşlar, diledikleri alanda eğitim görme olanağına kavuşurlar.

Devletin yasama görevini yerine getirirken uluslararası hukuka uygun düzenlemeler yapması, anayasasını da buna göre oluşturması gerekir. Devletin anayasasında insan hak ve özgürlüklerine kendi anlayışına göre yer vermesi yeterli değildir. İnsan hak ve özgürlüklerinin anayasa ile güvence altına alınması, ancak uluslararası hukukun ve koruma düzeninin gerisinde kalmaması hâlinde yeterli olabilir. Örneğin, yürürlükte olan 1982 Anayasası yapılırken İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi göz önüne alınmıştır. Devletin insan haklarıyla ilgili uluslararası antlaşmaları onaylaması da gerekir. Bunların uygulanması için yasama organı her türlü yasal düzenlemeyi yapmalıdır.

Yürütme, devletin vatandaşlarına hizmet vermek için gerekli etkinlikleri yapmasıdır. Yürütme organı hükûmettir. Anayasa'nın 8. maddesine göre **“Yürütme yetkisi ve görevi, cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından Anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir.”**

Halka hizmet için gereken etkinlikleri planlamak, kural hâline getirmek, yasama organınca kabul edilmesini sağlamak, uygulamak, bunun için gerekli ödenekleri bulmak ve harcama yapmak görevleri hükûmete aittir. Hükûmet, her uygulamasında insan hak ve özgürlüklerini göz önüne almalıdır. İnsan hakları ancak o zaman günlük yaşamda her insan tarafından kullanılabilir hâle gelebilir. Bunun için öncelikle yöneticilerin insan hakları bilincine sahip olmaları gerekir. Devlet yöneticilerinin tüm eylemleri, insan haklarını koruyan etik ilkelere dayanmalıdır.

Yürütme organı, sadece cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan ibaret değildir. Tüm kamu görevlileri de yürütmeyi temsil ederler. Dolayısıyla tüm kamu görevlileri de uygulamalarında insan haklarını göz önünde bulundurmalarıdır. Bunun için öncelikle kamu görevlilerinin insan hakları konusunda eğitilmiş olmaları gerekir. Haksız yere vatandaşları tutuklayan, işkence eden, vatandaşın işini yapmayan ya da geciktiren kamu görevlileri hemen cezalandırılmalıdır. Devlet, bu konuda ödün vermemeli, devlet adına insan haklarının ihlal edilmesine göz yummamalıdır.

Hükûmetin uygulamaları, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından denetlenir. Meclis, hükûmetin uygulamalarını soru, meclis araştırması, genel görüşme, gensoru ve meclis soruşturması yollarıyla denetler. Gerekirse güvenoyu vermemek suretiyle hükûmeti düşürebilir.

Soru, Bakanlar Kurulu adına, sözlü ve yazılı olarak cevaplandırılmak üzere başbakan veya bakanlardan bilgi istemektir.

Meclis araştırması, belli bir konuda bilgi edinmek için yapılan incelemedir.

Genel görüşme, toplumu ve devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesidir.

Gensoru, bir siyasi parti grubu adına veya en az yirmi milletvekilinin imzasıyla verilen önergedir. Gensoru önergesi gündeme alınırsa görüşülür. Üyeler ve gruplar gerekçeli güvensizlik önergeleri verirler. Bakanlar Kurulu da güven isteğinde bulunur. Bu önerge ve istek bir gün sonra oylanır. Bakanlar Kurulunun veya bir bakanın düşürülmesi, üye tam sayısının salt çoğunluğuyla olur.

Meclis soruşturması, başbakan veya bakanlar hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının en az onda birinin vereceği önerge ile açılan soruşturmadır. Soruşturma sonucunda meclis, gerekli görürse ilgili kişinin yüce divana sevk edilmesine karar verebilir. Yüce divana sevk edilenlerin yargılanması, Anayasa Mahkemesi tarafından yapılır. Anayasa Mahkemesi, yüce divan görevini yaparken savcılık görevini de Cumhuriyet başsavcısı ya da yardımcısı yürütür. Yüce divanın kararları kesindir.

Hükûmetin uygulamaları meclis dışında idari yönden Danıştay ve mali yönden de Sayıştay tarafından denetlenir. Ayrıca kişi hak ve özgürlüklerinin korunması için Anayasa'yla hükûmetin vatandaşlar tarafından denetlenmesine de olanak sağlanmıştır. Hak ve özgürlükleri hükûmet tarafından çiğnenen vatandaşlar, hükûmetten şikâyetçi olabilirler. Hükûmetin bu yoldaki uygulamalarının iptalini ve zararlarının karşılanmasını dilekçeyle başvurarak ilgili mahkemeden isteyebilirler.

Yargı görevi, toplumda bireylerin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerinden çıkan uyuşmazlıklarının çözümüdür. Bu uyuşmazlıklar, yasalar uyarınca haklının ve haksızın ayrılmasıyla çözümlenir. Böylece adalet sağlanmış olur. Ülkemizde yargı görevi Anayasa'nın 9. maddesinde yer alan, "**Yargı yetkisi, Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.**" ifadesiyle bağımsız mahkemelere verilmiştir. Mahkemelerin bağımsızlığı, yine Anayasa'nın 138. maddesinde yer alan "**Hâkimler, görevlerinde bağımsızdırlar; anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler.**"

Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez, genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz.

Görülmekte olan bir dava hakkında yasama meclisinde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz.

Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez." ifadesiyle güvence altına alınmıştır.

Bağımsız olmayan yargı, genellikle hükûmetin yanındadır. Böyle bir durumda yargı organı, hükûmetin devlet adına insan hak ve özgürlüklerini yok etmesine yönelik eylemlerine karşı gereken önlemleri alamaz. Eğer yargı bağımsız olmazsa yargıçlar sürekli gelecek kuşkusunu içinde olurlar ve insan haklarını koruyamazlar. Bunu önlemek için de Anayasa hâkimlik ve savcılık teminatı getirmiştir. Anayasa'nın 139. maddesinde, "**Hâkimler ve savcılar azlolunamaz, kendileri istemedikçe Anayasa'da gösterilen yaştan önce emekliye ayrılamaz; bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de olsa aylık, ödenek ve diğer özlük haklarından yoksun kılınamaz.**" ifadesi yer almaktadır. Böylece yargıçların gelecek kaygısı duymamaları, özgür ve doğru karar verebilmeleri sağlanmıştır.

Anayasa'ya göre mahkeme kararları da denetlenebilmelidir. Bu nedenle, mahkemeler, alt ve yüksek mahkemeler diye ayrılır. Alt mahkemeler, uyuşmazlıkların çözümüyle ilgili kararlar verir. Bu karar, ilgili taraflarca yasalara aykırı görülürse yüksek mahkemeye itiraz edilir. Yüksek mahkeme, mahkemelerin kararlarını yasalara uygunluk yönünden inceler. Eğer uygun bulmazsa gerekli düzeltmeyi yaparak karar verir. Böylece uyuşmazlıklar daha adil bir şekilde çözümlenmiş olur.

Anayasa'nın öngördüğü yüksek mahkemeler şunlardır: Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ve Uyuşmazlık Mahkemesi.

Yargıçlar, insan haklarıyla ilgili kararlar verirken bu kararların uluslararası hukuka uygun olup olmadığını da dikkate almak zorundadırlar. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, bu sözleşmeyi onaylayan devletler tarafından devletin iç hukuk kuralı gibi kabul edilmelidir. Hak arama da sadece iç hukukla sınırlı değildir. İnsan hakları ihlal edilen ve iç hukukla hakkını alamayan kişiler; Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine ve Avrupa İnsan Hakları Bakanlar Komitesine kişisel olarak başvurabilir ve haklarını arayabilirler.

1. İnsan Haklarına Saygılı Devlet

İnsan haklarına saygılı devlet, uygulamalarında insan haklarını göz önüne alan ve saygı gösteren devlettir. Böyle bir devlette insan haklarının devletin anayasasında ve yasalarında eksiksiz bir şekilde yer alması gerekmez. İnsanların doğuştan bazı haklarının bulunduğu ve bunları talep etme hakları olduğu kabul edilmese de devlet, insan haklarına saygı gösterebilir. Örneğin, İngiltere’de 1832 yılına kadar demokratik yönetim yoktu. Bu tarihten önce bir parlamento bulunmasına rağmen halkın çoğunluğunu teşkil eden geniş kitleler oy hakkına sahip değildi. Demokratik olmayan bu rejimde vatandaşlar, kişi güvenliği, konut dokunulmazlığı, dernek kurma, düşünce, söz ve yazı özgürlüğü gibi özgürlüklerden geniş ölçüde yararlanabiliyordu.

Günümüzde insan haklarının korunması için bu hakların devletlerin anayasa ve yasalarında yer alması gerekli görülmektedir. Oysa devletlerin insan haklarını anayasalarında düzenlemeleri ve bunlara saygılı olacaklarını belirtmeleri yeterli değildir. Anayasasında insan haklarıyla ilgili düzenlemelere yer verdiği hâlde, uygulamada kişilerin haklarını kullanabilecekleri ortamı yaratmayan, devleti bireyin üstünde tutan, kendi çıkarları için hak ve özgürlükleri sınırlandırmayı hak gören bir devlet, gerçek anlamda insan haklarına saygılı sayılamaz. Böyle bir devlet düzeninde akıl belirleyici olamaz. Bunun sonucunda bilim yol gösterici olmaktan çıkar. Düşünce özgürlüğü gerçekleşemez. Bireysel ve toplumsal muhalefete izin verilemez. İnsan hakları anlamını yitirir.

Devletin sadece insan haklarına saygılı olması yetmediği gibi anayasasında bu hakları düzenleyerek güvence altına alması da yetmemektedir. İnsan haklarının korunması için devletin hem insan haklarına saygılı hem de bu hakları güvence altına alacak demokratik bir hukuk sistemine sahip olması gerekmektedir. Bu da insan haklarına dayanan devlette gerçekleşebilir.

2. İnsan Haklarına Dayalı Devlet

İnsan haklarına dayalı devlet, insan haklarını, anayasa ve yasalarıyla tanıyan ve koruyan hukuk devletidir. Hukuk devleti, anayasa temeli üzerine kuruludur ve yasalar anayasaya uygun olarak yapılır. İnsan hak ve özgürlükleri, anayasa ile tanınıp korulduğundan yasalarda da bunlara aykırı bir durum söz konusu olamaz. Devletle bireyler arasındaki ilişkiler anayasa ve yasalara göre düzenleneceğinden devletin insan haklarını ihlal etmesi mümkün değildir. Sadece olağanüstü koşullarda anayasa ve yasalar uyarınca sınırlamalar getirebilir. Örneğin, olağan koşullarda devlet haberleşme özgürlüğünü ihlal edemez. Ama olağanüstü koşullarda gerekli görüldüğünde haberleşme özgürlüğü sınırlandırılabilir.

Resim 1.4: Cumhuriyet Dönemi, ülkemizin aydınlandığı, insan haklarını tanıyan ve koruyan devlet idealinin gerçekleştiği dönemdir. Resimde Fatma Eye'nin bu idealin gerçekleşmesini kutlayan insanları gösteren Ülkemizin Güneşi Ankara adlı tablosunu görüyorsunuz.

Devletin gücü bir organda toplanmamış, güçler ayrılığı ilkesi esas alınmıştır. Dolayısıyla yasama, yürütme ve yargı güçleri ayrı ellerdir. Böylelikle güç gücü durdurmakta, yasamanın yaptığı bir hak ihlali yargı tarafından engellenebilmektedir. Örneğin, insan haklarını göz önüne almayan bir yasanın Yargıtay tarafından Anayasa Mahkemesine başvurularak iptali istenebilmektedir. Yürütmenin Türkiye Büyük Millet Meclisi, Sayıştay, Danıştay ve vatandaşlar tarafından denetlenmesi insan haklarının çiğnenmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin, devletin açtığı bir sınavda başarılı olduğu hâlde, adam kayırma nedeniyle işe alınmayan bir kişi, Danıştaya başvurarak yürütmenin bu haksız uygulamasını durdurabilmektedir. Yargının bağımsızlığı, insan hakları ihlallerinde haklıya hakkının verilmesini sağlamaktadır. Yargı kararlarının denetlenebilmesi, hata yapılmasını önlemekte, adaletin sağlanmasını kolaylaştırmaktadır. Örneğin, mahkemelerce alınan adil olmayan bir karar, Yargıtay tarafından bozulabilmektedir.

Yasalar karşısında herkes eşittir. Dolayısıyla hiç kimseye ya da gruba ayrıcalık tanınmamakta, insan hakları eşitlikle korunabilmektedir. Hukuka ve insan haklarına aykırı eylemlerde bulunan kurum ve yöneticiler, tazminat ödemek zorunda bırakılmaktadır. Böylesine koruma mekanizmalarının geliştirildiği bir hukuk devletinde insan haklarının ihlal edilme olasılığı azdır. Ayrıca insanlar iç hukukta haklarını elde edemiyorlarsa uluslararası yargı kuruluşlarına başvurma hakkına sahiptirler. Bu nedenlerle devletin insan haklarına saygılı olması yetmez. Teokratik ve otokratik yönetimlerde de devlet insan haklarını tanıyabilir. Ancak bu durum, o yönetimlerde insan haklarının gerçekten tanındığını ve korunduğunu göstermez. Bu nedenle devlet, öncelikle insan haklarına dayalı ve hukuk devletinde olduğu gibi koruma mekanizmalarına sahip olmalıdır.

DEĞERLENDİRME ÇALIŞMALARI

1. Hak, özgürlük ve eşitlik ne demektir? Örnekler vererek açıklayınız.
2. Hukukun amacı nedir? Bu amacın gerçekleşmesinin neden çok önemli olduğunu tartışınız.
3. Devletin var olma nedenleri sizce neler olabilir? Bu konuda kompozisyon kuralları içinde bir yazı yazınız.
4. Temel hakların ortak özelliği nedir? Açıklayınız.
5. Hukuk, adalet ve devlet kavramlarını tanımlayarak aralarındaki ilişkiyi belirtiniz.
6. Laik olmayan bir devlette insan hakları niçin geliştirilemez? Tartışınız.
7. Anayasa'nın 14. maddesini okuyunuz ve bu maddede sizce en önemli olan bölümü belirleyerek nedenini açıklayınız.
8. Laik olmayan bir devlet hukuk devleti olabilir mi? Sınıfta arkadaşlarınızla tartışınız.
9. Sosyal güvenlik ne demektir ve niçin gereklidir? Bu konuda bir örnek veriniz.
10. İnsan haklarına saygılı olan her devlet, insan haklarına dayalı mıdır? Nedenini belirtiniz.

ALBERT EİNSTEİN'İN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Albert Einstein (Albirt Aynştayn, 1879–1955) Güney Almanya'da dünyaya geldi. Alman yasaları gereğince Albert, evde dinsel eğitim aldı. Einstein ailesi, Yahudiydi. Bu nedenle, inançlarını çok belirgin bir biçimde sergilemiyorlardı. Aile, 1894 yılında İtalya'ya göç etmek zorunda kaldı. Einstein'ı okulunu bitirmesi için Almanya'da bıraktılar. 17 yaşına kadar Almanya'da kalması durumunda askere gitmesi zorunluluğu Albert'i endişelendiriyordu. Şiddetten nefret ediyordu... Yaşı ilerledikçe bütün savaşların kötü olduğuna ve insanlar için iyi bir geleceğin birlikte çalışmayla sağlanabileceğine inanan bir barışsever oldu. 1895 yılında okulunu bırakarak Münih'ten ayrıldı. Öğrenimine İsviçre'de devam etti.

Öğrenimini tamamladıktan sonra yıllarca süren çalışmalarını sonucunda bugün de önemini koruyan teorisile dünyayı kavrayış açımızı değiştirdi ve insanlığın önünde yeni ufuklar açtı.

Birinci Dünya Savaşı'na katılmadı. Çünkü İsviçre vatandaşı olmuştu. Savaşın neden olduğu anlamsız ölümlerden dolayı acı çekiyor ve savaşın sızdığı her ülkede bilim ve uygarlığa verdiği zarardan üzüntü duyuyordu. 1915 yılında, "Avrupalılara Bildiri" adlı bir bildiri imzaladı. Bu bildiri, Avrupa kültürüne değer veren herkesi savaşmak yerine barış içinde yaşamalarına hizmet etme amacını güdecek bir milletler topluluğunun kurulmasına katkıda bulunmaya çağırıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında kurulmuş olan Milletler Topluluğunda görev aldı. Hintli sivil haklar savunucusu Mahatma Gandhi (Mahatma Gandhi) ile zorunlu askerliğin kaldırılması için düzenlenen kampanyalara katıldı. Silahsızlanmaya gidilmesi için çalıştı. Bu arada bilimsel çalışmaları nedeniyle birçok uluslararası ödül aldı. Bu ödüllerin başında Nobel Ödülü geliyordu.

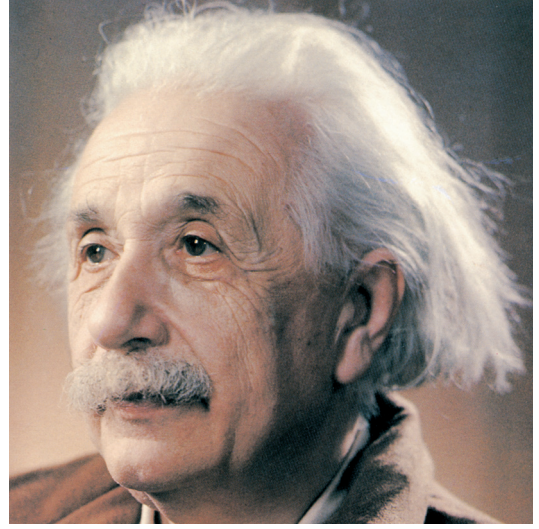
1930 yılı başlarında Almanya'da Naziler, başta Yahudiler olmak üzere dinsel liderler, aydınlar, sanatçılar ve filozoflar gibi Alman Hükümetinin otoritesine karşı gelen herkese saldırdılar. Einstein, Nazilere açıkça cephe aldı. 1933 yılında bir daha Avrupa'ya dönmek üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmek zorunda kaldı ve Amerikan vatandaşı oldu.

Einstein, Nazilerin ne olursa olsun durdurulmaları gerektiğine inanıyordu. Artık bir barışsever değildi. "Örgütlü güç, ancak yine örgütlü bir güçle durdurulabilir." diyordu. Onun böylesine değişmesinin nedeni, 1933-1945 yılları arasında altı milyon Yahudinin öldürülmesiydi. Einstein, Nazilere karşı savaşa destek vermek için bütün bilimsel birikimini kullandı. O, atomun parçalanmasıyla ortaya çıkabilecek yıkıcı gücü ilk keşfeden bilim adamıydı. Nazi uygulamaları en korkunç düzeye gelinceye kadar atom gücüne dayalı silahların geliştirilebileceğini gündeme getirmedi. Ama sonunda atom gücünden yararlanmaları konusunda Amerikalılara önder oldu. Artık savaş tek çareydi, bu çare denendi ve savaş kazanıldı.

Yıllar sonra Einstein, "Almanların nükleer silah yapma olanakları olmadığını bilseydim, Amerikalıları silahlanma konusunda cesaretlendirmezdim." diyecekti. Ona göre barış değil, savaş kazanmıştı. Einstein, 1933 yılından ölünceye kadar barış, silahsızlanma, özgürlük ve adalet için çalıştı. Nükleer silahların üretimi gibi önemli konularda verilen kararların halk tarafından bilinmesi gerektiğini savundu.

Einstein, bilim adamlarına gündelik yaşamdaki rollerini benimsemeleri ve yaptıkları keşiflerin sorumluluğunu kabul etmeleri konusunda örnek oldu.

(Fiona Macdonald, Albert Einstein, çev.: Arzu Toker, İlkaynak Yayınevi, İstanbul, 1996)

Fotoğraf 1.9: 1921 yılında Nobel Fizik Ödülü'nü alan ünlü bilim insanı Albert Einstein

OKUMA PARÇASI

ANAYASA SEVGİSİ VE SAYGISI

Anayasalar, devletlerin temel yapılarını, örgütlenişlerini, işleyiş kurallarını gösteren ve kişilerin haklarını güvence altına alan hukuk kurallarından oluşur. Çağdaş demokratik ülkelerde anayasalar, özgürlük, eşitlik, adalet uğruna verilen uzun mücadelelerle kazanılmış hakların, temel değerlerin ve ortak ideallerin somutlaştığı belgelerdir. Bu nedenle, yurttaşların gönlünde anayasaların özel bir yeri vardır.

Anayasa, ülkedeki her bireyin ve her topluluğun, ortak bir devlet çatısı altında, barış içinde yaşamasını güvence altına alır. Bu yönüyle, ülkedeki belli başlı tüm sosyal grupların ve görüşlerin uzlaşmasıyla kabul edilmiş, bir toplum sözleşmesi görünümündedir. Anayasanın korunması, savunulması ve yüceltilmesinde her bireyin, her sosyal grubun yararı vardır. Demokratik ülkelerde anayasa sevgisi ve saygısı, yurttaşların yüreğine daha küçükken okul çağlarında yerleşir. Okullarda, demokratik ve insan haklarına dayanan bir anayasanın erdemleri öğretilir.

Anayasa, yurttaşların gözünde, atalarının verdiği özgürlük ve uygarlık mücadelelerini anımsatan tarihî bir belge olmasının yanı sıra kendilerinin ve gelecek kuşakların mutlu bir hayat sürmelerinin güvencesini oluşturan, geçmişten geleceğe uzanan kutsal bir belge niteliğindedir. Aşağıda verilecek örnek, çağdaş demokratik ülkelerde anayasa sevgisi ve saygısının anlamını açıklamak bakımından yararlı olacaktır...

1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın ilk yazılı metni, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile birlikte Washington'da, Ulusal Arşivler Sergi Salonu'nda saklanmaktadır. Bu önemli belge, altından yapılmış bir kartal heykelinin süslediği görkemli bir odada, özel bölümde, ziyaretçiler için sergilenir. Anayasa'nın yazıldığı orjinal parşömenler, helyum ve bir miktar su buharı içeren, bronzla cam karışımı koruyucu bir kabın içinde muhafaza edilir.

Orijinal anayasa metninin saklandığı bu özel odada, her akşam alışılmadık bir tören gerçekleştirilir. En son ziyaretçi binadan ayrıldığında bir görevli, bu ilginç ve biraz da ürkütücü görünen töreni başlatacak düğmeye basar. Odada yankılanan bir mekanik gürültü eşliğinde belgeler, yavaşça sergilendiği bölümden yere iner. Elektrikli bir mekanizma aracılığıyla yerin 6 metre 96 cm altında çelik ve betondan inşa edilmiş, yangına ve bombaya karşı dayanıklı bir kasanın içine yerleştirilir. Kalın bir kapak, çınlayarak kasanın üzerine sıkıca oturur. Artık Anayasa, bütün bir geceyi güvenli bir ortamda geçirecektir.

Bir dakika kadar süren bu işlemle Amerikalılar, yalnızca solmaya yüz tutmuş parşömenleri değil bağımsızlıklarını, özgürlüklerini, tarihlerini ve ulusal kimliklerini de koruduklarına inanırlar. Kuşkusuz, anayasanın üstünlüğünün, kalıcılığının ve değerinin, onu yer altında inşa edilmiş çelik ve beton kasalarda saklamakla değil demokrasiye ve insan haklarına inanan yurttaşların kalplerine emanet etmekle korunacağını bilirler. Bu ilginç olay, sadece yurttaşların demokrasiye, insan haklarına ve anayasaya olan bağlılıklarının her gün tekrarlanan törensel bir gösterisidir.

(Oktay Uygun, Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları, TODAİE Yayınları, Ankara, 1996, s. 65-66.)

YÖNETİM VE YAŞAM BİÇİMİ OLARAK DEMOKRASİ

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. “Katılımcı demokrasi” ve “çoğulcu demokrasi” kavramlarının anlamlarını araştırınız.
2. Demokratik yönetimin bulunmadığı bir ülkede, insan haklarının korunup geliştirilmesinin mümkün olup olamayacağını sınıfta arkadaşlarınızla tartışınız.
3. Bir vatandaş olarak hangi siyasi haklara sahip olduğunuzu Türkiye Cumhuriyeti Devleti Anayasası’nı inceleyerek öğreniniz.
4. Ülkemizde bir siyasi partiye üye olabilmek için hangi koşulları taşımak gerektiğini araştırınız.
5. Ülkemizde yeterli malzeme kullanılmadığı için deprem sonucu yıkılan ve binlerce insanın ölümüne neden olan binaların yapımında suçlu olduğu düşünülen kişiler gözaltına alınmıştır. Bu uygulamayı insan hakları açısından değerlendirerek bir rapor hâline getiriniz.

A. DEMOKRASİ DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ VE DEMOKRASİ KAVRAMI

İlk ve Orta Çağda Demokrasi Düşüncesi

Demokrasi sözcüğü Yunancadan gelir. Eski Yunancada “demos” halk, “kratos” ise iktidar ya da egemenlik anlamında kullanılır. Buna göre **demokrasi**, halkın egemenliğini ifade eder. Belli bir siyasal düzeni ifade eden demokrasinin ortaya çıkıp uygulandığı uygarlık Eski Yunan uygarlığıdır. Günümüzde **demokrasi**, halkın halk tarafından, halk için yönetimidir.

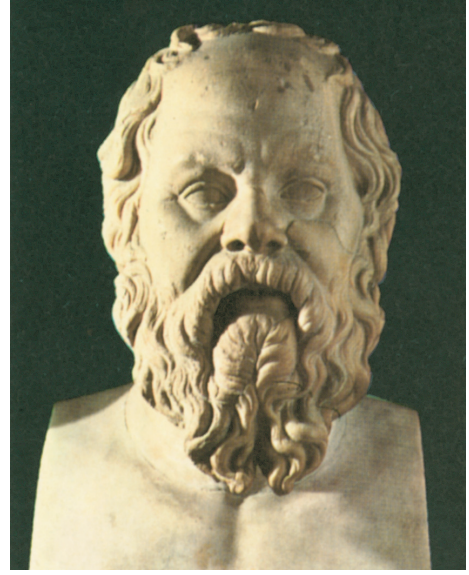
Antik Yunan’da birer şehir devleti olan site (kent)ler bulunuyordu. Demokrasi, bu sitelerden biri olan Atina Sitesi’nin siyasal düzeniydi. Atina, bütün yurttaşların katıldığı bir meclis tarafından yönetiliyordu. Bu anlamda Atina’da demokratik bir yönetimin olduğu söylenebilir. Ama bu demokrasi, bugün anladığımız anlamda bir demokrasi değildi. Çünkü Atina nüfusunun büyük bir bölümü kölelerden ve Atinalı yurttaş olmayan ama o kentte yaşayan insanlardan oluşuyordu. Atinalı sayılabilmek için kişinin annesinin de babasının da Atinalı olması gerekiyordu. Kölelerin, Atinalı olmayanların, kadınların ve 26 yaşından küçüklerin yönetimde söz hakları yoktu. Dolayısıyla yaklaşık nüfusu 300.000 olan Atina’da yönetime katılabilen ancak 30.000 kişiydi.

Atina Meclisi, siyasal gücü elinde tutan, temel kararları veren yürütme konseyi ile mahkemelerde görev yapacak yargıçları seçen en etkili organdı. Köle olmayan ve 26 yaşını dolduran her Atinalı erkek, doğrudan doğruya siyasal kararların alınmasında oy kullanabiliyordu. Atina yurttaşları arasında büyük zenginlik ve servet farkı vardı. Ama bu ekonomik eşitsizlik, siyasal eşitsizliğe neden olmuyordu. Herkesin eşit oy hakkı bulunuyordu. Atina toplumunda yaygın olarak köle emeğinden yararlanılıyordu. En yoksul Atinalı bile çok sayıda köleye sahipti. Bu nedenle, Atinalı yurttaşların geçim ve çalışma sorunları yoktu. Kendilerine geniş zaman ayırabiliyorlardı. Bu konumları da siyasete etkin bir biçimde katılmalarına olanak sağlıyordu.

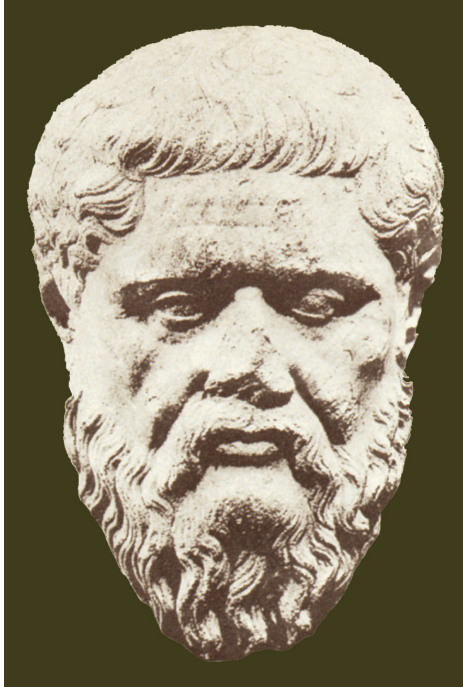
Eski Yunan düşünürleri demokratik yönetim biçimine farklı yaklaşmışlardır. Örneğin parayla ders veren gezici öğretmenler olan sofistler, “doğal hukuk” la insan tarafından konulan “pozitif hukuk” ara-

sında ayırım yapıyorlardı. Doğa neyi belirlemiş ve gerekli kılmışsa o doğal hukuka uygundu ve haktı. İnsanların koyduğu hak ve yasalar ise sınırlı bir değere sahipti. Çünkü bunlar, yasayı koyanların çıkarlarını korumak için düzenlenmişti. Bu nedenle de pozitif hukuka değil, doğal hukuka uygun davranmak gerekirdi. İnsanların koyduğu yürürlükteki yasalarla savaşılmalıydı. Örneğin, kölelik doğal hukuka aykırı bir durum olmasına rağmen pozitif hukukta köle sahibi olmak bir haktı. Buna göre de pozitif hukuka dayanan Yunan demokrasisi ideal bir toplum düzeni sayılamazdı.

Yunan demokrasisini eleştirenlerin başında Sokrates geliyordu. **Sokrates** (MÖ 469-399) zamanının demokratik toplumu da Yunan demokrasisini de beğenmiyordu. Ona göre toplumu erdemli kimseler yönetmeliydi. Oysa zamanında durum hiç de böyle değildi. Demokrasi yönetiminden dolayı bilgisi ve erdemi olmayan herhangi bir vatandaş, seçimle kamu görevlerine ve yönetim makamlarına gelebiliyordu. Bu, akıl almaz bir şeydi. Atinalılar, günlük işlerini işin ustalarına yaptırırken örneğin, gemilerine en usta kaptanları seçerken bir hatanın büyük zararlara yol açabileceği politika alanında, yönetim sanatını bilmeyen kişilere görev veriyorlardı. Ona göre insan, öncelikle kendi değerlerini tanımalı ve ne olduğunun farkına varmalıydı. Neleri bilip neleri bilmediğini, hangi görevlerin üstesinden gelebileceğini irdelemeli, ona göre yönetimde görev almıyordu.

Fotoğraf 2.1: “Doğru bir yaşam nasıl olmalıdır?” sorusuna yanıt arayan ve bu uğurda ölümü bile göze alan Yunan düşünürü Sokrates

Fotoğraf 2.2: Düşünce tarihinde tüm zamanların, kendisinden sonraki dönemleri en çok etkileyen kişilerinden biri olan Yunan düşünürü Platon

Platon (MÖ 427-347)'a göre demokrasi, yoksullarla zenginlerin savaşı sonucu ortaya çıkan bir yönetim biçimidir. Yönetimi ele alan yoksullar, önceleri yasalara saygılıydılar. Yönetim herkese eşit haklar sağlar. Herkes özgürdür. Özgürlük düzeni, kölelerin kendilerini satın alanlar kadar özgür olabilmeleri gibi aşırı sonuçlara yol açar. Bu aşırı özgürlük sonucu, toplumda düzen sağlanamaz ve tiranlık yönetimi ortaya çıkar. Özgür vatandaşlar, zorba bir yöneticinin buyruğu altına girerler. Tiran, hiçbir yasaya bağlı değildir ve tiranlık, yönetimlerin en kötüsüdür. Platon “Nomoi” (Kanunlar) adlı eserinde, monarşi ile demokrasinin birleşimi olan bir yönetim şeklini önerir. Bu yönetimde baştakiler koymuş oldukları yasaları hep bir ereğe, devletin iyiliğine yönelteceklerdir. Devlet görevlileri olan yöneticiler, töre ve yasalara uygun davranmak zorundadırlar.

Aristoteles (MÖ 384-322) devletle ilgili görüşlerini “Politika” adlı eserinde ortaya koymuştur. Ona göre insan sosyal bir varlıktır. Bu nedenle de ancak bir toplum içinde ahlaklı olabilir. Devletin amacı, insanları ahlaklı kılmaktır. Bu nedenle, hükümet şekillerinin doğru ya da yanlış olduğunu gösterecek ölçü ancak bu olabilir. Toplumun ahlakça düzelmesini, iyiliğini amaçlayan hükümet şekli doğrudur. Devletin başında bir kişi, birkaç kişi ya da herkes bulunabilir. Bir kişinin yönetti-

ği durumlarda krallık doğru ama zorbalık (tiranlık) yanlıştır. Bir grubun yönettiği durumlarda, bilgi bakımından en iyilerin başta bulunduğu aristokrasi doğru, doğum ve servete dayanan oligarşi yanlıştır. Herkesin yönettiği durumlarda ise demokrasi ile oligarşinin karışımı bir düzen olan politeia doğru, yığının anarşisi olan demokrasi yanlıştır.

Görülüyor ki Platon ve Aristoteles gibi düşünürler, içinde yaşadıkları toplumun yapısını iyi tanımakta ve bu nedenle demokrasi olarak tanıdıkları Eski Yunan demokrasisine eleştirici bir tavırla yaklaşmaktadırlar. Ayrıca toplum yönetiminde bilgi ve bilgeliğin ikinci plana düşmesinden endişe etmektedirler.

Romalılar Döneminde demokratik yönetim söz konusu olmamıştır. Roma, bir kent devleti değildir. Roma'nın siyasal sistemi, eşitlik ve katılıma dayanmamış, eşitsizlik üzerine kurulmuş bir seçkinler yönetimi olmuştur.

Orta Çağda bir siyasal yönetim biçimi olarak demokrasi görülemezdi. Bu çağda feodal düzen vardı. Feodal düzende temel üretim biçimi tarımdı. Halk, feodal beylerin topraklarında çalışırdı. Toplumsal düzen din kurallarına göre biçimlenmişti. Krallar, kilisenin koyduğu din kurallarına göre toplumu yönetiyorlardı. Din kuralları, toplumun sosyal, ekonomik, politik ve hukuksal düzenlemelerinin özünü oluşturuyor ve yönetimin geçerliliğini sağlıyordu. Yönetme gücünün krala Tanrı tarafından verildiğine inanılıyordu. Kral, ülkeyi Tanrı adına yönetiyordu. Bu nedenle de sınırsız yetkileri vardı. Özgürlük ve eşitlik söz konusu değildi. Sadece Tanrı'nın önünde eşitlik geçerliydi. Bunun dışında her bireyin doğduğu aileye bağlı olarak hakları ve özgürlükleri belliydi. Asil ailelerde doğanların toplumsal statüleri yüksek, hak ve özgürlükleri fazlaydı. Feodal toplumların başlıca özelliği, bu doğuştan kazanılan statüye bağlı eşitsizlikti.

Feodal düzende, tüm siyasal güç Tanrı'ya bağlı olduğundan insanların toplumsal ilişkilerini düzenleyen kuralları koyabilmesi söz konusu değildi. Tanrı'nın, yaşamın her alanıyla ilgili, insan ilişkisi ve davranışlarını düzenleyen kuralları gönderdiği düşünülüyordu.

İktidarın halka ait olduğu düşüncesinin gelişiminde doğal hukuk anlayışının katkısı oldu. Orta Çağda doğal hukuk anlayışı din adamları tarafından yeniden ele alınarak yorumlandı. Kilise toplumda bilgi üretimini, eğitim ve öğrenim hizmetlerini elinde bulundurduğundan bu son derece doğal bir gelişmeydi. O dönemde bütün düşünürler din adamıydı. 13. yüzyılda yaşayan ve Katolik kilisesi tarafından aziz ilan edilen **Aquinolu Thomas** (Akuinolu Toma, 1225-1274) bu konuyla yakından ilgilendi. Ona göre Tanrı insanı yaratırken diğer yarattığı canlılara göre farklı davranmış, insanı bir tanrısal yeti ile donatmıştı. Bu yeti, akıldı ve insan aklını kullanarak içinde bulunduğu koşullara uygun düzenleyici kurallar yapabiliyordu. İnsanın Tanrı tarafından belirlenen ve doğasına uygun olan kurallar da vardı. Bu kurallar da zamana ve mekâna göre yeniden yorumlanmalıydı. İşte bu kurallar, doğal hukuku oluşturuyordu. İnsanlar, akıllarını kullanarak doğal hukuku keşfetmeliydiler.

Doğal hukuk, insanın doğasından kaynaklanan kuralları yansıtmaktadır. İnsanın doğası ise kendini koruma isteği, türünü devam ettirme güdüsü ve benzeri özellikleri kapsar. İnsan, doğası gereği bazı doğal haklara da sahiptir. Yaşama hakkı, mutluluğu arama hakkı ve birtakım özgürlükleri isteme hakkı bunlar arasında sayılabilir.

Doğal hukuk ve doğal haklar arayışı, 13. yüzyıldan sonra Batı Avrupa düşünce dünyasına egemen oldu ve uygulama alanı giderek genişledi. Aynı dönemde ortaya çıkan bir başka gelişme de siyasal temsil düşüncesinin ve siyasal temsil kurumunun etkin bir biçimde ortaya çıkması oldu.

Siyasal temsil düşüncesi, önce İngiltere'de ortaya çıktı. Bu ülkede, kralın uyguladığı ağır ve keyfi vergiler nedeniyle feodal beyler başkaldırdılar. Bunun sonucunda **Kral 1. John** (1. Con), 15 Haziran 1215'te **Magna Carta Libertatum** (Büyük Özgürlük Fermanı) adını alan bir belge imzalamak zorunda kaldı. Bu belgede, "Kanuna uygun ve mahkeme kararı olmadıkça hiç kimse tevkif olunamaz. Hapsedi-

lemez. Ülke dışına çıkarılamaz. Sürgün edilemez.” maddesi yer alıyordu. Kral, vergi almadan önce halkın temsilcilerini toplayacak ve onların kabul etmediği vergileri halktan alamayacaktı. Zamanla bu halkın temsilcilerini toplama durumu süreklilik kazandı ve ortaya parlamento kurumu çıktı. Krallarla özellikle ticaretle uğraşan kesimden gelen parlamento üyeleri uzun süre mücadele ettiler. 17. yüzyılın ortalarında başlayan ve dört yıl süren bir savaş sonucunda parlamento üstünlük sağladı ve siyasal yaşamın ana kurumlarından biri hâline geldi.

Yeni Çağda Demokrasi Düşüncesi

15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Avrupa’da yaşanan dönem, **Rönesans** adını alır. Matbaanın ve pusulanın geliştirilmesi Rönesans’ın temel nedenleri arasında sayılabilir. Matbaanın geliştirilmesiyle bilimsel bulgular geniş halk yığınları tarafından öğrenilebildi, insanlar arası iletişim arttı ve insanlar birçok konuda bilgi sahibi olabildiler. Pusulanın ve gemiciliğin gelişmesi sonucunda, coğrafi keşifler birbirini izledi. İnsanlar, yeryüzündeki diğer insanların nasıl yaşadığından ve bilgi birikiminden haberdar olabildiler. Ayrıca keşfedilen yerlerin zenginlikleri, Avrupa’ya aktarıldı.

Rönesans Döneminde insana bakış açısı değişmiş, hümanizm önem kazanmıştır. **Hümanizm**, yeryüzündeki en önemli varlığın insan olduğunu ve insana ait değerlerin üstünlüğünü savunan görüştür. Hümanistler, yaptıkları araştırmalar sonucunda Eski Yunan ve Roma’nın özgür insanlarını kendilerine örnek aldılar. Böylece insanın kendi doğasını tanımamasını, kendi yasalarını yapmasını, kendi haklarına sahip çıkmasını savundular. Bu görüş doğrultusunda, insanın Tanrı’yla arasına kimsenin girmemesi gerektiği düşüncesi ortaya kondu. Özgür düşünce önem kazandı. Bu durum bilimde başarılar kazanılmasına ve yeni teknik buluşların ortaya konmasına ortam hazırladı. Bu gelişmelerle birlikte Katolik kilisesinin bozulması ve dinsel amaçlardan uzaklaşması nedeniyle 16. yüzyılda Almanya’da başlayarak diğer Avrupa ülkelerine yapılan bir din alanında düzenleme hareketine girişildi. Bu düzenlemeler **Reform** adını aldı.

Zamanla siyasal gücün kurumlaşması, kullanımı ve geçerlilik temelleri değişir. Millî devletler ortaya çıkar. Millî devlet, kendisinden önceki devlet türlerinden farklıdır. Millet, vatan ve egemenlik esasına dayanan millî devletin güçlenmesine yol açan temel oluşum, kapitalistleşme sürecidir. **Kapitalizm**, tüm ekonomik etkinliklerin bireylerin özgür iradelerine bırakıldığı ekonomik sistemdir. Felsefi temellerinin başında liberalizm görüşü yer alır. **Liberalizm**, insanların her alanda özgür olmaları gerektiğini savunan görüştür. Kapitalizm, önce İngiltere’de daha sonra Almanya ve Fransa’da ilk fabrikaların kurulmasıyla sonuçlanan sanayi devriminin bir ürünüdür.

Liberalizm, 17. yüzyıldan itibaren gelişmeye başladı. Siyasal güç ve devletle ilgili çözümler, doğal hukuk, doğal hak ve özgürlüklerin varlığı temeline dayandırıldı. Liberalizmin ilk büyük düşünürü **Thomas Hobbes** (Tomas Hobs, 1588-1679)’tur.

Thomas Hobbes, devletin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalıştı. Hobbes, insanın bencil bir varlık olduğunu ileri sürdü. Ona göre tüm insan davranışlarının temelinde bencillik, yaşamını sürdürmek ve güvenlik isteği bulunuyordu. İnsanlar, toplum hâlinde yaşamadan önce doğal hâlde yaşıyorlardı ve yapıları gereği birbirlerine zarar veriyorlardı. Hobbes, bu nedenle “İnsan, insanın kurdudur.” diyordu. İnsanlar, güvenlik içinde yaşayabilmek için bir sözleşme yaptılar. Bu sözleşmeyle haklarını bir egemene temelli devrederek devleti kurdular. Böylece doğayla iç içe ama dağınık olarak yaşamaktan kurtulup toplum hâlinde yaşamaya başladılar. Ancak insanın doğal yapısı değişmedi. Bu nedenle toplum hâlinde de insanlar, kendi çıkarları için çalışmakta, aralarında rekabet egemen olmakta ve çıkarları için birbirlerine zarar verebilmektedirler. Devletin yapması gereken, insanların çalışma özgürlüklerini korumak ancak bunu yaparken güvenli bir ortam yaratarak birbirlerine zarar vermelerini önlemektir.

Liberalizmin bugün için de geçerli olan ilkelerini **John Locke** (Con Lok) ortaya koydu. Locke'a göre insanlar, doğal durumda yaşarken uyumlu ve mutluydular. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği akıllı oluşuydu. Akıl sahibi insan, doğal haklarını ve gereksinimlerini elde etmek için diğer insanlarla birlikte yaşamak zorunda olduğunun bilincine vardı. Başka insanları incitmemesi gerektiğini ve ancak uyumlu bir beraberlik içinde gereksinimlerini karşılayarak doğal haklarını elde edebileceğini fark etti. Bu nedenle insanlar, önce kendi aralarında bir sözleşme yaptılar ve toplumu kurdular. İkinci bir sözleşmeyle de devlet kuruldu.

Locke'a göre insanın insan olması nedeniyle sahip olduğu doğal haklar yaşama hakkı, sağlık hakkı, özgürlük ve mülkiyet hakkıydı. İnsanın mutluluğu bu hak ve özgürlükleri gerçekleştirmesine bağlıydı. İnsanlar toplumu kurarak bunu gerçekleştirmeye çalışmışlardı ama güvenceye de gereksinimleri vardı. İşte, ikinci bir sözleşme bu nedenle yapıldı. Devlet ya da kurumuş siyasi güç, bu güvenceyi sağlamak için kuruldu. Buna göre devletin varlık nedeni, bireyin doğal haklarını güvence altına almaktı. Temelinde de insanların onu isteyerek kabulü vardı. Siyasi otorite çoğunluk tarafından kullanılacaktı. Birey, siyasi gücün ya da egemenliğin sahibiydi. Onu kendi isteğiyle devlete devretmişti.

Devletin yasama organı, doğal hukuka uygun yasalar yapacaktı. O, egemenliği kullanan en etkin organdı ve toplumun temsilcisi olarak toplumun gücünü yansıtıyordu. Eğer yönetim, yönetilenlerin sözleşmeden önce sahip oldukları yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını çiğnerse sözleşmeyi bozmuş olacaktı. Böyle bir durumda halkın karşı çıkma ve direnme hakkı doğacaktı.

17 ve 18. yüzyıllar arasında Avrupa'da yaşanan dönem, **Aydınlanma Dönemi** adını alır. Bu dönemin özelliği, insanın anlamının ve bu dünyadaki yerinin araştırılmasıydı. Aydınlanma, akla dayanarak dünyayı açıklama, insanın daha mutlu bir yaşam sürebilmesi için gerekli koşulları yaratma çabası olarak ifade edilebilir. İnsan aklına önemli görevler yüklenerek onun iyi bir yönetim ve iyi bir toplum yaratma konusunda öncülük edebileceği ileri sürüldü. Toplum yaşamında bunun etkisiyle reformcu görüşler ortaya çıktı. Bu görüşler mutlakiyetçi yönetimi etkiledi. Yönetimin insan haklarına daha saygılı olmasına çalışıldı. Artık sözde bile olsa halk hükümdarın değil, hükümdar halkın hizmetindeydi. Bunun en güzel örneği, Prusya Kralı I. Frederik'in "Devletimin birinci hizmetkârı benim." sözleriydi.

Aydınlanmanın bir başka amacı, deney ve aklın sağladığı doğrularla doğaya egemen olmak ve yaşamı kolaylaştırmaktı.

Locke'dan sonra **Montesquieu** (1689-1755) liberalizmi sistemleştirmeye çalıştı. Montesquieu'nün çözüm aradığı sorun, devlet gücü ile bireyin doğal haklarını karşılıklı uyum içinde bağdaştırmaktı. Devlet, kaçınılmaz olarak egemenliği kullanacaktı ama bu arada bireyin haklarını da ihlal etmemesi gerekiyordu. Çünkü devlet bireyin doğal haklarını korumak için vardı. Bunu sağlamanın en etkin yöntemlerinden biri, devlet gücünü ayırmaktı. Devlet gücü yasama, yürütme ve yargı güçlerinden oluşturulmıyordu. Yasama, devletin kural koyma gücüydü ve bu kurallar toplumdaki herkesi bağlayacaktı. Yürütme, devlet egemenliğinin kullanılmasıydı. Yargı ise bireylerin kurallara uygun bir biçimde davranıp davranmadıklarını denetlemektir. İşte bu üç güç, mutlaka birbirinden bağımsız ve ayrı ellerde olmalıydı.

Liberalizm, Jean Jacques Rousseau ve Kant gibi düşünürlerin de katkılarıyla gitgide güçlendi. Bu görüş, Amerika ve Avrupa ülkelerinde çok etkili oldu. Amerika'da önce **Virginia (Virjinya) Haklar Bildirgesi** ilan edildi. 12 Haziran 1776 tarihinde ilan edilen bildirmede, "Tüm insanlar doğuştan eşit derecede özgür ve bağımsızdırlar. Doğar doğmaz edindikleri bazı hakları vardır. Siyasal bir topluluk kurdukları zaman hiçbir antlaşmayla gelecek kuşakları bu haklardan yoksun bırakamaz, onları bu haklardan vazgeçmeleri için zorlayamazlar. Yaşama ve özgürlük haklarıyla mülk edinme ve sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve kazanma olanağı da bunların arasındadır." maddesi yer almaktaydı. Bu bildirgeye göre insan haklarının kullanılabilmesini sağlamak, devletin göreviydi.

27 Ağustos 1789'da Fransa'da **İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesi** yayınlandı. Bu beyannamede hümanizm akımı temel alınmıştı. İnsanın en değerli varlık olduğu düşüncesinden hareket edilmişti. İnsanların eşit olduğu vurgulanıyor, doğuştan gelen ayrıcalıkların kaldırılması gereği üzerinde duruluyordu. Egemenliğin, gücünü Tanrı'dan alan krala değil, millete ait olduğu savunuluyordu.

18. yüzyılda temsilî demokrasi kurumları gelişmeye başladı ve yüzyılın sonlarında temsilî demokrasinin iki ana modeli ortaya çıktı. Bunlardan biri parlamenter sistem, diğeri ise başkanlık sistemidir.

Parlamenter sistem, önce İngiltere'de kuruldu. Bu ülkede 13. yüzyılda oluşturulan parlamento, 18. yüzyılda büyük bir güç odağı hâlini aldı. Parlamentonun avam ve lordlar kamarası olmak üzere iki kanadı vardı. Parlamentonun etkin kanadı avam kamarasıydı. Avam kamarası, seçim ve halkı temsil ilkelerine göre oluşuyordu. Yürütme gücü, avam kamarasında çoğunluğun desteğine sahip olan başbakan ve kral tarafından beraberce kullanılıyordu. Bu durum, halkın çıkarlarını koruyan avam kamarası üyeleriyle soyluların çıkarlarını koruyan lordlar kamarası üyeleri arasında yüzyıl süren mücadelelerin yapılmasına neden oldu. 1689 yılında parlamentonun hazırladığı Haklar Bildirgesi kabul ve ilan edilerek meşrutiyet rejimi kuruldu.

Başkanlık sistemi, 18. yüzyılın sonlarında Kuzey Amerika'da uygulanmaya başlandı. Sistemin temelini federalizm, güçler ayrılığı ve yasama üzerinde yargı denetimi ilkeleri oluşturdu. Federalizmin tercih edilme nedeni, ABD'nin özel koşullarının olmasıydı. Devlet, 13 İngiliz kolonisinin bağımsızlık mücadelesi vermesiyle kurulmuştu. Her koloni İngilizlerin atadığı bir vali ve seçimle oluşturulan bir meclis tarafından yönetiliyordu. Bu nedenle, yeni kurulan devlette de her koloni, kendi iç işlerinde serbest olmak istedi. Ayrıca bu sistemde devlet gücü merkezle yerel devletler arasında dağıtılacak ve bunlar birbirlerini denetleyebileceklerdi. Bireyin özgürlük alanı da genişleyecek ve güvence altına alınacaktı. Federalizm, devlet gücünün merkezle yerel devletler arasında dağıtılması anlamına geliyordu. Yeni kurulan sistemde güçler ayrılığı ilkesi temele alındı. Yürütme, doğrudan doğruya seçimle göreve gelen başkanın elindeydi. Yasama gücü ise doğrudan halk tarafından seçilen iki meclisli kongre tarafından kullanılıyordu. Meclislerden biri olan temsilciler meclisinde her federe devlet, nüfusu oranında temsil ediliyordu. Diğer meclis olan senatoda her federe devletten, seçimle göreve gelen iki senatör bulunduruyordu. Yasama üzerinde yargı denetimi anayasada düzenlenmemişti. Fakat yargı, yasama organını anayasaya uygunluk açısından denetleme yetkisine sahipti.

Devlet gücünün merkezle yerel devletler arasında dağıtılmasıyla demokratik yönetim gerçekleştirilmiş oluyordu. Bireyin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alınıyordu. Ancak "Demokrasinin kendini koruma hakkı var mıdır?", "Demokrasiyi korumak için bazı hak ve özgürlüklerin kullanılmasına kısıtlama getirilebilir mi?", "Bu kısıtlamanın ölçütleri neler olmalıdır?" sorularına da yanıt bulunmalıydı. Bu soruların yanıtlarını **John Stuart Mill** (Con Sutuart Mill, 1806–1873)'de buluyoruz. Mill'e göre özgürlük,

Resim 2.1: Fransız halkının hak ve özgürlüklerini elde edebilmek için Bastille (Bastil) Hapishanesine saldırısını gösteren bir resim. Bu saldırı, Fransız İhtilali'nin de başlangıcı olmuştur.

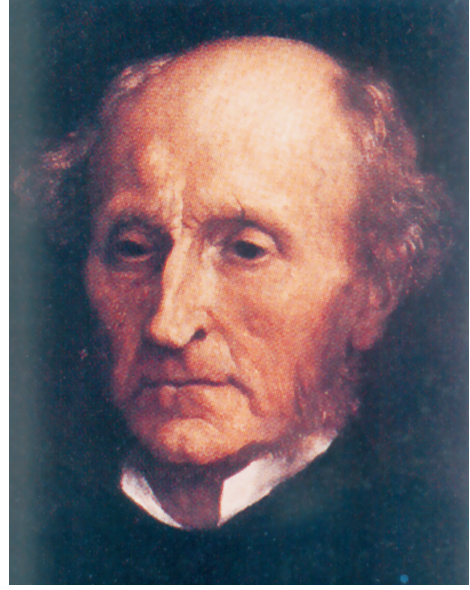
en temel değeri. Bu nedenle de en etkin biçimde korunması gerekiyordu. Ona göre insan özgürlüğü iki türlü tehdit altındaydı. Bu tehditlerden birincisi, halkın gücünün sınırlandırılması durumunda söz konusuydü. Böyle bir durumda insanlar yönetimde söz sahibi olamayacakları gibi özgür de olamazlardı. İkinci tehdit ise halkın gücünün sınırlandırılmamasıydı. Böyle bir durumda çoğunluğun tiranlığı söz konusu olabilirdi. Seçimle iş başına gelen yöneticiler halka baskı uygulayabilir ve özgürlükleri yok edebilirlerdi. Her iki durumda da demokrasiye zarar verecek kişilerin özgürlüklerini kısıtlamak doğru olacaktır. Çünkü özgürlükler, özgürlükleri yok etmek için kullanılamazdı.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buhar makinesinin yaygın bir biçimde tekstil, madencilik, demir-çelik gibi sektörlerde kullanılmaya başlamasıyla sanayi devrimi gerçekleştirildi ve “birinci sanayi devrimi” adını aldı. 19. yüzyılın sonlarında elektrik ve petrol enerjisinin devreye girmesi ise “ikinci sanayi devrimi” olarak nitelendirildi. Bu devrimler sonucunda **sanayi toplumu** adını alan yeni bir toplum tipi ortaya çıktı. Sanayi toplumunda olağanüstü zenginleşme sağlandı. Üretim kapasitesi arttı, ulaşım ve iletişim alanında büyük gelişmeler oldu. İnsanoğlu, bilim ve teknoloji yoluyla doğaya karşı üstün hâle gelmeye ve doğayı denetim altına almaya başladı. Sanayi toplumu, demokrasinin gelişmesinde etkili olan düşünürlerin ileri sürdüklerinin tam tersine gerilimli, çatışmacı bir toplumdü. Fabrika işçileri, toplumun dinamik kesimini oluşturuyorlardı. Avrupa’da 17 ve 19. yüzyıllar arasında milyonlarca insan kentlere göç etti ve kırsal nüfus hızla azaldı.

20. Yüzyılda Demokrasi Düşüncesi

Sanayileşmeyle birlikte, kentlerde yaşayan işçiler siyasal alanda etkin olmak istediler, bunun için de oy verme hakları için mücadele ettiler. Temsilî demokrasinin en önde gelen özelliği olan genel ve eşit oy ilkesi, işçilerin mücadelesiyle uygulanabilir duruma geldi. Sanayileşmenin demokratikleşmeye ikinci önemli katkısı düşünce, ifade etme ve örgütlenme özgürlükleri alanında oldu. Çünkü seçme özgürlüğünün olması için bireylerin sınırsız düşünebilme ve düşündüklerini ifade etme özgürlüklerinin gerçekleşmesi gerekiyordu. Ayrıca yeni toplumsal düzende bir kişi, çok sayıda insanı çalıştırmaktaydı. Bu nedenle, çalışanların örgütlenmeleri ve kendilerini çalıştıranların hak ve adalete aykırı davranmalarını önlemeleri gerekiyordu. Büyük mücadeleler sonucunda, demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi açısından önemli bir adım olan örgütlenme özgürlüğü de temel hak ve özgürlükler arasında yer aldı. Böylece demokrasinin “olmazsa olmaz” koşulu olan birinci kuşak hak ve özgürlüklerin tamamı 19. yüzyılda ortaya kondu. Bunlar yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı, sağlık hakkı, dilekçe hakkı, özel yaşamın gizliliği, konut dokunulmazlığı, seçme ve seçilme hakkı, düşünce, kanaat ve ifade özgürlükleri, din ve vicdan özgürlüğü, haberleşme özgürlüğü, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, toplantı hak ve özgürlüğüdür.

Birinci kuşak hak ve özgürlükler, bireyin devlet müdahalesi dışında kalan özel yaşamını belirlemektedir. Ama sanayi toplumunda sadece bu alanın belirlenmesi yeterli olamazdı. Çünkü sanayi devrimiyle birlikte toplumda eşitsizlikler artmıştı. Sadece yasalar önündeki eşitlik insanlar için pek fazla bir şey ifade etmiyordu. Bu durum, yeni görüşlerin önem kazanmasına neden oldu. Bu görüşlerin başında sosyalizm geliyordu. Sosyalizmi savunan düşünürler, kapitalizmi ve onun temel felsefesi olan liberaliz-

Resim 2.2: 1866 yılında İngiliz Parlamentosuna verdiği dilekçeyle kadınlara oy hakkı tanınmasını isteyen ilk parlamenter olan John Stuart Mill

mi sadece hukuksal eşitliği gerçekleştirdiği ama toplumsal eşitliği gerçekleştiremediği için eleştirdiler. Onlara göre kapitalist toplumdaki eşitsizlikler açıkça görünürken insanları yasalar önünde eşit hak ve özgürlüklere sahip saymak anlamsızdı. Örneğin, içinde yaşadığı çağın bilim, kültür ve sanat düzeyinden ekonomik yoksunluklar nedeniyle habersiz yaşayan bir bireyin, düşünce ve ifade özgürlüğüne herkes kadar sahip olduğunu düşünmek yanlıştı. O hâlde, özgürlüğün ve eşitliğin yeniden tanımlanması gerekliydi. Bu eleştirilere kapitalizmin 1920 yılında başlayan kriz döneminin bunalımları da eklendi. Fiyatlar arttı, işsizlik ileri boyutlara ulaştı. Krizi aşabilmek için yeni bir düzenleme gerekliydi. Devlet, ekonomiye müdahale etmeli, bu müdahale daha adil ve eşitlikçi bir toplum düzenini kurmayı hedeflemeli, insanlara toplumsal eşitsizliği önleyecek yeni haklar tanınmalıydı.

Kapitalizme yöneltilen eleştiriler sonucunda 20. yüzyılda ikinci kuşak hak ve özgürlükler oluştu. Bunlar mülkiyet, girişim özgürlüğü, çalışma özgürlüğü, sosyal güvenlik, sendika kurma, toplu sözleşme ve grev, eğitim ve öğrenim özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü, basın özgürlüğü haklarıdır. İkinci kuşak hak ve özgürlükler, insanın özgürlüklerinin kullanılabilir hâle getirilmesini hedefler. Örneğin, yüksek öğrenim görmek isteyen bir insan bunu yapabilmelidir. Eğer ekonomik durumu uygun değilse devlet müdahalesiyle bu özgürlüğünü kullanabilecek duruma gelmelidir. Devlet, ona yüksek öğrenim görebileceği olanakları sağlamalıdır. İkinci kuşak hak ve özgürlüklerle sosyal devlet ilkesi önem kazanır. Bu ilkeyle toplumun her kesiminin gelişmesi sağlanmaya çalışılır. Bunun doğal sonucu olarak da toplumun her kesimi örgütlenerek siyasi yaşama katılabilir. Bütün bu gelişmeler, çağdaş demokrasinin çoğulculuk ilkesini de güçlendirir.

Demokrasi ve insan hakları düşüncesindeki bütün gelişmelere rağmen, 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında çok sayıda insan öldü. Pek çok insan da insanlık dışı muamelelere maruz kaldı. Savaşın yol açtığı şiddet ve barbarlık sonucu, insanlar büyük acılar çekti. Şehirler yerle bir edildi, insanlığın yıllarca büyük çabalarla ortaya koyduğu pek çok eser yok oldu. Bu gelişmeler, insan haklarının evrensel boyutta ele alınması zorunluluğunu ortaya çıkardı.

B. DEMOKRASİNİN İLKE VE KURUMLARI

Demokrasinin temel özelliği, seçim ve temsil ilkelerine dayanması yani halkın seçtiği temsilciler eliyle siyasi iktidarı kullanmasıdır. Bir siyasi rejimin demokrasi olarak nitelendirilebilmesi için dört temel ilke ve kuruma sahip olması gerekir. Bunlar seçimler ve temsil, siyasi partiler, çoğulculuk ve katılım, hukukun üstünlüğüdür.

1. Seçimler ve Temsil

Seçim, demokratik toplumların en önemli uyum ve uzlaşma mekanizmasıdır. Halkın doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak yönetme gücünü kullanacak olanları belirlemesini sağlayan bir etkinliktir ve demokratik sürecin işleminde temel araçtır.

Seçimin işlevleri şunlardır:

* Seçim, insanların siyasi konularda eğitilmelerini sağlar. Vatandaşlar, özellikle seçim dönemlerinde siyasetle daha çok ilgilenir ve bu konuda bilgi sahibi olurlar.

* Seçim, siyasi otoritenin dayandığı halk desteğini ölçen bir araçtır. Partilerin aldıkları oy oranlarına göre halktan gördükleri destek, seçim yoluyla belirlenebilir.

* Seçim, siyasi mücadelenin sonucunu değerlendirmede bir ölçüdür. Seçim sonuçları, partiler arası yarışmadan hangi partinin galip çıktığını gösterir.

* Seçim, demokrasinin zaman zaman içine düştüğü siyasi bunalımların çözümlenmesinde araçtır. Seçim yoluyla siyasi bunalımlar çözümlenebilir. Halkın iradesi seçimle belirlenir ve belirsizlikler ortadan kalkar.

Günümüzde uygulanmakta olan seçim sistemleri, iki grupta toplanabilir. Bunlardan biri çoğunluk sistemi, diğeri nispi temsil sistemidir. **Çoğunluk sistemi**, bir seçim çevresinde seçime giren partiler arasında en çok oy alan partinin seçimi kazanmış sayıldığı sistemdir. **Nispi temsil sistemi** ise bir seçim çevresinde seçime giren partilerin aldıkları geçerli oyların oranına göre temsilci çıkardığı sistemdir. Ülkemizde uygulanan seçim sistemi nispi temsil sistemidir. Sistemin amacı, partilerin kendilerini destekleyen seçmen oranına göre parlamentoda temsil edilmelerini sağlamaktır. Nispi temsil sistemi, çoğunluk sistemine göre daha adil fakat uygulanması daha zor olan bir sistemdir. Azınlığa da temsil hakkı vermesi bakımından önemlidir. Ancak partilerin çoğalmasına ve hükümet istikrarsızlığına neden olabilir. Bunu önlemek için baraj sisteminden yararlanır. Ülkemizde de uygulanan bu sistemde bir siyasi parti ülkenin herhangi bir bölgesinde ya da ilinde ne kadar yüksek oranda oy alırsa alsın eğer ülke çapında aldığı oylar barajın üzerine çıkamazsa bu partinin oyları hesaba katılmaz. Ülkemizde baraj yüzde ondur. Geçerli oyların yüzde onunu geçemeyen siyasi partiler milletvekili çıkaramaz.

Nispi temsil sisteminde, salt çoğunluğu sağlayan parti iktidara geçer. Bir parti tek başına salt çoğunluğu sağlayamazsa partiler aralarında anlaşır ve karma bir hükümet kurulur. Bu hükümet **koalisyon hükümeti** adını alır.

Nispi temsil sistemiyle bir seçim bölgesinde altı milletvekili seçilecek olsun. Seçime dört siyasi partinin katılacağını düşünelim. Seçmen sayısı 400.000, seçime katılanlar 350.000, geçerli oy sayısı ise 300.000'dir. Partiler aşağıda gösterilen oyları almışlardır:

A partisi	120.000
B partisi	100.000
C partisi	70.000
D partisi	10.000

Milletvekili Seçim Kanunu'nun 34. maddesine göre **"Seçime katılmış siyasi partilerin ve bağımsız adayların adları alt alta ve aldıkları geçerli oy sayıları da hizalarına yazılır. Siyasi partilerin oy sayıları önce bire, sonra ikiye, sonra üçe...o çevrenin milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünür. Elde edilen oylar, en büyükten en küçüğe doğru sıralanır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan parti ve adaylara rakamların büyüklük sırasına göre milletvekili tahsis olunur."**

A partisi, geçerli oyların en çoğunu almış parti olarak daha bölme işlemine girmeden önce bir milletvekilliğini hemen almış olur. Seçilecek milletvekili sayısının bir eksiğiyle, yani 5'le yapılan bölme işlemi sonucunda, seçim çevresindeki baraj 60.000'dir ve D partisi bu rakama erişmediği için hiç hesaba katılmayacaktır. Bu da nispi temsil sisteminin aksayan bir tarafıdır. 10.000 oy olan D partisi parlamentoda hiçbir şekilde temsil edilemeyecektir. Partiler, genel barajı aşmış olmak yani ülke genelinde bütün geçerli oyların %10'unu almış olmak koşuluyla hesaba katılırlar. Bölmeler sonucunda ortaya çıkan tablo şöyle olur:

Partinin adı:	A	B	C
Aldığı oy:	120.000	100.000	70.000
Oyun 1'e bölümü:	120.000	100.000	70.000
Oyun 2'ye bölümü:	60.000	50.000	35.000
Oyun 3'e bölümü:	40.000	33.000	17.500
Oyun 4'e bölümü:	30.000	-	-

Bölme işleminden sonra çıkan en büyük 5 rakam şunlardır: 120.000, 100.000, 70.000 ve 60.000. Buna göre A partisi 3, B partisi 2 ve C partisi de 1 milletvekili çıkarmış olur. A partisi, en çok oy almış parti olarak bir de kontenjan milletvekilliği kazandığından onun toplam milletvekili sayısı 3 olacaktır.

Anayasa'nın 67. maddesine göre "**Seçimler ve halk oylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yargı yönetim ve denetimi altında yapılır...**" Buna göre yüksek seçim kurulundan başlayıp ilçe seçim kurullarına kadar inen yargı mekanizması, seçimlerin yönetim ve denetiminde güvence sağlar. Sandıklar, bütün isteyenlerin görebileceği bir biçimde açılır ve oyların dökümü de yine açık olarak yapılır.

Ülkemizde 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşı oy kullanabilir. Bu hak, demokrasinin en önemli hak ve özgürlüklerindedir. Silah altında bulunan er ve erbaşlar, askerî öğrenciler ve taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar.

Anayasa'ya göre halk, temsilcilerini dört yıllık bir süre için seçer. Halk tarafından seçilen 550 milletvekili, toplum adına özgürce karar alabilirler. Halkın, beğenmediği milletvekillerine karşı kullanabileceği en önemli yaptırım, dört yıllık görev sürelerinin sonunda onları yeniden seçmemektir.

Ülkemizde milletvekili seçilebilmek için 25 yaşını doldurmuş ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak gerekir. İlkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar (haklarını kullanma yetkisi yasada gösterilen nedenlerle mahkemece kaldırılmış ve kendisine bir vasi atanmış olan kişiler), askerlik hizmetini yapmamış olanlar, kamu hizmetinden yasaklı olanlar ve ağır hapis cezası almış olanlar milletvekili seçilemezler. Ayrıca yüz kızartıcı suçlarla kaçakçılık, resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma veya devlet sırlarını açığa vurma suçlarından biriyle mahkûm olanlarla devletin kişiliğine karşı suçlardan birinden hüküm giyenler milletvekili seçilemezler.

Demokrasinin temel ilkelerinden biri halk egemenliğidir. Demokratik yönetimde halk, siyasal gücü ya doğrudan doğruya ya da temsilcileri aracılığıyla kullanır. Halkın siyasal gücü doğrudan doğruya kullanılması **doğrudan demokrasi**, temsilcileri aracılığıyla kullanılması ise **temsili demokrasi** adını alır.

Doğrudan demokrasinin uygulanması tarih boyunca pek mümkün olamamıştır. Günümüzün toplumlarında da İsviçre'deki birkaç kanton dışında uygulanmamaktadır. Halk, kendi temsilcilerini seçmekte ve bu temsilciler siyasal gücü ya da egemenliği kullanmaktadırlar.

Bazı durumlarda bu iki sistem bir arada uygulanmaktadır. Bu uygulamada temsilcilerin aldıkları bir karar, halkın oyuna sunulur ve ondan sonra geçerli hâle gelir. Buna **referandum** ya da **halk oylaması** adı verilir.

Temsili demokraside, temsilciler, egemenliğin esas sahibi olan bireylerin isteğiyle onların adına egemenliği kullanırlar. Anayasa'nın 80. maddesinde, "**Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün milleti temsil ederler.**" ifadesi yer almaktadır.

Seçim ve temsil ilkesiyle devletin cumhuriyet oluşu yakından ilişkilidir. Cumhuriyet; devlet başkanını da dahil olmak üzere, devletteki bütün organların seçimle iş başına gelen kişilerden oluştuğu ya da seçimle iş başına gelen kişilerce atandığı devlet şeklidir. Sadece devlet başkanı bile seçim dışı bir yolla iş başına gelmiş olsa bu devlet şekli cumhuriyet sayılamaz. Örneğin İngiltere, Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika ve İspanya gibi ülkelerde egemenliğin ulusa ait olduğu kabul edilmekle birlikte devlet başkanı olabilmek için belli bir aileden gelmek gerekmektedir. Bu nedenle de devlet şekli cumhuriyet değil, monarşidir. Oysa bu ülkeler, demokrasinin egemen olduğu ülkelerdir. Cumhuriyet, devletin biçimini ve geçerlilik ölçütünü belirleyen kavramdır. Oysa demokrasi, siyasi rejimin işleyişi ile ilgilidir. Siyasi rejimin demokrasi sayılabilmesi için seçim ve temsil ilkesinin, insan haklarına saygının, hukukun üstünlüğünün ve çoğulculuk ilkesinin geçerli olması gerekir.

2. Siyasal Partiler

Siyasal partiler, bir program çerçevesinde siyasal kararları etkilemek ve bu amaçla siyasi iktidara gelmek için kurulan örgütlerdir. Siyasal partiler, hukuk kurallarına uygun olarak rekabet eder ve halkın desteğini sağlamaya çalışır. Farklı görüş ve çıkarları belli bir program etrafında bağdaştırır ve bu şekilde siyasal alanda temsil edilebilir duruma getirir. Böylece ülke yönetimi bakımından tutarlı bir politika geliştirir. Bu politikayı en iyi uygulayabilecek kişilerin devlet yönetiminde görev ve sorumluluk almalarını sağlar. Halkın, yöneticileri iş başına getirmesi siyasal partiler aracılığıyla olur.

Devlet iktidarının sınırlanması ve vatandaş özgürlüklerinin güvenlik altında bulundurulması siyasi partilerin varlığını gerektirir. Çünkü siyasal partiler, sadece iktidarda değil, muhalefette de önemli işlevleri yerine getirir. Tabanlarını oluşturan halkın istek ve sorunlarını saptar, çeşitli siyasi kararları geniş kitlelere duyurur.

Anayasa'nın 68. maddesine göre "**siyasal partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.**" Çünkü siyasal partiler toplumdaki farklı görüşleri ve çözüm önerilerini sistemleştirir, bir araya getirir ve çıkar gruplarını belirli seçenekler etrafında toplar. Çok sayıdaki aday arasında seçim yapar ve bu adayları halka sunar.

Anayasa'nın 68. maddesine göre "**siyasal partiler, önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve kanun hükümleri içinde faaliyetlerini sürdürürler.**" siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, devletin bağımsızlığına, ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine aykırı olamaz. Suç işlenmesini teşvik edemez. Hâkimler, savcılar, yüksek yargı organları mensupları, işçi niteliği taşımayan kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ve yüksek öğretim öncesi öğrencileri siyasal partilere üye olamazlar. Siyasal partilere devlet yeterli düzeyde ve haksızca mali yardım yapar.

Siyasal partilerin denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından yapılır. Yasayla belirlenen koşullara uymayan partiler, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabilir. Bunun için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının Anayasa Mahkemesine dava açması gerekir. Partinin kapatılması için Anayasa Mahkemesinde karar alınmışsa Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı kararın gereğini hemen yerine getirmek zorundadır.

3. Çoğulculuk ve Katılım

Demokrasinin temel ilkelerinden biri de çoğulculuk ilkesidir. **Çoğulculuk**, değişik görüşlerin varlığını ve yaşama hakkını tanımadır. Temelinde düşünme ve düşündüklerini ifade etme özgürlüğü bulunur. Herkes bu özgürlük gereğince özgürce düşünebilir, düşündüklerini başkalarına aktarabilir, yaygınlaştırabilir ve parlamentoda temsil edebilir. Demokrasinin ana yapısı çoğulculuğa yöneliktir. Bu çoğulculuk, hoşgörüle insanların birbirlerine katlanmalarına dayanır. Demokrasi, farklı anlayış ve yaşam biçimlerine sahip olan insanları barış içinde bir arada yaşatır. Bunlardan kaynaklanan talepleri siyasal süreçle bütünleştirir.

Demokratik yönetimde düşüncelerin içeriği ne olursa olsun saygı gösterilmelidir. Düşüncelerin yararlı ya da zararlı, ılımlı ya da aşırı diye ayrılması söz konusu olamaz. Bu nedenle düşünce suçu diye bir suçtan da söz edilemez. Ancak bu özgürlüğün belli bir sınırı vardır. Temel hak ve özgürlüklerin yok edilmesine ve demokratik rejimi yıkmaya yönelik hiçbir düşünce hoşgörülmez. Böyle bir durumda, demokrasinin kendisini koruması gerekir. Düşüncelerin kamu düzenini, devletin iç ve dış güvenliğini bozmak amacıyla suç sayılan eylemlere çağrıda bulunarak açıkça tehlike hâlini almasına izin verilemez.

Düşünce özgürlüğü, düşüncelerin açıklanması özgürlüğünü de beraberinde getirir. Toplum, kişilerin düşüncelerini özgürce açıklamasından büyük yarar görür. Çünkü doğrulara ancak birçok düşüncenin ortaya atılıp tartışılabilmesiyle ulaşılabilir. Bir kişinin özgürlüğü, başkalarının öğrenme ve bilgilen-

me özgürlüklerinin kaynağıdır. Düşünceleri açıklamanın kısıtlanması bu bilgilenme kaynağını yok eder. Sonuçta, özgür bir kamu düzeni kurmak, bütün seçeneklerin tartışılmasını sağlamak ve yönetime katılmayı gerçekleştirmek mümkün olamaz.

Ülkemizde de demokrasinin çoğulculuk ilkesinin gerçekleştirilmesi için Anayasa'mızın 25. maddesinde düşünce, kanaat ve ifade özgürlükleri, **“Herkes düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir.**

Her ne sebeple ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz.” ifadesiyle güvence altına alınmıştır. Demokrasi, ancak çoğulcu yapıya sahip toplumlarda gerçekleştirilir. Bu nedenle de Anayasa'nın 25. maddesindeki ifadeye yer verilmiştir. Çoğulcu demokrasilerde halk, oylarıyla siyasal tercihini ortaya koyar.

Katılım, insanların tercihlerinin ve tercihlerindeki değişmelerin siyasal karar verme sürecini etkileyebilmesidir. Halkın siyasal karar verme sürecinde etkin rol alabilmesi basın özgürlüğü, sivil toplumun örgütlenmiş olması ve genel oy ilkesinin kabulü ile gerçekleştirilir.

Yurttaşların tercihlerinin ve bu tercihlerdeki değişimin siyasal kararları sürekli şekilde etkileyebilmesi, öncelikle bir iletişim sorunudur. Yurttaşların tercih yapabilmeleri için bilgilenmeleri gerekir. Bu da önemli ölçüde basın özgürlüğü ile mümkündür. Basın özgürlüğü insanların düşüncelerini gazete, dergi, kitap, radyo, televizyon vb. yollarla diğer insanlara iletebilmesi özgürlüğünü kapsar. Çeşitli bilgiler, bu yolla geniş halk kitlelerine ulaşır.

Katılımın gerçekleştirilmesi için ikinci koşul, sivil toplumun örgütlülük düzeyidir. **Sivil toplum**, toplumsal sorunlara etkili ve uzun dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan gönüllü kuruluşların devletin otoritesi ve yönlendirmesi dışında oluşturduğu alandır. Sivil toplum örgütleri, politik, sosyal, kültürel, hukuki ve çevresel amaçları doğrultusunda çalışan, üyelerini gönüllülük usulüyle alan, kâr amacı gütmeyen, gelirlerini bağışlar ve üyelik ödemeleri ile sağlayan kuruluşlardır. Örneğin, bugün yaşamsal öneme sahip olan kadın, gençlik, insan hakları ve çevre gibi sorunlarda siyasi partiler yetersiz kalmaktadır. Oysa sivil toplum örgütleri bu konularda kamuoyunun sesini iktidara duyurabilmekte, önlem alınmasını istemekte, kendileri de iktidara yardımcı olmaktadır. Şu hâlde, katılım, ancak sivil toplum örgütlerinin etkin bir biçimde siyasal karar mekanizmasını etkileyebilmesi ile gerçekleştirilir.

Katılımın gerçekleştirilmesi için gerekli koşullardan biri de genel oy ilkesinin kabul edilmesidir. Demokrasinin ilk gelişme dönemlerinde, seçimlerde oy verme hakkına sahip insanların sayısı oldukça sınırlıydı. Seçmen olabilmek için her şeyden önce erkek olmak gerekiyordu. Bu koşul, toplumun yarısını seçimlere katılma hakkından yoksun bırakmıştı. Bunun yanı sıra, erkek seçmenlerin belli bir oranda mal varlığına sahip olmaları, vergi vermeleri, belirli bir ırktan olmaları, eğitilmiş olmaları gibi başka özelliklerin bir ya da birkaçını taşımaları gerekiyordu. Batıda 19 ve 20. yüzyıl boyunca “kısıtlı oy”dan “genel oy”a geçilmesi için mücadele verilmiştir. Genel oy yurttaşların seçmen olabilmek hakkının ırk, cinsiyet, ekonomik güç, dil, din, mezhep gibi kayıtlarla sınırlandırılmamasıdır. Bu durum, ayrıcalık gözetilmeden herkese oy hakkı tanındığını göstermez. Oy hakkına sahip olabilmek için o ülkenin vatandaşı olmak, akıl sağlığı yerinde olmak, belli bir yaşı doldurmak gibi koşullar aranır.

Anayasa'nın kabul ettiği bir başka ilke de eşit oy ilkesidir. Bunun anlamı, aralarındaki ayrılıkların hiçbirini dikkate almaksızın, her vatandaşın eşit ağırlıkta tek oya sahip olmasıdır.

4. Hukukun Üstünlüğü

Hukukun üstünlüğü, bir devlette, yasama organı da dahil olmak üzere devletin bütün organları üzerinde hukukun mutlak bir egemenliğe sahip olmasıdır. Hukukun üstünlüğü ilkesi, hukuk devletinin ve demokrasinin vazgeçilmez koşuludur. Yalnız bu durum, yasaların mutlak üstünlüğü şeklinde anlaşılmalıdır. Burada ana kural, adaleti gerçekleştirmektir. Hukukun en üstün değer olarak toplumun tüm

kesimlerince benimsenmesi gerekir. Böylece hukukun üstünlüğü ilkesi, devlete ve topluma yön verir. Hukukun üstünlüğünün tanınmasıyla insan haklarının ve kişi özgürlüklerinin ihlali önlenir. Devlet bunu, uluslararası hukuka bağlılık ilkesi çerçevesinde yasalarla ve bağımsız yargının etkili gücü sayesinde gerçekleştirir. Hukukun üstünlüğü ilkesinin yaşama geçirilebilmesi için şu koşulların gerçekleştirilmesi gerekir:

* Temel haklar, anayasalarda değişmez bir biçimde yer almalıdır. Ayrıca bunların düzenlenmesi ve sınırlandırılması ancak yasalarla sağlanabilmelidir. Yasalar, anayasaya uygun olmalıdır. Hukuk devletinde yasalar, anayasaya biçimsel olarak uygun ama içerik olarak adaleti gerçekleştirmekten uzak olabilir. Ancak hukuk devleti, yasa ve kuralların ötesinde bir olgudur. Onun yaşama geçirilebilmesi için siyasal iktidar, özellikle insan hak ve özgürlüklerine dayanan temel hukuk ilkelerine bağlı kalmalıdır. Ayrıca yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bağımsız bir yargı kuruluşu bulunmalıdır. Böylece yasama organı, hukukun üstünlüğü ilkesini gerçekleştirmiş olacaktır. Anayasa'nın 2. maddesi uyarınca devletimiz sosyal devlettir. Bu nedenle de vatandaşın sosyal durumu ve refahıyla ilgilenmek ve ona, insana yaraşır yaşam düzeyi sağlamak zorundadır. Örneğin, iş yasasında, "Kendi hatası yüzünden iş kazasına uğrayan bir işçiye iş görememezlik geliri verilmez." hükmü yer alıyorsa bu yasa Anayasa'ya biçimsel olarak değil ama içerik olarak aykırıdır. Çünkü emeğinden ve sosyal güvenliğinden başka hiçbir güvencesi olmayan işçi, insanca yaşama şansını kaybedecektir. Yasama organı Anayasa'ya aykırı bir yasa çıkardığından görevini yapmamıştır. Siyasal iktidar, insan hak ve özgürlüklerine dayanan temel hukuk ilkelerine bağlı kalmalıdır. Bu nedenle de cumhurbaşkanı, iktidar veya ana muhalefet partisi meclis grupları, Türkiye Büyük Millet Meclisinin en az beşte biri oranındaki üyeler Anayasa Mahkemesine yasanın iptali için dava açabilir. Bunlardan birinin açtığı dava sonucunda Anayasa Mahkemesi uygun görürse yasayı iptal edebilir. Böylece, Anayasa'nın ve hukukun üstünlüğü ilkesi uygulanmış olur.

* Yürütme organı, anayasaya uygun olan yasaları uygulamalı ve hukuk düzenine bağlı kalmalıdır. Bu durum, Anayasa'nın 11. maddesinde şöyle belirlenmiştir: "**Anayasa hükümleri yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır.**" Ayrıca yürütme organının uygulamalarının yasalara uygunluğunu denetleyecek idare mahkemeleri, Danıştay ve Sayıştay gibi yargı kuruluşları bulunmalıdır. Örneğin, vergi dairesinin kendisinden haksız yere fazla vergi talep ettiği bir kişi, iş mahkemesine başvurarak yürütmenin bu uygulamasından şikâyetçi olabilir. İş mahkemesi, durumu inceler ve karara bağlar. Eğer kişi, iş mahkemesinin kararının da haksız olduğunu düşünüyorsa Danıştaya başvurur. Mahkemelerin de hukuksal eşitliği sağlayamadığı böyle durumda, yürütmenin haksız uygulamasını önlemiş ve hakkını savunmuş olur. Hukukun üstünlüğü ilkesi de gerçekleşir.

* Yargı kuruluşları bağımsız ve güvenilir olmalıdır. Anayasa ve yasalara aykırı olan uygulamaları yansız kararlarıyla engellemelidir. Anayasa'mızda, yargı bağımsızlığını sağlayarak hukukun üstünlüğü ilkesinin gerçekleştirilebilmesi için çeşitli hükümler getirilmiştir. Anayasa'nın 138. maddesinde bu konuyla ilgili olarak "**Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz.**

Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez." ifadesi yer almaktadır. Yargı organının adil kararlar verip vermediği, Yargıtay tarafından denetlenebilmektedir. Çünkü hâkimler de her insan gibi yanılabilirler ve bazı kararları yasalara aykırı olabilir. Bu nedenle, mahkeme kararlarına karşı kişilerin Yargıtaya başvurarak kararların yeniden incelenmesini isteme hakkı olmalıdır. Böylece yanlış olan kararlar bozulacak, doğru olan kararlar üzerinden de yanlışlık kuşkusu kalkacak ve hukukun üstünlüğü ilkesi gerçekleşecektir.

Hukuk devleti fikri **Immanuel Kant** (1724-1804) tarafından geliştirilmiştir. Kant'a göre insan hak ve özgürlüklerinin gelişebilmesi ve devletin adil uygulamalar yapabilmesi için devlet, hukuka uygun bir biçimde düzenlenmeli, hukuka ve yasalara uygun hareket etmelidir. Yasa, halka ve tartışmaya açık bir süreçte, halkın temsilcilerinin isteğiyle oluşan genel kuraldır. Bu kurullarla devletin uygulamaları yönlendirilmekte ve sınırlandırılmaktadır. Böylece anayasa ve yasalar, hem vatandaşların hak ve özgürlüklerinin güvencesi olmakta hem de devletin keyfi uygulamalarını engellemektedir.

Demokratik bir yönetimde demokrasinin ilke ve kurumlarının tümünün yer alması gerekir. Bunlardan birinin eksik olduğu bir demokraside, insan haklarının gerçekleştirilmesinden söz edilemez. Örneğin, seçim ve temsil ilkesinin sağlıklı uygulanmadığı bir yönetimde yöneticilerin halkı temsil ettiği söylenemez. Çünkü yöneticiler halkın isteğiyle iş başına gelmezler. Dolayısıyla egemenlik kaynağını halktan almazlar.

Farklı görüşleri temsil eden siyasi partiler olmazsa halk istediği partiye ülkeyi yönetme yetkisini veremez. Yönetenler halkı temsil etmez. Dolayısıyla egemenlik halka ait olamaz. İnsanların seçme ve seçilme özgürlüğü kısıtlanır. Bu tür rejimlerde tek bir partinin iktidarı söz konusudur. Aynı parti her zaman iktidar olacağından yönetenler halkın hak ve özgürlüklerine saygılı olma gerekliliğini yerine getiremeyebilirler.

Çoğulculuk ilkesi geçerli olmazsa farklı görüşleri savunarak doğrulara ulaşmak mümkün olamayabilir. İnsanların düşünce ve düşüncüklerini açıklama özgürlükleri kısıtlanabilir. Farklı düşüncede olanlar haksız yere cezalandırılabilir. Böyle bir durumda görüşlerini savunamayan, bu görüşler doğrultusunda bir siyasi parti kuramayan, dolayısıyla parlamentoda temsil edilemeyen insanların olduğu yerde demokratik yönetimden söz edilemez.

Hukukun üstünlüğü ilkesi gerçekleşmezse yönetim keyfi olur. İnsan hak ve özgürlükleri yasalarda ve anayasada yer alsın bile sadece kâğıt üzerinde kalır. Bu hak ve özgürlükler, uygulamada göz önüne alınmaz.

C. TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ VE İNSAN HAKLARI

Türkiye'de insan haklarının tanınması ve demokratikleşme bakımından birçok önemli adımın atılması ancak 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla mümkün olabildiği. 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasına kadar varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu, son dönemi meşruti monarşi olmak üzere, mutlak monarşiyle yönetiliyordu. Monarşi, ülkeyi tek kişinin yönettiği yönetim biçimidir. Monarşinin mutlak olması, bu yöneticinin egemenliğinin hiçbir güç tarafından sınırlandırılmamasıdır.

Osmanlı İmparatorluğunu Osmanoğulları ailesi yönetiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda insan haklarıyla ilgili tartışmalar Fransız İhtilali ve bu ihtilalin Avrupa'daki etkileri sonucunda gündeme gelme-

Resim 2.3: Almanya'da aydınlanmanın en ünlü düşünürü olan Immanuel Kant

ye başladı. Özellikle Avrupa'da öğrenim gören Türk aydınları, insan hakları düşüncesinden etkilendiler ve kendi ülkelerinde de insan hakları kavramını tartışmaya açtılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, bireylere devlet karşısında bazı haklar verilmesi konusundaki gelişmeler, 1808'de **Sened-i İttifak** ile başladı. Bu belgeyle tımar sisteminin bozulmasından sonra devletin asker ve vergi toplama işlerini üstlenen, zamanla bölgesel güç kazanan ayanlara birtakım haklar verildi. 1839 yılında yayımlanan **Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu)**, alanı dar da olsa Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk insan hakları belgesi sayılabilir. Bu fermanla can ve mal güvenliği, şeref ve haysiyetin korunması, kişi güvenliği, din ayrımı gözetilmemesi gibi haklar kanunla güvence altına alındı. Padişah, bu uygulamalarla tek yanlı olarak kendi yetkilerini kısıtlamış oldu.

1856 **Islahat Fermanı**'nda Müslüman ve Hristiyan eşitliği, can ve mal güvenliği, duruşmaların açık yapılması, eziyet ve işkence yasağı öngörüldü. Bunları gerçekleştirmek için yeni yasalar çıkarıldı, yeni kurumlar kuruldu ve eski kurumlarda değişiklikler yapıldı. Bütün bu gelişmeler, insan hakları ve demokratikleşme konusunda yeterli olmadı.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan demokratikleşme ve insan haklarının resmen tanınma sürecinin üç farklı aşamada gerçekleştiği söylenebilir.

Birinci Meşrutiyet Dönemi

Birinci Meşrutiyet Döneminde, demokrasi ve insan hakları alanında önemli gelişmeler ortaya çıktı. Bu dönem, **1876'da kanunuesasi** (anayasa)'nin ilanı ile başladı. Modern anlamıyla ilk anayasa olan Kanunuesasi, sınırlı da olsa devlet yönetiminde halk iradesinin geçerli olması ilkesini getirdi. Bu doğrultuda halkın temsilcilerinden oluşan bir meclisin kurulması ve padişahın yanında halkın iradesinin de devlet yönetimine yansması sağlandı. Böylece padişahın mutlak yetkileri sınırlandırıldı ve koşula bağlandı. Ancak ülke içindeki en üst toplumsal yetkiler yine padişaha aitti. Bununla birlikte halk, meclis aracılığıyla kendi isteklerini dile getirebilecek ve yasaların yapılmasında söz sahibi olacaktı.

1876 Anayasası'nda bir hak ve özgürlükler listesi de bulunuyordu. Bu listede, kişi güvenliği, ibadet özgürlüğü, mülkiyet hakkı, basın özgürlüğü, dilekçe hakkı, eğitim özgürlüğü, konut dokunulmazlığı gibi hak ve özgürlükler yer almıştı. Ayrıca yasalar önünde ve devlet hizmetine girmede eşitlik, yasal olmayan şekilde vergi alınmaması, verginin gelire orantılı olması, işkence yasağı gibi ilkeler benimsenmişti. Böylece ülkede ilk kez insanların devlete karşı ileri sürebilecekleri hakları olduğu anayasayla kabul edilmişti. Fakat bu hak ve özgürlüklerin yeterli güvencesi yoktu. Padişah, basit bir polis soruşturmasına dayanarak güvenlik gerekçesiyle istediği kişileri sürgüne yollayabiliyordu. Bunun için insanların yargılanarak suçlu bulunmaları gerekiyordu.

1876 Anayasası ile getirilen yenilikler uzun ömürlü olmadı. Padişah, 1878 yılında meclis toplantısına son verdi ve meclisi yirmi dokuz yıl süreyle tekrar toplantıya çağırmadı. Böylece mutlak monarşiye geri dönüldü.

İkinci Meşrutiyet Dönemi

1878 yılında meclisin kapatılmasından sonra Padişah Abdülhamit, ülkeyi tek başına yönetti. Fakat Osmanlı aydınları arasında özgürlük ve meşrutiyet fikri yaygınlaşmıştı. 1908 yılında çok sayıda insan, padişahın yetkilerini sınırlandırmak için bir araya geldi. En güçlü muhalefet odakları, Rumeli'de ve bu eyaletin önemli şehirlerinden biri olan Selanik'teki askerî birliklerdi. 23 Temmuz'da Selanik ve Manastır hükümet konaklarını ele geçiren isyancılar, meşrutiyetin ilanını istediler. Padişah, bu ayaklanmayı bastırmak için şiddet kullanmadı. Seçimlerin yeniden yapılmasını ve iktidarı meclisle paylaşmayı kabul etti. 24 Temmuz'da, padişahın isteği ile kanunuesasiyi yeniden yürürlüğe sokan kararname yayımlandı. Böylece İkinci Meşrutiyet Dönemi başlamış oldu.

İkinci Meşrutiyet Döneminde, 1876 Anayasası'nın bazı kuralları değiştirilerek demokratikleşme yönünde önemli adımlar atıldı. Bu değişiklikler sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetim, gerçek bir meşrutî monarşi hâlini aldı. Padişahın yetkileri büyük ölçüde sınırlandırıldı. Meclisin yetkileri genişletilerek ülke yönetimindeki etkinliği artırıldı. Fakat İkinci Meşrutiyet Dönemi de yeterince özgürlükçü ve demokratik bir dönem olmadı.

Bu dönemde, ülke yönetiminde İttihat ve Terakki Cemiyeti etkin oldu. 1889 yılında, Askerî Tıbbiyede kurulan bu örgütün yarı askerî bir yapısı vardı. Bu nedenle, İttihat ve Terakki Cemiyeti, meclisi, seçimleri ve kamuoyunu baskıcı yöntemlerle denetim altında tuttu. Böylece insan hakları ve demokrasi alanında önemli ilkeler içeren 1876 Anayasası hiçbir zaman tam olarak uygulanamadı.

Demokratik olmayan uygulamalarından dolayı İttihat ve Terakki'ye karşı giderek artan bir hoşnutsuzluk başladı. 6 Nisan 1909 günü muhalif gazeteci Hasan Fehmi Bey'in bir İttihat ve Terakki taraftarı tarafından öldürülmesi ile askerî birliklerin ve medrese öğrencilerinin katıldığı bir ayaklanma başladı. 31 Mart olayı diye adlandırılan bu ayaklanma, Selanik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından 24 Nisan'da bastırıldı. 27 Nisan'da yeniden toplanan meclis, II. Abdülhamit'i ayaklanmadan sorumlu tutarak tahttan indirilmesine karar verdi ve V. Mehmet Reşat padişah oldu. 8 Ağustos 1909'da Kanunuesasi üzerinde yapılan bir dizi değişiklikle padişahın yetkileri sembolik bir düzeye indirildi. İkinci Meşrutiyet Döneminde insan haklarına ilişkin değişiklikler pek geniş olmadı. Padişaha sürgün yetkisi tanıyan Anayasa kuralının kaldırılması ise önemli bir gelişmeydi. Bu düzenlemeyle padişahın polis soruşturmasına dayanarak istediği kişileri ülke dışına sürme yetkisi elinden alınmış oldu. Mahkemeler tarafından yargılanmadan suçlu ilan etme ve cezalandırma yetkisinin kaldırılmasıyla özgürlüklere önemli bir güvence sağlanmış oluyordu. Ayrıca haberleşmenin gizliliği, toplanma ve dernek kurma hakkı, basının sansür edilememesi gibi konular Anayasa'da düzenlenmişti. Ancak 8 Ekim 1912'de başlayan Balkan Savaşı kısa sürede bir felakete dönüştü. 23 Ocak 1913'te Enver Paşa'nın önderliğindeki bir grup İttihat ve Terakki yandaşı, Bakanlar Kurulunu toplantı hâlindeyken bastı. Babıali baskını adı verilen bu olaydan sonra 1918 yılına kadar İttihat ve Terakki diktatörlüğü devam etti.

Cumhuriyet Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu, toprakları üç kıtaya yayılmış, farklı milletlerden oluşan büyük bir imparatorluktu. 20. yüzyılda bu büyük imparatorluk, topraklarının önemli bir kısmını kaybetti. Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin ardından imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması ile devletin Anadolu dışında pek varlığı kalmadı. Anadolu toprakları da İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan orduları tarafından işgal edildi. Bu koşullar altında, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yurdun işgaline karşı direniş hareketleri başladı. Mustafa Kemal, Anadolu'ya yayılan bütün direniş hareketlerini birleştirdi ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başlattı.

Yabancı işgaline karşı direnemeyen İstanbul'daki Osmanlı yönetimi, gücünü ve etkisini yitirdi. Elde kalan son toprak parçası üzerinde yeni bir devlet doğdu. Başkenti Ankara olan bu devletin ilk Anayasası 1921 Anayasası'ydı. Türkiye Devleti tek ulustan oluşan ulusal bir devlettir. Dili, dini, cinsiyeti, etnik kökeni ve kültürü ne olursa olsun ulusal sınırlar içinde yaşayan tüm insanlar da Türkiye Devleti'nin vatandaşlarıdır.

Fotoğraf 2.3: 1921 Anayasası'nın ilan edildiği 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi binası

Yeni kurulan devlette, iktidarın sınırlandırılması ya da paylaşılması değil, halka verilmesi söz konusuydu. Bu önemli değişiklik, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle ortaya çıktı ve bir anayasa kuralı hâline geldi. 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)'nda, **“Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.”** ifadesi yer aldı. Bu, demokrasinin gerçekleşmesi yönünde atılan büyük bir adım oldu. Çünkü ülkeyi yönetme yetkisi halka verilmeden, halk yönetimi demek olan demokrasi gerçekleşemez.

Millî mücadele bir özgürlük savaşıydı. Fakat özgürlük sadece bağımsızlık anlamında alınmamıştı. Söz konusu olan, yalnız milletin başka uluslar karşısındaki hakları değil, aynı zamanda kişinin millet içindeki haklarıydı. Yabancı işgalinden kurtulmak ilk hedefti. Ama bunun yanında ikinci bir hedef daha vardı ki o da halk temeline dayanan demokratik bir cumhuriyet rejiminin kurulmasıydı.

Yabancı işgalinden kurtulduktan sonra demokratik cumhuriyet rejimine giden yol üzerindeki engellerin kaldırılması gerekti. Yeni Türk devletinin çağdaş temeller üzerine kurulabilmesi için iki büyük adım cesaretle atılmıyordu. Önce monarşiye son verilmeliydi. Bu nedenle saltanat kaldırıldı ve cumhuriyet ilan edildi. İkinci adım ise hilafetin kaldırılması ve laikliğin kabulüydü.

İnkıpların esas hedefi, ülkede demokratik yönetimi gerçekleştirmek ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktı. Bunun için öncelikle Batılı hukuk sisteminin kabul edilmesi gerekiyordu. Atatürk, bu konuda **“Hukuki hükümler zaman ve ortam içinde toplumların uğradığı değişikliklere göre değiştiğinden on dört yüzyıl önceki zaman ve ortamın ihtiyacına göre gerekli ve yeterli görülmüş olan esaslar yerine bugün birçok çeşitli kanunlar ve usuller konulmak zorunluluğu görülmüştür. Bunlar bile kalıcı olmayıp zamanla değişmeye mahkûmdur.”**¹ diyordu. Bu yüzden şeriat kaldırılmıyordu. Değişmeyen din kurallarını devlet yaşamında üstün tutarak dinamik atılımlar yapmak mümkün değildi. Türkiye’de, Batılı anlamda demokrasi ve özgürlükçü siyasal düzen ancak bu şekilde kurulabilirdi.

Türkiye’deki demokratikleşme hareketleri, insan haklarının gelişimini de etkiledi. Vicdan, basın, haberleşme, dernek kurma, çalışma, eğitim, düşünme ve düşündüklerini ifade özgürlüğüyle mülkiyet hakkı, kişi güvenliği, konut dokunulmazlığı güvence altına alındı ve eşitlik ilkesi benimsendi.

1921 Anayasası, kısa bir anayasaydı. İnsan haklarıyla ilgili kurallar bu anayasa metninde bulunmuyordu. Olağanüstü koşullar altında hazırlanmış ve çökmekte olan bir imparatorluktan yeni bir ulusal devlet yaratma amacını temel almıştı. 1921 Anayasası, üç yıl uygulandıktan sonra yerini 1924 Anayasası’na bıraktı.

1924 Anayasası, 1945 yılına kadar tek parti yönetimiyle uygulandı. Bugün, demokrasinin gereği olarak kabul edilen çok partili yaşam ve halkın istediği partiye ülkeyi yönetme yetkisi vermesi, o ko-

1. A. Bekir Palazoğlu, *Atatürk İlkeleri*, s. 238.

Fotoğraf 2.4: Türkiye Büyük Millet Meclisi Millî Egemenlik Parkı’ndaki Atatürk ve Millî Egemenlik Anıtı

şullarda söz konusu olmadı. Ancak ülkemizin çağdaş, demokratik bir devlet olması için gerekli bütün atılımlar, tek parti düzeni içinde gerçekleşti. 1919'da yapılan Sivas Kongresi'nden 1950 yılına kadar süren bu dönemde Atatürk inkılabı gerçekleşti. Yeniden eski düzene dönülmemesi için bu zorunluydu.

1924 Anayasası'nda sadece Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Evrensel Beyannamesi'nde bulunan temel hak ve özgürlüklere yer verildi. Modern devlet ve laik hukuk düzeni yerleştirilmeye çalışıldı. Fakat ekonomik ve sosyal hak ve özgürlüklere yeterince yer verilemedi. 10 Nisan 1928'de Anayasa'da değişiklik yapıldı. "**Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır.**" ifadesi çıkarıldı. Anayasa'nın 16. maddesindeki milletvekili yemin metninin sonunda yer alan "**vallahi**" sözcüğü "**...namusum üzerine söz veririm.**" şeklinde değiştirildi. 5 Şubat 1937'de cumhuriyetin altı ilkesi Anayasa'ya eklendi. Anayasa'ya laiklik ilkesinin girmesiyle devletin dinler karşısında taraf olamayacağı, herkesin din ve inanç özgürlüğüne sahip olduğu ve devletin din kurallarına dayalı olarak yönetilemeyeceği esasları benimsendi. Bu dönemde, insan hakları yönünden önemli bir gelişme, 1934 yılında, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması oldu.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünyadaki demokratik gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de tek parti düzeninden çok partili düzene geçildi. 15 yıl süren çok partili dönem, Türkiye'de köklü bir demokrasinin kurulması için yeterli olmadı. Bu dönemde hükümetin bazı icraatları Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından şiddetle eleştirildi. 27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri, bir darbeyle yönetime el koydu. 1961 yılında ise çağdaş ve güçlü bir demokratik düzenin kurulabilmesi için yeni bir anayasa hazırlandı.

1961 Anayasası'nda, hak ve özgürlükler geniş, ayrıntılı ve sistemli olarak "Temel Hak ve Özgürlükler", "Sosyal ve Ekonomik Hak ve Özgürlükler", "Siyasi Hak ve Özgürlükler" şeklinde düzenlendi. Bu Anayasa'da yer alan Anayasa Mahkemesi, İkinci Meclis (senato), Yüksek Hâkimler Kurulu gibi kurumlarla yönetimin yargısal denetimi sağlandı. İnsan haklarının korunması ve demokrasinin gelişmesi amaçlandı.

Önceki dönemde, radyo yayınları sadece devlet tarafından yapılabiliyordu. Bu yayınları kontrol eden bir hükümet, kamuoyunu kolayca istediği doğrultuda yönlendirebiliyordu. 1961 Anayasası ile Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, özerk bir kuruluş olarak düzenlendi. Böylece radyo ve televizyon yayınları hükümet tarafından yönlendirilemeyecek, haberler özgürce ve tarafsız olarak halka duyurulacaktı.

1961 Anayasası'nın özerk bir yapıya kavuşturduğu bir başka kurum, üniversiteydi. Bununla, bilimsel araştırma ve yüksek öğretimin her türlü baskıdan uzak, özgürce yapılabilmesi amaçlandı.

Hâlen yürürlükte olan 1982 Anayasası'nda insan hak ve özgürlüklerinin belirli koşullarla sınırlandırılması ilkesi benimsendi. 1982 Anayasası'nın insan hak ve özgürlüklerini sınırlandırdığı, bireyin üstünlüğü ve toplumun özerkliği yerine devlete öncelik verdiği için 1961 Anayasası'na göre geri bir adım oluşturduğu söylenebilir.

1982 Anayasası, düzenlediği hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda devlet organlarına önemli yetkiler verdi. Anayasa'da yer alan bu tür sınırlama ve yasakların azaltılarak insan hakları bakımından, çağdaş demokratik ülkelerde geçerli olan düzeye ulaşılması yönünde çalışmalar yapılmaktadır.

1961 ve 1982 Anayasaları yapılırken uluslararası belgeler göz önüne alındı. Ülkemiz, 1954 yılında İnsan Haklarını ve Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşme'yi onayladı. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu sözleşmede yazılı hak ve özgürlükleri kendi vatandaşlarına da tanımak konusunda diğer devletlere karşı uluslararası bir yükümlülük altına girdi. 1987'de Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna bireysel başvuru hakkı tanındı. 1988 yılında ise Birleşmiş Milletlerin işkence ve benzeri uygulamaları yasaklayan sözleşmesi onaylanarak yürürlüğe girdi.

Ç. DEMOKRATİK YÖNETİMLERDE İNSAN HAKLARININ GERÇEKLEŞMESİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

İnsan hak ve özgürlükleri, ancak demokratik bir düzende güvence altına alınabilir. Fakat demokratik yönetimlerde bile zaman zaman insan haklarının gerçekleşmesinde bazı sorunlarla karşılaşılabilir. Bu sorunlar şöyle özetlenebilir:

* **Kamu düzeninin korunmasında baskıcı yöntemler kullanılması:** Toplumun huzurunun ve düzeninin sağlanması, tüm ülkeler için son derece önemlidir. Bu amaçla, demokrasi ile yönetilen devletler, düzenli bir toplum yaşamını güvence altına alan bazı kurallar koyar. Vatandaşlar da doğru ve gerekli olduğuna inandıkları için bu kurallara uyarlar. Bu nedenle de kamu düzenini bozacak olaylar meydana gelmez. Zaman zaman bazı sorunlar çıksa bile demokratik yöntemlerle bu sıkıntılar aşılar. Örneğin; insanlar arasında ırk ayrımı yapan bir kamu yöneticisi, yargılanarak cezalandırılır. Dine dayalı devlet düzeni kurmak isteyen bir grup, vatandaşların tepkileriyle karşılaşır. Devlet, bu kişilerin yasalar uyarınca cezalandırılmaları için gerekli uygulamaları yapar. Vatandaşlar da bu konuda devletin yanında yer alırlar.

Ülkede sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel konularda siyasal partiler ve toplumsal gruplar arasında bir uzlaşma sağlanmamışsa sorunlar kolayca çözülemez. Yöneticiler, ülkenin yaşamsal çıkarları için bile toplumu oluşturan çeşitli gruplar arasında bir uzlaşma sağlama alışkanlığında değildirler. Sorunlar, uzlaşma ile değil tek yanlı, devletin koyduğu önlemlerle ortadan kaldırılmaya çalışılır. Bu konuda sivil toplum örgütlerine önemli görevler düşer. Onlar, devleti yaptığı uygulamaların yanlışlığı konusunda uyarabilir, halkın sesini duyurabilir. Ayrıca bu yanlış uygulamaları halka duyurarak kamuoyu oluşturabilir. Yöneticiler, bu uyarıları dikkate alırlarsa uzlaşma sağlanabilir. Devletin bu tür tepkiler karşısında uzlaşmaya yanaşmaması, takındığı tutumun demokratik olmadığını gösterir.

Devlet işçi, öğrenci, memur eylemleri, grevler, boykotlar, toplu yürüyüşler karşısında da uzlaşma yolu aramaz ve kendi koyduğu önlemlerle sorunları çözmeye çalışabilir. Vatandaşların bu tür eylemleri için gerçekleştirdikleri, sorunlarının neler olduğu ve bu sorunların nasıl çözülebileceğini araştırmayabilir. Bu tür olayları sadece güvenlik yönünden ele alıp konuyu güvenlik güçlerine havale edebilir. Güvenlik güçleri de eylemlere katılanlara şiddet uygulayarak, korkutarak, kısaca vatandaşları sindirerek kamu düzeninin korunmasında baskıcı yöntemler kullanma yoluna gidebilir.

Devletin kamu düzenini korumak için yoğun bir şekilde, hukuk dışı yöntemler kullanması, insan hakları ihlallerinin en önemli nedenlerinden biridir. Böylece vatandaşın devlete ve demokrasiye karşı bağlılığı azalır. Bu tür uygulamalarla olayların önüne geçilemez. Çünkü şiddet şiddeti yaratır ve kamu düzeni bozulur. Oysa devletin görevi, insan haklarını korumaktır. Şiddet ve insanlık dışı yöntemlere başvurulması, devletin kendi varlık nedenini inkâr etmesi anlamına gelir.

* **Devletin ekonomik gücünün yeterli olmaması:** Devlet, ekonomik açıdan güçlü değilse insan haklarının korunması için gerekli kurumları kuramaz ya da bu amaçla kurulan kurumlara gerekli ödemeleri yapamaz. Örneğin, sağlık ve eğitim için yeterli parayı ayıramaz. Yeni hastaneler, okullar, kreşler vb. kuramaz. Bu durum da insan haklarının korunamamasına yol açar.

* **Yöneticilerin kendi güçlerini sınırlandırmak istememeleri, bu nedenle de insan haklarını korumamaları:** Yasalarla güvence altına alınmış olan insan haklarının korunması, yöneticilerin siyasi gücünün sınırlandırılması anlamına gelir. Örneğin, sivil toplum örgütleri çeşitli konularda halkın sesini duyurur, gerektiğinde hükümetin uygulamalarını eleştirir. Dolayısıyla yöneticilerin siyasi gücünü sınırlandırır ve keyfi uygulama yapmalarını bir ölçüde engeller. Bu gücü dilediğince kullanmak isteyen yöneticiler, insan haklarını korumak istemeyip sivil toplum örgütlerinin etkinliklerini yasaklama yoluna gidebilirler.

* **Kamu görevlilerinin görevlerini insan haklarına uygun şekilde yapmaması:** İnsanın değeri kişilerde içselleştirilememişse bu kişilerin insan haklarını ihlal etmeleri kolaydır. Devlet, özellikle güvenlik güçlerini bu bilinçle görev yapmaya zorlamalı, bu konuda hoşgörü göstermemelidir. İnsan haklarının ihlal edilmesi durumunda kararlı bir politika izlemeli, insan haklarını çiğneyen kamu görevlilerini korumamalıdır. Devlet adına, devletin korunması uğruna insan hakları ihlallerine göz yummak, demokrasiye karşı olmak demektir. Örneğin, tutuklu kişilere kötü muamele eden, hasta vatandaşa bakmayan, vatandaşın işini zorlaştıran kamu görevlileri yasalar uyarınca hemen cezalandırılmalıdır. Bu kişilerin işledikleri suçlar, görmezden gelinmemelidir.

* **Eğitimsizlik:** İnsan hakları ihlallerinin en önemli nedenlerinden biri, kamu görevlilerinin eğitilmemiş olmasıdır. Sağlık, eğitim, güvenlik ve ulaşım alanları başta olmak üzere hemen bütün faaliyet alanlarında çalışan kamu görevlileri insan hakları konusunda eğitilmelidir. Eğer bu yapılmazsa bu kişilerin insan haklarını çiğnemeleri engellenemez. Sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik, anayasayla tanınan haklar olmasına rağmen, kamu görevlileri insan hakları eğitimi almamışsa bu hakların uygulamada gerçekleşmesi söz konusu olmaz. İnsanın değerinin farkında olmayan sağlık çalışanları nedeniyle vatandaşlar hastane kapılarında yaşamlarını yitirebilirler. Öğretmenler, en değerli varlık olan insanı eğittiklerinin bilincinde olmayabilirler. Çağ dışı ve ilkel bir eğitim sistemi nedeniyle öğrencilere, çağın gereklerine uygun olan davranışlar kazandırılmayabilir. İnsan olarak kendisinin ve başkalarının yaşam hakkının bilincinde olmayan otobüs şoförlerinin sorumsuzluğu nedeniyle trafikte binlerce kişi yaşamını yitirip sakat kalabilir. İnsanlar, insan hakları eğitimi almamış kamu görevlileri yüzünden nüfus idaresinde, tapu dairesinde, eğitim kurumlarında, vergi dairesinde, mahkemelerde ve diğer devlet kurumlarında ülkenin sahibi olarak değil, devletin kölesi gibi karşılanabilirler. Sonuçta, vatandaşa hizmet edip onun insan olarak sahip olduğu hakları korumak için oluşturulan devlet kurumları, vatandaşa gerekli hizmeti veremediği gibi insan haklarının ihlali için birer araç durumuna düşebilir.

D. YAŞAM BİÇİMİ OLARAK DEMOKRASİ

Demokrasinin insan doğasına en uygun yönetim biçimi olduğu savunulmaktadır. Bunun nedeni, insanın doğuştan sahip olduğu özgürlük, eşitlik gibi hakların en iyi gerçekleştiği ortamın, ancak demokrasiyle sağlanabilmesidir. İnsanlar, ancak demokratik bir düzende doğuştan sahip oldukları olanakları değerlendirebilir ve geliştirebilirler. Demokrasi, toplumun tüm bireylerinin gelişimini sağlayacak bir yönetim biçimidir. Bu yönetimde her bireyin ayrı bir değer olduğu kabul edilir ve bu değer korunup geliştirilmesi amaçlanır.

Demokrasi, kolayca gerçekleştirilebilen bir yönetim biçimi değildir. Demokratik bir ortamın gerçekleştirilebilmesi için demokrasi bilincinin kişilerde içselleştirilmesi gerekir. Bunun temelini de farklı görüş, yaşam biçimleri ve inanışlara saygı ile hoşgörü oluşturur. Demokrasi bilincinin kişilerde içselleştirilmediği bir toplumda, demokrasinin ilkeleri anayasa ve yasalarla güvence altına alınmış olsa bile bunlar sadece kâğıt üzerinde kalır. Örneğin, bu bilinç gelişmemişse erkekler hâlâ kadına ikinci sınıf insan gözüyle bakabilirler. Anayasa ve yasalarla kadın hakları güvence altına alınmış olsa bile kadının eğitimi, toplum yaşamında aldığı önemli rol onlar için hiç önemli olmaz. Hatta bu durumdan rahatsızlık bile duyabilirler. İyi eğitim görmüş, toplum yaşamında erkeklerle eşit rol almış, üretime katkıda bulunan, ekonomik özgürlüğü olan bir kadın, demokrasi bilinci gelişmemiş bir erkeğin rahatsızlık duymasına neden olabilir. Onun devletçe tanınmış ve korunmuş olan hakları bu kişiler için hiç önemli değildir.

Demokrasi bilincinin içselleştirilmesi ve demokrasinin bir yaşam biçimi hâlini alması, hakkını kullanan kişilere saygı duyulmasını gerektirir. Tüketici olarak hakkını arayan bir kişi, çevre kirliliğine karşı harekete geçen vatandaşlar, devletin yaptığı haksız bir uygulama nedeniyle yargı organlarına başvurulan

insanlar, toplum içinde saygı duyulması gereken kişilerdir. Çünkü bu eylemler, o insanların demokratik yaşam biçimini benimsediklerini gösterir. Bu bilinci taşıyan her insan, onlara eylemlerinde destek olmalı, bu tür hak ihlallerine karşı duyarlı davranmalıdır.

Demokrasi bilincinin içselleştirilmesi, insanlara birey olma bilincini de kazandırır. İnsanın kendisinin özgür ve hak öznesi bir birey olduğunu bilmesi, ancak demokratik yaşam biçimi içinde mümkündür. Başkalarının bizim haklarımıza saygılı olabilmesi, öncelikle, bizim o haklara sahip bir birey olduğumuzun bilincine varmamızı gerektirir. Bu bilinçte olmayan kişiler, başkalarının haklarını çiğnemesine, kendilerini hiçe saymasına izin verirler. Bundan zaman zaman şikâyetçi de olurlar. Ama başkalarının saygı göstermesi için öncelikle kendilerinin birey olarak haklarına sahip çıkmaları gerektiğinin farkında değillerdir.

Demokrasiyi içselleştirmiş, bir yaşam biçimi hâline getirmiş olan kişiler, paylaşımcı olurlar. Çünkü başkalarının da kendi sahip oldukları haklara sahip olduğunu bilirler ve yaşamın her alanında “ben” değil, “biz”e öncelik verirler. Diğer insanlarla duygu, düşünce ve her çeşit olanaklarını paylaşır, bundan mutluluk duyarlar.

Günümüzde devlet sivil bir birlikteliktir. Bu nedenle, demokrasinin ve insan haklarının geliştirilmesinde sivil toplum örgütlerinin rolü büyüktür. Sivil toplum örgütleri aracılığıyla insanlar haklarına sahip çıkabilir, hak ihlallerini önleyebilirler. Seslerini yöneticilere duyurabilir, isteklerini demokratik kurallar çerçevesinde ortaya koyabilirler. Bu nedenle, demokrasinin yaşam biçimi hâlini alması, sivil toplum örgütlerinin güçlü ve çok sayıda olmasını gerektirir.

Demokratik yaşam biçimi, insanların devlet yönetimine ilgi duymalarını, her düzeyde yönetim işlerine katılmalarını gerektirir. Bu yaşam biçimini benimseyen insanlar, başkalarının düşüncelerine saygılı ve hoşgörülü olurlar. Emir alıp vermektan çok eşitlikçi ilişkilere önem verirler.

Demokrasi, halk yönetimi olduğuna göre halkın yönetime ilgisiz kalması bu rejimin özüne aykırıdır. Yaşam biçimi olarak demokrasiyi benimsemiş olan insanlar, öncelikle, ülke yönetimiyle ilgilenirler. Ülkede ve dünyada ne gibi gelişmeler olduğunu izlerler. Yönetimin karar ve uygulamalarını basın ve yayın organlarından öğrenirler. Demokrasiyi yaşam biçimi hâline getirmiş bir kişinin, örneğin, radyo ve televizyondaki haberleri dinlememesi, gazete okumaması, bilgisayar ve *İnternet*'ten yararlanmaması mümkün değildir. Çünkü bunları yapmazsa yönetimin karar ve uygulamaları hakkında yeterince bilgi edinemez.

Demokrasi, yalnızca vatandaşların dört veya beş yılda bir, seçim zamanı oy kullanmaları demek değildir. Seçimlere katılmak kadar, seçilen kişilerin sürekli izlenmesi, gerektiğinde seçilenlerin uyarılması, seçimden önce vad edilen işlerin yapılıp yapılmadığının gözlenmesi demokrasiyi bir yaşam biçimi hâline getirmiş kişiler için son derece önemlidir.

Fotoğraf 2.5: Demokrasinin bir yaşam biçimi hâline alması öncelikle ailede ve okulda, küçük yaşlarda sağlanır (Türkiye Büyük Millet Meclisinin 68. kuruluş yıldönümünde toplanan Dünya Çocuk Paramentosunun açılış töreni).

Demokrasi, toplumsal yaşamın her alanında kendisini hissettirir. Evde, okulda, iş yerinde kararlar alınırken ilgili kişinin fikrinin alınması, mümkün olduğu kadar herkesin karar alma sürecine katılması gerekir. Demokrasiyi yaşam biçimi hâline getiren kişiler, aile içinde çocuklarının okuyacağı okulla ilgili kararlar alırken çocuğun da fikrini alırlar. Öğretmenler, sınıflarında demokrasi ortamının yaratılması için ellerinden geleni yaparlar. Her konuda öğrencilerin düşüncelerine saygı gösterirler. Öğrenciler arasında hiçbir konuda ayırım yapmazlar. İş yerinde demokrasiyi yaşam biçimi hâline getiren bir yönetici, yanında çalışanların görüşlerine saygılıdır. İşle ilgili her konuda onların görüşlerini alır.

Demokrasinin bir yaşam biçimi hâlini alması, öncelikle ailede, okulda, iş yerinde ve diğer toplumsal kurumlarda sağlanır. Evde yalnızca babanın sözünün geçtiği bir ortam varsa, anneye söz hakkı tanınmıyorsa, çocuklar dikkate alınmıyorsa böyle bir ortamda demokrasi yaşam biçimi hâlini alamaz. Böyle ortamlarda yetişen insanlar, yönetici olduklarında otoriter, yönetilen konumunda da itaatkâr olabilirler. Oysa demokrasi, halkın yönetimidir. Halkın devlet işleriyle ilgilenmediği bir düzende demokrasinin gelişip yerleşmesi mümkün değildir. Bu ilgi ve katılımın sağlanması için yaşamın tüm alanlarında toplumsal ilişkilerin daha eşitlikçi ve daha katılımcı bir şekilde düzenlenmesi gerekir.

DEĞERLENDİRME ÇALIŞMALARI

1. İlk Çağda demokrasi düşüncesinin gelişimini anlatınız.
2. Eski Yunan demokrasisi ile günümüz demokrasisi arasında ne fark vardır? Belirtiniz.
3. Güçler ayrılığı ilkesi nedir ve demokratik bir yönetimin olması için bu ilkenin uygulanması neden zorunludur? Arkadaşlarınızla tartışınız.
4. Thomas Hobbes ve John Locke'a göre devletin kuruluş amacı nedir? Açıklayınız.
5. Demokrasinin temel ilke ve kurumları nelerdir? Belirtiniz.
6. Demokrasinin ilke ve kurumlarından birinin eksik uygulanması durumunda neler olabilir? Açıklayınız.
7. Ülkemizde demokratikleşme hareketlerinin insan haklarının gelişmesine katkılarını açıklayınız.
8. Demokrasinin yaşam biçimine dönüştürülebilmesinde eğitimin önemini anlatan bir afiş hazırlayınız.
9. İnsanların sadece kendi hak ve özgürlüklerine sahip çıkmaları, insan haklarının korunması için yeterli olabilir mi? Bu soruya yanıt oluşturabilecek bir öykü yazınız.
10. Bir devletin yönetim biçiminin cumhuriyet olması onun demokratik olması için yeterli midir? Açıklayınız.
11. Demokrasi niçin insan haklarının en iyi korunduğu ve geliştirilebildiği yönetim şeklidir? Günlük yaşamınızdan bu konuyla ilgili bir örnek veriniz.

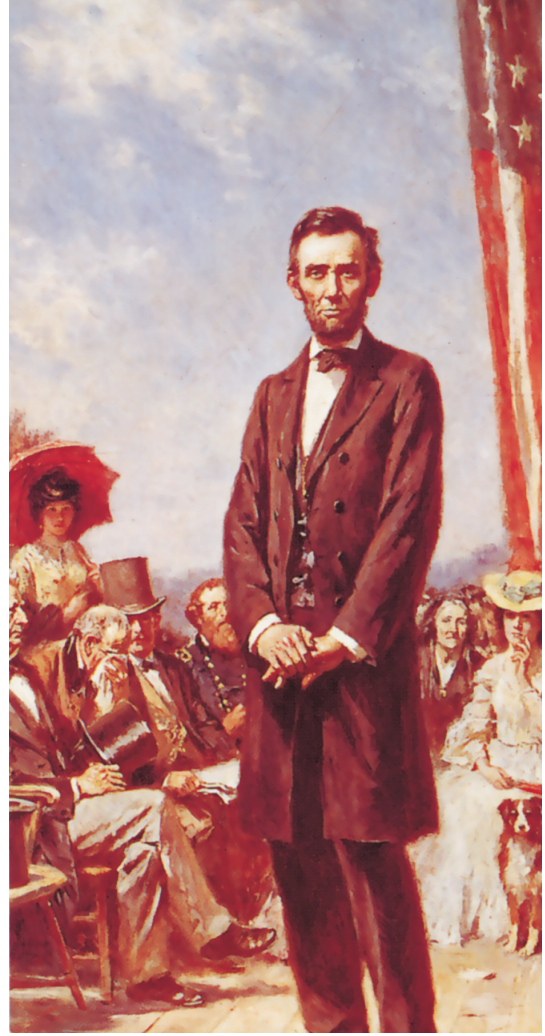
ABRAHAM LINCOLN'ÜN DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI MÜCADELESİ

Abraham Lincoln (Abraham Linkoln, Resim 2.4), 12 Şubat 1809'da tahta bir kulübede dünyaya geldi. Babası fakir bir çiftçiydi. Abraham'ın eğitimi gelişigüzel verildi. Bu, henüz düzenli bir tarımın yapılamadığı zamanlarda süren bir eğitimdi. Çünkü o, babasına yardım etmek zorundaydı. Toplam olarak sınıfta geçirdiği zaman, bir yıldan fazla değildi. Babası bu kadar eğitimin ona yeteceğini düşünüyordu. Abraham, durmadan çalışıyor, tüm kazancını babasına veriyordu. Yasalara göre böyle olması gerekiyordu. Ancak yirmi yaşından sonra kendi parasını kendisi kullanabilirdi. 1831 yılı baharında bu koşullara dayanamayıp evi terk etti. Avukat olmaya karar vermişti.

O sıralarda Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni okumuştur. Bildirgede ömrü boyunca unutmayacağı şu sözler yer alıyordu: "İnanıyoruz ki tüm insanlar eşit yaratılmıştır ve yaradanları tarafından kendilerine yaşama, özgürlük ve mutluluğu arama hakkı verilmiştir." Kendisine bir iş buldu ama evi ve parası yoktu. Kısa sürede bunları elde etti. Zekâsı ve konuşma becerisi sayesinde birinci sınıf bir avukat oldu.

O dönemde Amerika Birleşik Devletleri kuzey ve güney eyaletleri olarak ayrılmıştı. Güney eyaletleri, geniş pamuk çiftliklerinin bulunduğu bir alandı. Bu çiftliklerde köleler çalışırdı. Köle sahipleri hiçbir iş yapmazlardı ama çok zengindiler. Köleler, bütün gün çalışırlardı. Hiçbir hakları yoktu. Okuma yazma öğrenemez, izinsiz evlenemez, mahkemede tanıklık yapamaz, kendilerini öldürse bile bir beyaza karşı koyamazlardı. Toprak gibi onlar da sahiplerinin malıydı. Satılabilirler, miras bırakılabilirlerdi.

Kuzey eyaletleri, sanayileşmiş, daha demokrat bölgelerdi. Bu bölgelerde kölelik yasaktı. İnsanların çoğu, köleliğin güneyde de kaldırılmasından yanaydı. Lincoln de bunlar arasındaydı. Lincoln, kölelik ve onunla ilgili her şeyden nefret ediyordu. Eşitlik ve demokrasi temelleri üzerine kurulmuş olan ülkesinin yıkılmasından korkuyordu. 1856 yılında Cumhuriyetçi Partiye katılan Lincoln, 1860'da Amerika Birleşik Devletleri'nin on altıncı başkanı oldu. 1861'de de Amerikan İç Savaşı başladı. Savaşın bitmesi gerekiyordu. Lincoln'ün bunun için kölelerin desteğine gereksinimi vardı. Ama köle olarak değil, kuzeyi istekle ve hevesle destekleyecek özgür insanlar olarak. Onların özgürlüğü başkanın elindeydi ve artık o, bunu onlara teslim etmek istiyordu. Zorlu savaşlar oldu ve pek çok insan öldü. 1 Ocak 1863 günü Lincoln son zaferini kazandı. Bu zafer, savaş alanında kazanılan zaferden öteydi. Lincoln milyonlarca kölenin özgürlüğünü ilan ediyordu. "Emrediyorum ve bildiriyorum ki Amerika Birleşik Devletleri'nin

Resim 2.4: Abraham Lincoln

aşağıda belirlenen eyaletlerinde köle olarak kullanılan bütün insanlar özgürdür.” Böylece Lincoln, ülkesini kendi kendini mahvedip bölünmekten kurtarıyor ve köleleri özgürlüğüne kavuşturuyordu.

14 Nisan 1865’te, Lincoln’ün savaşta harap olan ülkesini yeniden inşa etme şansı yok oldu. Gittiği tiyatrodaki, bir elinde hançer tutan John Wilkes Booth (Con Vilkes Bat), diğer elindeki tabancasını başkanın başına boşalttı. Artık Amerika’daki siyahların önünde, ülkelerinde ve dünyada eşitliklerini kabul ettirebilmek için savaşmalarını gerektiren uzun bir yol vardı ama köleliğin sona erdirilmesi için gereken ilk adım atılmıştı.

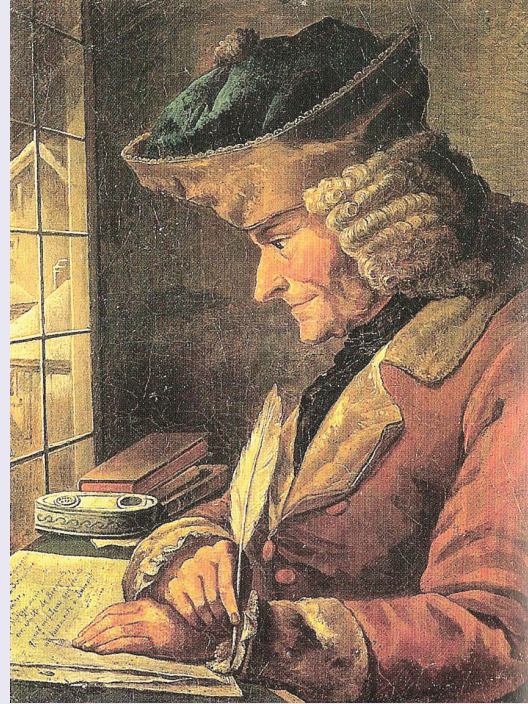
(Anna Sproule, Abraham Lincoln,
çev.: Leyla Onat, İkkaynak Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 26-27.)

OKUMA PARÇASI

ÜÇ HÜKÜMET ŞEKLİ

Voltaire (Volter, 1694-1778), Aydınlanma Döneminin ünlü düşünürlerindendir. Baskıcı yönetimlerde yapılan kötülöklere karşıdır. Günümüz devlet ve siyaset felsefesine önemli katkılarda bulunmuştur. Montesquieu ve Rousseau ile birlikte Fransız İhtilali’ni hazırlayan düşünürlerin başında gelir. Aşağıda verilen okuma parçası Voltaire’in Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar adlı eserinden alınmıştır.

“Ne yalan söyleyeyim, demokratik bir hükümet şekline her zaman razı olacağım. Halkın egemenliğini savunan birisine, ‘Bu hükümet şeklini bir kere evinde dene, çabucak pişman olursun.’ diyen kişileri ben haksız buluyorum. İzin verirse evle ülkenin ayrı şeyler olduğunu söyleyeceğim. Ev benimdir, çocuklarım benim çocuklarımdır. Ama hangi hakla, vatandaşlarım benimdir, diyebilirim? Bir ülkede mülkü bulunan herkesin, o ülkede düzenin korunmasına aynı derecede katılmaya hakkı vardır. Özgür insanlar, evlerini kendileri yaparlar, değil mi? Bunun

Resim 2.5: Yaşadığı dönemin dinsel ve siyasal kurumlarını açıkça eleştiren Fransız düşünürü Voltaire

gibi yönetildikleri yasaları da kendilerinin yapmaları gerekir. Evim yapılırken bana yardım eden duvarcının, dülgerin, demircinin, komşum çiftçi ile eski dostum fabrikatörün mesleklerinin üstüne çıkıp halkın genelinin çıkarını tanınmasına ne kadar memnun olurum bilseniz? Bir demokraside hiçbir çiftçi, hiçbir ziraatçi, hakaret ve nefretle karşılaşacağım diye korkmaz. Bunlardan hiçbiri verdiği malın parasını almak için faturasını bir düke götüren şapkacının düştüğü duruma düşmez. Dük, 'Verdiğiniz mal karşılığında hiçbir şey almadınız mı dostum?' diye sorunca şapkacı, 'Almaz olur muyum efendimiz?' diye cevap veriyor 'Kâhya hazretleri tarafından iyice hırpalandım.'

Bir insanın tanımadığı bir insana, değerini, nedenini, hatta varlığını bile bilmediği bir vergiyi veremediği için zindandan zindana sürüklenmemesi çok hoş bir şey olur.

İnsan, özgür ve kendine eşit insanlarla yaşarsa o zaman gerçek yaşamını yaşamış olur. Başka herhangi bir yaşama biçimi birisinin efendi, bir başkasının köle, birisinin işsiz, birisinin aracı rolünü oynadığı; insan doğasına uygun olmayan kötü bir komediden başka bir şey değildir. Siz de kabul edersiniz ki insan ancak akılsızlık ve dürüst olmamak yüzünden doğal hâlini kaybeder.

Bunun kadar açık bir şey olamaz: Herkes özgürlüğünü savunamadığı için kaybetmiş değildir. İnsanın özgürlüğünü kaybetmesi için iki yol vardır: Ya dürüst olmayan kişiler, akılsız olan kişileri kandırırlar ya da güçlüler zayıfları boyunduruk altına alırlar. Söylenenlere bakılırsa bazı galipler, bazı mağlupların gözlerinden birini çıkarırlarmış. Siz de bilirsiniz ki su dolabını çeviren beygirlerin iki gözünü birden kör ederler. Tıpkı bunun gibi iki gözü kör edilen milletler de vardır. Ben ise gözlerimi korumak istiyorum. Öyle zannediyorum ki aristokratik hükümetlerde insanın az görmesi için bir gözünü, krallıklarda ise hiç görmemesi için iki gözünü birden çıkarıyorlar."

(Voltaire, Feylozofça Konuşmalar ve Fıkralar, çev.: Fehmi Baldaş, MEB Yayınları, Ankara, 1948, s.88-90.)

İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. İnsan haklarının uluslararası alanda korunmasının niçin gerekli olduğunu araştırınız.
2. “İnsan haklarının korunmadığı durumlarda demokrasiden söz edilemez.” görüşünü sınıfta tartışınız.
3. Irk ayrımcılığı yapan bir devlete, bu uygulamaya karşı olan diğer devletlerin nasıl müdahalede bulunabileceğini araştırınız.
4. 1982 Anayasası’nda bireyin hangi haklarının korunduğunu araştırınız.
5. İnsan haklarını uluslararası düzeyde koruyan sivil toplum örgütlerinin hangileri olduğunu öğreniniz.

A. İNSAN HAKLARININ KORUNMASI

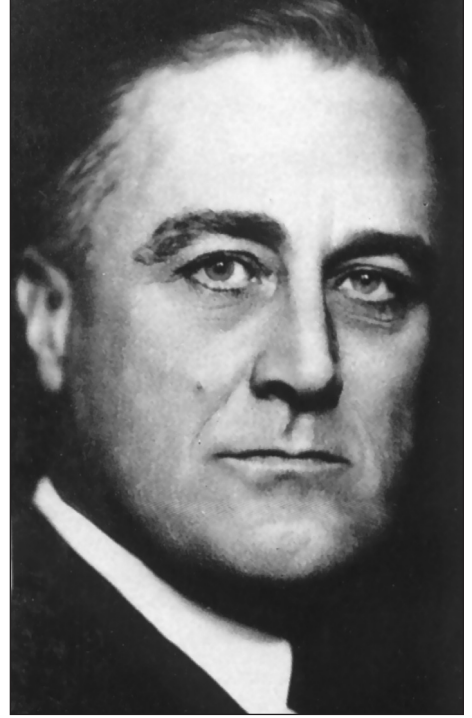
1. İnsan Haklarının Uluslararası Koruma Altına Alınması ve Sonuçları

İnsan hakları kavramının ortaya atılmasından bu yana yaklaşık 300 sene geçti. Özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda gelişen insan hakları düşüncesi, insanların sadece insan olmaları nedeniyle doğuştan bazı dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez haklara sahip olduğunu temel aldı. İnsanların doğuştan gelen bu haklarının oluşturduğu hukuk, “doğal hukuk”tu. Doğal hukuk görüşü, o zamana kadar sınırsız olan devlet gücünü sınırlandırmayı ve insanları devletin baskısından korumayı amaçladı. Bu görüşe göre devlet, kendi ortaya koyduğu hukuktan üstün olduğu kabul edilen doğal hukukla bağlıydı ve insanların bu hukuktan kaynaklanan doğal haklarına saygı göstermek zorundaydı. Giderek güçlenen ve yaygınlaşan doğal hukuk görüşü, 1689 İngiliz Haklar Bildirgesi, 1776 Virginia Haklar Bildirgesi, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi ile resmen açıklandı. Günümüzde de bu görüş, çağdaş demokratik rejimlerin temelini oluşturdu.

İnsan haklarının uygulamada uluslararası alana geçişi oldukça yenidir. 19. yüzyıl içinde bu konuda bazı önemli adımlar atıldı. Bunlar arasında en önemlisi, köleliğin ve köle ticaretinin yasaklanmasını amaçlayan sözleşmelerin imzalanması oldu. İnsancıl duygulardan kaynaklanan bu gelişme dışında, üzerinde en çok durulan konu, azınlıkların korunmasıydı. Din, dil ve etnik farklılıklara dayanan azınlık gruplarının korunması kaygısı 20. yüzyıla kadar sürdü. Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan uluslararası antlaşmaların çoğunda, bu arada Lozan Antlaşması’nda da azınlık haklarının korunmasıyla ilgili hükümler yer aldı. Ancak bu antlaşmalar sadece azınlıkların temsilcilerine, taraf devletlerin uluslararası yükümlülüklerine saygı göstermemesi durumunda yetkili organlara başvurma hakkı tanıyor, bireysel başvuru hakkı tanııyordu. Dolayısıyla uluslararası hukuk, bu dönemde kişiyi henüz hak öznesi olarak kabul etmiyordu.

İnsan haklarının uluslararası koruma altına alınması düşüncesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında önem kazandı. İkinci Dünya Savaşı öncesinde uluslararası hukuk, yalnızca devletler arasındaki ilişkileri düzenliyor, devlet-vatandaş arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini ise ülkelerin iç hukukuna bağlıyordu. Dolayısıyla, uluslararası hukukta hak özneleri sadece devletlerdi. Devletin kendi vatandaşlarının haklarını çiğnemesi de iç hukuk sorunuuydu. Bu durumda, uluslararası kuruluşların ya da başka bir devletin kendi vatandaşlarının haklarını ihlal eden bir devlete karışması söz konusu olamazdı. Bu anlayışın sonucu olarak insan hakları, uluslararası hukukun dışındaydı ve denetim sistemlerinin kapsamı sınırlıydı.

İkinci Dünya Savaşı'nda insan haklarının Almanya, İtalya gibi bazı devletler tarafından çiğnenmesi sonunda ortaya çıkan insanlık dışı uygulamalar, dünya kamuoyunda büyük tepki uyandırdı. Bu durumda demokrasiyi savunan devletler, insan hak ve özgürlüklerinin tanınmasını bu savaşın başlıca hedefleri arasında ilan ettiler. Özellikle İngiltere ve Amerika'da gittikçe güçlenen bir fikir akımı, insanlığı büyük yıkıma götüren savaşı önleyebilmenin ve barışı sağlayabilmenin önde gelen koşulunu ortaya koydu. Bu koşul, insan haklarının uluslararası bir koruma düzenine kavuşturulmasıydı. Amerika'da sayıları yüzlere varan çeşitli bilimsel, siyasal, dinsel dernek ve kuruluş; bildiri, çağrı, demeç ve yayınlarıyla bu fikrin öncülüğünü yaptı. Böylece insan hakları konusu, ulusal sınırları aşarak uluslararası bir sorun hâlinde ortaya kondu. Bu fikir, dünya çapında ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Franklin Roosevelt (Franklin Ruzvelt)'in "dört özgürlük" demeciyle açıklandı. Başkan Roosevelt, kongreye sunduğu 6 Ocak 1942 tarihli mesajında, insanlığın dört temel özgürlüğünün bütün dünyada gerçekleşeceği günün sabırsızlıkla beklendiğini bildirdi. Bu özgürlükler söz ve anlatım özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, yoksulluktan kurtulma özgürlüğü ve korkudan kurtulma özgürlüğüydü.

Fotoğraf 3.1: Franklin Roosevelt

Geniş yankılar uyandıran bu demeçten sonra bir yandan baskıcı yönetimlere karşı savaş devam etti, öte yandan insan haklarının uluslararası bir sorun olarak ele alınması konusundaki çalışmalar ilerledi. Başkan Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Winston Churchill (Vinstin Çörçil), 1941 yılının Ağustos ayında buluşarak "Atlantik Belgesi" ni hazırladılar. Demokrasiyi savunan bu iki lider, hazırladıkları belgede, savaş sonrasında kurulacak yeni düzenin hedefleri arasında insanın temel özgürlüklerinin ekonomik ilerleme ve sosyal güvenlik yönünden gelişmesini de sayıyorlardı.

Aynı amaçlara yönelik çalışmalar 1942'de Birleşmiş Milletler Deklerasyonu, 1944'te Philadelphia (Filadelfiya)'da toplanan Milletlerarası Çalışma Konferansı Bildirisi ve 1944'te Birleşmiş Milletler Örgütünün kurulmasını öngören Dumbarton Oaks (Dambirtin Oaks) Projesi'nde devam etti. Sonunda, 26 Haziran 1945'te San Francisco (San Fransisko)'da Birleşmiş Milletler Antlaşması imzalandı. 10 Aralık 1948'de de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ilan edildi (Bugün "Dünya İnsan Hakları Günü" olarak kutlanmaktadır.). Bu bildirge günümüz anayasalarına temel oluşturdu. Böylece insan haklarına tüm dünya da saygı gösterilmesi dünya barışı ve huzuru için temel koşul sayıldı. İnsan hakları ve özgürlükleri ilk kez resmen uluslararası hukuk alanına çıktı ve evrensel bir değer olarak kabul edildi.

İnsan haklarının uluslararası düzeyde korunmasıyla devletlerin kendi vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini diledikleri gibi sınırlandırması, çiğnemesi ve hatta tanımaması önlenildi. Savaş suçlarının ve insanlığa karşı işlenen suçların azalması, örneğin, işkencenin ve keyfî tutuklamaların yapılmaması için çaba gösterildi. Kayıpların önlenmesi, faili meçhul cinayetlerin işlenmemesi amaçlandı. İnsanlar arası ayırım yapılmasının önüne geçilmesi, insanların dernek ve sendikalar kurma özgürlüğünün yaşama geçirilmesi istendi. Bunun için sivil toplum örgütleri kuruldu ve insan hakları konusunda kamuoyu oluşturuldu. Dolayısıyla demokrasinin güçlendirilip geliştirilmesine çalışıldı.

İnsan hakları, tüm insanlığı ilgilendiren haklardır. Bu nedenle, sadece ülkelerin iç sorunu olarak görülmez. Eğer görülürse devletler insan hakları konusunda keyfî davranışlarda bulunur. "Vatandaş, be-

nim vatandaşım değil mi, istediğimi yaparım. Kimse bana karışamaz.” diyebilirler. Böyle bir durumda, diğer devletlerin yapabileceği bir şey kalmaz. İnsanlara akıl almaz işkenceler yapılabilir. Pek çok kişi, sadece düşünce ve inançlarından dolayı tutuklanabilir. Dünya kamuoyunun bu konuda baskı yapması mümkün olmaz. Ayrıca insan hakları devletlerin iç sorunu olarak görülürse geliştirilmeleri de mümkün olmaz. Yeni gereksinimler nedeniyle insan haklarının gitgide geliştirilmesi, sayılarının artırılması ve alanlarının genişletilmesi gerekmektedir. Örneğin, günümüzde dayanışma hakları adını alan çevre hakkı, barış hakkı gibi haklar, daha önceki dönemlerde söz konusu değildi. Bu haklar ancak uluslararası alanda geliştirilebilmiştir.

2. Uluslararası Korumanın Dayanakları ve Türleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra insan hakları, devletlerin bir iç hukuk sorunu olarak algılanmama-ya başlandı. Totaliter rejimlerin, özellikle Nazilerin temel insan haklarını ihlal etmelerinden sonra, insanın hukuksal statüsü, uluslararası alanda tanındı. Hakları çiğnenen bireylere, vatandaşı olduğu devlete karşı uluslararası denetim organlarına başvurma hakkı verildi. Birleşmiş Milletlerin kuruluşunu izleyen dönemde bireylerin, tek tek insanlar olarak korunmasının gerçekleştirilmesi için bazı dayanakların olması gerekiyordu. Aksi hâlde, bütün yapılanlar kâğıt üzerinde kalır, yaşama geçirilemezdi.

İnsan haklarının uluslararası alanda korunmasının iki temel dayanağı vardır. Birinci dayanak, devletlerin onaylayarak sözleşmelere taraf olmaları ve “taraf devlet” niteliği kazanmalarındır. İkinci dayanak ise sözleşmeleri onaylamasalar bile o sözleşmeleri kabul eden uluslararası kuruluşa üye olmaları, “üye devlet” niteliği taşımalarındır.

Birinci durumda, sözleşme içi denetim söz konusudur. Bu denetim, sözleşmenin onaylanmış olması koşuluna bağlı olarak işler. Ancak kimi zaman yalnızca sözleşmenin onaylanmış olması yeterli değildir. Ayrıca, denetim organının yetkisinin de kabul edilmiş olması gerekir. Örneğin, bir devlet, Irk Ayrımcılığının Tüm Biçimlerinin Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi'ni onaylamış olabilir. Fakat bu devlet, Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesinin yetkisini tanımamışsa komitenin o ülke vatandaşlarının bireysel başvurularını kabul etmesi mümkün değildir. Bu durumda, ancak sözleşme dışı denetim yapılabilir.

İkinci durumda sözleşme dışı denetim söz konusudur. Denetim, sözleşmelerin onaylanmasından bağımsız olarak yapılır. Örneğin, bir devlet, Birleşmiş Milletler Anlaşması'nı onaylamış fakat Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni onaylamamış olabilir. Bu durumda, o devlet, sözleşmeyi onaylamasa bile çocuk haklarını çiğnemesi durumunda denetlenebilir. Çünkü insan haklarına, bu arada çocuk haklarına da saygı gösterme yükümlülüğü Birleşmiş Milletler Anlaşması'nda vardır.

İnsan haklarını uluslararası koruma sistemlerinin genel dayanağı, devletlerin insan haklarına saygıyı, olumlu ve somut önlemlerle gerçekleştirme zorunluluğudur. Devlet, bu konuda ilgili kurul ve komisyonlarla iş birliği yapmakla yükümlüdür. Böylece her devlet, tüm öteki devletlerce insan haklarına saygı gösterilmesini de sağlamak zorundadır. Yalnızca kendisinin insan haklarına saygı göstermesi yeterli değildir. Aynı zamanda, diğer devletlerin de insan haklarına saygı göstermesinden sorumludur. Her devletin bunu gerçekleştirmek için ortak eylemlerde bulunma yükümlülüğü, dolayısıyla ortak sorumluluğu vardır.

Bu kurallar, insan haklarını uluslararası bir düzeye getirmiştir. Bireyi uluslararası hukukun konusu olmanın ötesinde, hak sahibi olarak da tanımıştır. Birey yalnızca kendisine başkalarının haklar tanıdığı, pasif bir varlık olarak düşünülmemiştir. Artık hakları çiğnendiği zaman uluslararası denetim ve koruma mekanizmalarına başvurabilen, haklarının korunmasını ve onlara saygı gösterilmesini isteyebilen bir kişidir. Yani etkin bir hak öznesidir.

B. ULUSLARARASI KORUMA MEKANİZMALARI VE İŞLEVLERİ

1. Başlıca Uluslararası Koruma Organları

İnsan haklarının uluslararası alanda korunmasıyla ilgili başlıca organlar, Birleşmiş Milletler Örgütü, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatıdır.

İnsan haklarının uluslararası düzeyde korunabilmesi için öncelikle uluslararası kuruluşlarının bulunması gerekir. Bu amaçla, 24 Ekim 1945'te Birleşmiş Milletler Örgütü kurulmuştur. Ülkemiz de bu örgütün kurucuları arasındadır. Günümüzde Birleşmiş Milletler Örgütünün 192 üyesi vardır.

★ Birleşmiş Milletler Örgütüne Bağlı Başlıca Komisyon ve Komiteler

İrk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesi: Birleşmiş Milletler Örgütünün kurduğu ilk denetim organıdır. İrk Ayrımcılığının Tüm Biçimlerinin Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi'ne göre kurulmuştur. Türkiye de sözleşmeyi imzalayan devletler arasındadır. Bu devletler, ırk ayrımcılığına karşı savaşıma ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmek için aldıkları önlemler konusunda komiteye düzenli raporlar sunarlar. Devletler ve bireyler, hak ihlalleri konusunda komiteye başvurabilirler. Fakat bunun için komitenin yetkisinin taraf devletçe tanındığının açıklanması gerekir. Komitenin yetkisini tanıyan devletler, komiteye bağlı birer örgüt oluşturur. Bu ülkelerin vatandaşları, hakları ihlal edildiğinde yerel başvuru yollarını dener ve sonuç alamazlarsa yakınmalarını örgüte iletirler. Örgütün kararını da haksız bulurlarsa birey ya da grup olarak komiteye başvurma hakları vardır. Komite, bu başvuruları şikâyetçi olunan devlete sunar. Şikâyet eden kişiler, istemezlerse kimlikleri açıklanmaz. Devlet, üç ay içinde açıklamalarını yazılı olarak komiteye sunar. Durumu iyileştirici önlemler aldığını bildirir. Komisyon, bu açıklama ve önlemleri inceleyerek ilgili devlete ve yakınmacıya önerilerde bulunur. Bireyler yanında, devletlerin de komiteye başvuru hakları vardır. Eğer bir devlet, bir başka devletin ırk ayrımcılığı yaptığı kanısında ise bu kanısını komiteye bildirir. Komite de bunu ilgili devlete iletir ve dostça çözüm yolları arar. Çözüm yolu bulunamazsa Uluslararası Adalet Divanı (Lahey Adalet Divanı)na başvurulur.

Komite, yansızlıkları ile tanınan 18 uzmandan oluşur. Bu uzmanlar, taraf devletlerin kendi vatandaşları arasından seçtikleri birer aday arasından gizli oyla 4 yıl için seçilirler. Komite, bağımsız bir organdır ve dışardan emir almaz. Harcamalarını üye devletler karşılar. Her yıl Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna rapor sunar.

Apartheid'a Karşı Grup: İnsanların deri renklerine göre ayrımcılığa uğraması apartheid (apart-heyd) adını alır. Grup, 1978'de yürürlüğe giren Apartheid Suçunun Cezalandırılması ve Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi'ne göre kurulmuştur. Ülkemiz 89 devletin onayladığı bu sözleşmeyi henüz onaylamamıştır. Grup, İnsan Hakları Komisyonu tarafından atanan üç kişiden oluşur. Barışın ve uluslararası anlayışın güçlendirilmesi, insan haklarının geliştirilmesi, ırkçılık, apartheid ve savaş kışkırtıcılığı ile mücadele edilmesi gibi konularda çalışmalar yapar. Sözleşmeye taraf devletlerin dönemsel olarak sunmakla yükümlü oldukları raporları inceler. İlk rapor, iki yıl içinde, sonraki dönemsel raporlar ise dört yılda bir sunulur. Raporlar, devletlerin ırk ayrımcılığı konusunda aldıkları yasal, yargısal, yönetsel ya da başka önlemleri içerir. Rapor hazırlamayan ya da hak ihlali yaptığı sanılan kişi, örgüt, kuruluş ve devlet temsilcilerinin uluslararası bir ceza mahkemesinde yargılanması öngörülmüştür.

İnsan Hakları Komitesi: 1976'da yürürlüğe giren Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi Ek Seçmeli Protokolü'ne göre kurulmuştur. Türkiye, 132 devletin onayladığı bu sözleşmeyi onaylamamıştır. Komite, 1977'den itibaren çalışmalarına başlamıştır. Komite, taraf devletlerin uyuşu olan ve gizli oyla seçilen 18 üyeden oluşur. Üyeler dört yıl için seçilirler. Komite, taraf devletlerden bağımsız bir organdır. Sadece Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde yer alan haklarla ilgili başvuruları kabul eder. Komitenin birinci işlevi, taraf devletlerin iki yılda bir verdiği insan haklarının uygulanması ile ilgili olarak aldıkları önlemleri ve insan haklarının kullanımında sağladıkları ilerlemeyi gösterir rapor-

ları inceleyip yorumlamaktır. İkinci işlevi bir taraf devletin, insan haklarıyla ilgili yükümlülükleri yerine getirmediği iddiasıyla bir başka taraf devleti şikâyet etmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Ancak bunun yapılabilmesi için ilgili devletin, komitenin bu yetkisini tanımış olması gerekir. Komite, bu tür şikâyetlere dostça çözümler bulmaya çalışır. İnsan hakları komitesinin üçüncü işlevi ise komiteye yazılı olarak yapılan bireysel başvuruları karara bağlamasıdır. Ancak bu başvuruların incelemeye alınabilmesi için aynı konunun başka bir uluslararası kuruluş tarafından ele alınmamış ve başvuran kişinin iç hukuk yollarını tüketmiş olması gerekir. Komite incelemesini gizli olarak yürütür. Önce yakınmanın kabul edilebilir olup olmadığını inceler. Kabul edilebilir başvurular konusunda ilgili devletten açıklama ister. Devlet, altı ay içinde sorunla ilgili açıklamalarını ve aldığı önlemleri yazılı olarak komiteye iletir. Bu bilgiler yakınmacıya gönderilir. Böylece her iki taraf da gözlemlerini komiteye bildirebilir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi: 1995'te yürürlüğe giren Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne göre kurulmuştur. Ülkemiz, 144 devletin onayladığı bu sözleşmeyi 2000 yılında imzalamıştır. Sözleşme, yalnızca raporlar temeline dayalı bir denetim sistemi görmüştür. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, sözleşme ile belirlenen görevlerin yürütülmesinde Ekonomik ve Sosyal Konseye yardım etmek üzere kurulmuştur. Görevi, taraf devletlerin raporlarını incelemek ve sözleşmeye uyumlarını artırmaya yönelik önerilerde bulunmaktır. Komite, bağımsız, insan hakları alanında yetkinliği ile tanınan 18 üyeden oluşur. Üyeler, gizli oyla Ekonomik, Sosyal Konsey tarafından seçilir. Görev süreleri dört yıldır. Üyelerin 13'ü erkek 5'i kadındır. Komite ekonomik, sosyal ve kültürel haklara saygı gösterilmesini sağlamak için üye devletlerin alacakları önlemlere ve yerine getirdikleri ilerlemelere ait raporları kabul eder. İlk rapor iki yıl içinde, sonraki dönemsel raporlar da beş yılda bir sunulur. Komite, Ekonomik ve Sosyal Konseye bu raporlara dayanarak önerilerde bulunur. Toplantıları, diğer komitelerde olduğu gibi gizli değil, açıktır.

Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi: Kadınlara Karşı Tüm Ayrımcılık Biçimlerinin Kaldırılması Sözleşmesi'ne göre kurulmuştur. Ülkemiz bu sözleşmeyi 1985'te onaylamıştır. 1982'den beri görev yapan komitenin 23 üyesi vardır. Üyeler, sözleşmenin uygulandığı alanlarda yetkin olan uzmanlardır ve taraf devletlerin vatandaşları arasından gizli oyla seçilirler. Görev süreleri dört yıldır. Komite, kuruluşundan bu yana bir istisna dışında hep kadınlardan kurulmuştur. Taraf devletler, komiteye dönemsel raporlar sunarlar. Bu raporlar, ilgili devlet için sözleşmenin yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra komiteye sunulur. Daha sonra ise dört yılda bir gönderilir. Raporlarda kadınlara karşı ayrımcılıkla ilgili olarak alınan yasal, yönetsel, yargısal ve başka nitelikteki önlemler bildirilir. Komite, sözleşmenin bir devletçe çiğnendiğini belirtmez, sadece eksik ve yetersiz noktaları belirtir. Etkinlikleri konusunda Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna bilgi verir.

İşkenceye Karşı Komite: İşkence ve Başka Zalimce, İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Ceza ya da Davranışlara Karşı Sözleşme'ye göre kurulmuş ve 1988'de çalışmaya başlamıştır. Ülkemiz, bu sözleşmeyi 1988'de onaylamış ve komitenin yetkisini de tanımıştır. Komite, insan hakları konusunda yetkinliğiyle tanınan 10 uzmandan oluşur. Bu uzmanlar, taraf devletlerce kendi uyrukları arasından gizli oyla seçilir. Görev süreleri dört yıldır. Komite, sözleşme gereğince taraf devletlerin düzenli aralıklarla verdiği raporları inceler. Rapor konusundaki görüşlerini ortaya koyar. Söz konusu devletlerin sözleşme gereğince üstlendiği bazı yükümlülüklerini yerine getirmediğini belirtebilir. Gözlemlerini ilgili devlete iletir. Devlet de yararlı gördüğü gözlemlerini komiteye bildirebilir. Komite, hak ihlali olduğu konusunda bir bilgiye sahipse o devletle ilgili soruşturma yapabilir. Soruşturma için taraf devlet ülkesine bir ziyarette bulunabilir, oradaki tanıkları dinleyebilir. Bu ziyaret sürecinin özelliği, gizli olması, taraf devletin ihlalleri önleme konusunda iş birliği yapmasını hedeflemesidir. Sözleşmenin, komiteye tanıdığı soruşturma yetkisi tek taraflıdır. İlgili devlet, sözleşmeyi onaylarken komitenin bu yetkisini tanımadığını belirtebilir. Komite, soruşturma sonuçlarını Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna sunduğu raporda açıklar. Bireysel baş-

vuruları ve devletten devlete yakınmaları da inceler ve çözümlenmeye çalışır. Yakınmaların kabul edilebilmesi için yurt içinde davanın kaybedilmiş, bir başka uluslararası organda incelenmemiş ve iç hukuktaki tüm başvuru yolları tükenmiş olmalıdır.

Komisyonunda bir de işkence özel raportörü bulunur. Raportörün görevi, işkence konusunda güvenilir bilgiler elde etmek, araştırmak, işkence konusunda ilgili ülkenin ve dünya kamuoyunun dikkatini çekmektir. Raportör, kendisiyle buluşmak isteyen hükümetlerin temsilcileriyle görüşür ve yerinde danışma ziyaretleri yapar. Edindiği bilgileri İnsan Hakları Komisyonuna sunar.

Çocuk Hakları Komitesi: 1989 tarihinde imzalanan Çocuk Hakları Sözleşmesi'yle kurulmuştur. Ülkemiz bu sözleşmeyi 1994'te imzalamıştır. Komite, 1990 yılından beri çalışmalarını sürdürmektedir. Komite, 10 üyeden oluşur. Üyeler, taraf devletlerce kendi yurttaşları arasından ve kişisel olarak görev yapmak üzere gizli oyla seçilirler. Görev süreleri dört yıldır. Komite, taraf devletlerin beş yılda bir verecekleri raporları inceler. İlk rapor, sözleşmenin o devlet için yürürlüğe girmesini izleyen iki yıl içinde verilir. Raporlar, sözleşmede tanınan hakların uygulanması amacıyla alınan önlemlerle ve haklardan yararlanılması için gerçekleştirilen ilerlemelerle ilgilidir. Devletler, komiteye verdikleri raporları kendi ülkelerinde de yayımlamak zorundadır.

★ Avrupa Konseyine Bağlı Başlıca Komisyon ve Kuruluşlar

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yarattığı siyasal, toplumsal ve ekonomik çöküntü, yeni bir Avrupa'nın kurulması düşüncesinin benimsenmesine yol açtı. Avrupa'da kurulacak bir birliğin baskıcı yönetimlerin doğmasını engelleyeceği ve Avrupa'yı yeni bir savaştan koruyacağı inancı yaygınlaştı. Bunun sonucunda, 1949 yılında Avrupa'nın ilk siyasal kuruluşu olan Avrupa Konseyi kuruldu. Ülkemiz, Avrupa Konseyine 1949 yılında katıldı. Avrupa Konseyinin amaçlarının başında insan haklarının ve temel özgürlüklerin geliştirilmesi ve korunması gelir. Bu amaca uygun davranmayan devletlerin konseyden çıkarılması karara bağlanmıştır.

Bakanlar Komitesi: Avrupa Konseyinin yürütme organıdır. Aynı zamanda İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının yerine getirilip getirilmediğini denetleyen organdır. Komite, mahkeme kararlarının yerine getirilmesi için ilgili devlete süre tanır. İlgili devlet, bu süre içinde aldığı önlemleri komiteye bildirir. Komite, alınan önlemleri yeterli buluncaya kadar bu süreç devam eder. Mahkeme kararlarına uymayan devletler için Avrupa Konseyinden çıkarılma da dahil olmak üzere ağır yaptırımlar uygulanır.

İnsan Hakları Mahkemesi: Avrupa Konseyi üyesi devletlerden gelen birer yargıçtan oluşur. Yargıçların görev süreleri altı yıldır ve yetmiş yaşına gelenlerin görev süresi dolmuş sayılır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan hakların çiğnenmesi durumunda mahkemeye kişiler, devletler, dernekler, sendikalar, siyasi partiler, vakıflar, ortaklıklar ve benzeri kuruluşlar başvurabilir. Başvuruların komisyonunda kabul edilebilmesi için başvuru konusunun sözleşme kapsamına girmesi ve iç hukuktaki bütün başvuru yollarının tüketilmiş olması gerekir. Ayrıca, olayın üzerinden altı aydan fazla bir zaman geçmemeli ve başvurma hakkı kötüye kullanılır nitelikte olmamalıdır.

Mahkeme, öncelikle kendisine gelen bir başvurunun kabul edilebilir olup olmadığını inceler. Başvuru kabul edilebilir nitelikteyse mahkeme davayı ele alır. Tarafların yazılı ve sözlü görüşleri alınır. Taraflar, ellerindeki kanıtları sunmaya çağılır. Tanıklar dinlenir. Sonra konu gizli oturumda oya sunulur. Mahkemenin yetkisi tamdır. Taraf devletler onun kararına uymak zorundadır. Bu karara uymayan devletler, konsey üyeliğinden çıkarılabilir.

Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT): 1990 yılında imzalanan Yeni Bir Avrupa İçin Paris Antlaşması'yla kurulmuştur. Antlaşma demokrasi, hukuk devleti ve insan hakları konusunda yeni bir iş birliği döneminin başlamasını öngörür.

Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Süreci İçinde Kopenhag Toplantısı Belgesi'nde, "Çoğulcu demokrasi ve hukuk devletinin insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı sağlamanın esas olduğunu" belirtmiştir. Teşkilata üye devletler, demokrasi ve siyasal çoğulculuk ideallerine erişmek konusunda üstlendikleri yükümlülükten, serbest seçimlere ve hukuk devletine dayanan demokratik toplumlar kurmak konusundaki ortak kararlılıklarından sevinç duyduklarını belirtmişlerdir.

Paris Şartı'nın "Ekonomik İş Birliği" başlıklı bölümünde de aralarındaki ilişkilerin temel ögesini, "piyasa ekonomisine dayalı ekonomik iş birliği"nin oluşturduğunu ilan etmişlerdir.

★ Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatına Bağlı Olan Kurumlar

Konsey: Taraf devletlerin dış işleri bakanlarından oluşur. Yılda en az bir kere toplanır. Taraf devletlerin devlet ya da hükümet başkanlarının toplantılarının hazırlıklarını yapar ve bu toplantılarda alınan kararları yerine getirir.

Kıdemli Memurlar Komitesi: Konseyin çalışmalarını hazırlar, kararlarını uygulamasına yardımcı olur ve güncel konuları gözden geçirir.

Çatışma Önleme Merkezi: Devletler arasında çatışma riskinin önlenmesi için konseye yardımcı olur. Olağanüstü askerî faaliyetlerle ilgili olarak taraf devletler arasında iş birliğini sağlamak gibi güvenlik artırıcı önlemlerin uygulanmasına çalışır.

Danışma Komitesi: Taraf devletlerin temsilcilerinden oluşur. Konseye karşı sorumludur. Taraf devletler arasında olağanüstü askerî faaliyetlerle ilgili yapılabilecek toplantıları düzenler. Yıllık uygulama ve değerlendirme toplantıları yapar. Çatışma Önleme Merkezine taraf devletler arasında iletişimin sağlanması konusunda yardım eder.

Hür Seçimler Bürosu: Taraf devletlerdeki seçimlerle ilgili bilgi toplar. Bunları istek üzerine hükümetlere, parlamentolara ve ilgili özel kuruluşlara iletir.

İnsan haklarının bütün bu organlar tarafından korunması, yeterli olamamaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Örgütü, insan haklarının dünya ölçüsünde daha yetkin olarak korunabileceği bir sistem getirememiştir. Sözleşmelere katılan ve böylece insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğünü üstlenen devletlerin kendi ülkelerinde bu hakları çiğnemeleri hâlinde, durumu açıkça belirlemek yetkisine sahip bir yüksek karar organı kuramamıştır. Kişilerin haklarını korumakla yükümlü yansız bir kuruluş oluşturamamıştır. Çoğu kez, Kızılhaç Uluslararası Komitesi bu görevi üstlenmiştir. Fakat Kızılhaç Uluslararası Komitesi, uluslararası topluluk tarafından kendisine verilen bu görevi tam olarak yerine getirebilmek için yıllarca devletlerden destek istemiştir. Ama çatışma içindeki devletleri, insan haklarıyla kendi askerî çıkarları arasında denge kurmaya ikna etmek kolay olmamıştır. Dolayısıyla insan hakları, onlara saygılı olma yükümlülüğünü kabul etmiş devletler tarafından reddedilmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'yle, Birleşmiş Milletler çerçevesinde gerçekleştirilen uluslararası sözleşmelerdeki güvence sisteminden çok daha etkin bir güvence sistemi getirilmiştir. Sözleşmede yargısal denetime yer verilmiş, kişisel başvurma hakkı tanınmıştır. Bunlara ek olarak söz konusu ülkenin Avrupa Konseyi üyeliğinden çıkarılması karara bağlanmıştır. Fakat bütün bu uygulamaların da yeterli olduğu söylenemez. Örneğin, konsey üyeliğinden çıkarılan bir devlet, insan haklarını çiğnemeye devam edebilmektedir. İnsan hakları konusunda tanınmış bir uzman, bu durumu, "hastanın ateşinin yüksek olduğunu gösteren bir termometreyi kırmaya" benzetmiş ve "Ne var ki termometreyi kırmakla hastayı iyileştirmeniz mümkün değildir." demiştir. Amaç, bir devleti cezalandırmak değil, insan haklarını korumaktır. Devletler bu konuda istekli değilse her zaman bir kaçış yolunun bulunacağı ve güvence mekanizmalarının başarısının sınırlı kalacağı açıktır. Uygulamadaki aksaklıkların giderilmesinin yolu, devletlerin insan haklarını koruma konusunda kararlı ve samimi olmalarıdır.

2. Koruma Mekanizmalarının İşlevleri ve Katkıları

İnsan haklarını uluslararası düzeyde koruma mekanizmalarının, insan haklarının korunmasına büyük katkıları olmuştur. Bu katkıların başında, koruma mekanizmalarının hukuk alanında bireyi etkin bir hak öznesi hâline getirmesi gelir. Bireyler, böylece haklarını çiğneyen devletlere karşı, iç hukuk yolları kapandığında uluslararası organlara yakınmada bulunma hakkını elde eder. Örneğin, 2001 yılında Yunanistan'da Yunan vatandaşı kadınlar tarafından Rodopi Kültür Derneği kuruldu. Derneğin amacı, Rodopili kadınlar arasında kardeşliği geliştirmektir. Yunan mahkemeleri, adının kamuoyunda yanlış yorumlara yol açabileceğini öne sürerek derneğin kapatılmasına karar verdi. Davacıların yaptığı temyiz başvurusu 2005 yılında reddedildi. Hakkı çiğnenen kişilerin iç hukuk yolları kapandığında uluslararası bir organa başvurma hakkı olduğu için derneğin kurucuları Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurdu. Mahkeme, derneğin kurulmasında hiçbir sakıncalı durumun bulunmadığına karar verdi.

Koruma mekanizmalarının ikinci önemli katkısı, insan hakları eğitiminin önemini kavranabilmesini sağlamasıdır. Günümüzde, tek başına denetim ve koruma mekanizmaları ile insan haklarına saygıyı gerçekleştirmenin olanaklı olmadığı anlaşılmıştır. Çünkü denetim ve koruma mekanizmaları, ancak insan haklarının çiğnenmesinden sonra işletilebilmektedir. Bu da insan haklarına saygıyı gerçekleştirmede etkili olamamaktadır. Bundan dolayı insan haklarına saygıyı sağlamanın öncelikli yolu, insan hakları eğitimidir. Örneğin, kız çocukların öğrenim görmesinin gereksiz olduğunu düşünen bir baba, kızının zorunlu olan temel öğrenimden yararlanmasını engelleyebilmektedir. Böyle bir durumda şikâyetçi olunursa bu kişi yasalar uyarınca cezalandırılmaktadır. Oysa bu kişi, eğer insan hakları konusunda eğitilmiş olsaydı davranışı nedeniyle yasal yollara başvurulmadan önce kızının temel hakkı olan eğitim özgürlüğünü tanıyabilirdi.

Bireyler, insan hakları bilinciyle yetiştirilmediği zaman hem haklar gereğince kullanılamamakta hem de hak ihlalleri için bu mekanizmaların işletilebilmesi düşünülemez. Örneğin, telefonu dinlenen bir kişi, eğer haberleşme özgürlüğüne sahip olduğunun bilincinde değilse ilgili kuruluşlara başvurup şikâyetçi olmaz. Oysa bu kişi, telefonunu kamu düzenini koruma gerekçesi dışında devletin bile dinleyemeyeceğinin bilincinde olursa özgürlüğüne sahip çıkar ve yasal yollara başvurarak mücadele eder. Bireyler, yalnızca haklarını öğrenmekle değil, onları somut olarak kullanmakla bilinçlenirler. Kullanılmayan ve yararlanılmayan haklar, bireylerin gözünde bir değer taşımaz. Bu nedenle, denetim ve koruma sistemleri ne kadar gelişmiş olursa olsun insan haklarına saygıyı sağlamanın en temel yolu, bireyleri insan haklarının temel ve evrensel nitelikleri ile koruma sistemleri konusunda eğitmektir. İşte bu nedenle koruma mekanizmaları, günümüzde insan hakları konusunda eğitimin ne kadar gerekli olduğunu gösterme işlevini öncelikle yerine getirmektedir.

Koruma mekanizmaları, olası insan hakları ihlalleri için caydırıcı etki yapmaktadır. Uluslararası denetim mekanizmalarıyla denetlenebileceğini bilen devletler, artık İkinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi rahatça insan haklarını ihlal edememektedirler. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Konseyine üye olan ülkeler, diğer devletlerin gözlerinin kendi üzerlerine çevrilmiş olduğunu bilmektedirler. Bu nedenle de insan hakları konusunda daha dikkatli davranmaya çalışmaktadır. Bazı üye devletler, daha ilk yıllarda, kendileriyle ilgili olarak komisyona yapılan başvuru üzerine, kesin kararların alınmasını beklemeksizin şikâyet konusu olan durumu düzeltme ve gerekiyorsa yasalarını değiştirme yoluna gitmiştir. Üye devletlerden biri de herhangi bir şikâyet söz konusu olmadığı hâlde, kendiliğinden sözleşmedeki ilkelere doğrultusunda anayasasında değişiklik yapma zorunluluğünü duymuştur.

Avrupa Konseyine veya Birleşmiş Milletlere üye devletler, kendi iç hukuk kurallarını ve anayasalarını oluştururken insan haklarını koruyan sözleşme ve belgeleri göz önüne alarak vatandaşlarına bu sözleşme ve belgelerde yer alan hakları tanımak ve korumak zorunda kalmaktadır. Böylece devletlerin yazılı hukuku geliştirebilmektedir. Örneğin, ülkemizde Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın ve Avrupa İnsan

Hakları Sözleşmesi'nin, anayasanın ve ona bağlı yasal düzenlemelerin yapılmasında etkisi büyük olmuştur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine gelen dava sayısı çok arttığından mahkemenin verdiği kararlardan oluşan ortak bir Avrupa hukuku oluşmaya başlamıştır. İnsan hakları konusunda böyle ortak ilkelerin ortaya çıkması, Avrupa Konseyi ülkelerinin kendi iç hukuklarında bu ilkeler doğrultusunda düzenlemeler yapmalarını gerekli hâle getirmiştir. Bunların bir bölümü zaten bu uygulamayı başlatmıştır. Bunu henüz yapmayanların da bir süre sonra iç hukuklarını Avrupa ölçütleriyle uyumlu hâle getirme zorunluluğunu duymaları kaçınılmazdır. Örneğin, günümüzde “kamu denetçisi” adı verilen kurum giderek yaygınlaşmaktadır. Bu kurum, yasama ve yürütme organlarından bağımsız çalışmaktadır. Görevi, insan hakları ihlallerini izlemek ve ortadan kaldırmaktır. Günümüzde yüzden fazla devlette değişik adlarla bu tür kuruluşlar bulunmaktadır. İsveç'te “ombudsman” adını alan kamu denetçisi kurumu, kamu görevlilerinin uygulamalarının yasalara uygunluğunu denetlemekte, hak ve özgürlükleri yöneticiler karşısında koruma konusunda önemli bir işlev görmektedir.

C. ULUSLARARASI KORUMADA SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN YERİ VE ROLÜ

Sivil toplum, eşit toplumsal haklara sahip olan vatandaşların oluşturduğu toplumdur. Vatandaşlar, ancak demokratik bir yönetimde eşit toplumsal haklara sahip olabilirler. Bu nedenle de sivil toplum kavramı ancak demokratik yönetimlerin geliştiği 18. yüzyılın sonlarına doğru sık sık kullanılmaya başlanmıştır.

Halkın çeşitli sorunlara çözüm getirebilmek ve kamuoyu oluşturup sesini yöneticilere duyurabilmek için kurduğu gönüllü örgütler, sivil toplum örgütü adını alır. Devletin müdahalesi dışında oluşturulan çeşitli meslek kuruluşları, dernekler, kulüpler ve sendikalar sivil toplum örgütleridir. Örneğin, Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA), Makine Mühendisleri Odası, Araştırma, Kurtarma Timi (AKUT), Sokak Çocuklarını Koruma Derneği, Hayvanları Koruma Derneği, Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Federasyonu sivil toplum örgütlerinden bazılarıdır. Bu örgütler, toplumdaki bazı sorunları dile getirirler ve çözüm ararlar. Yöneticilerin ilgilerini bu sorunlara çekerler. Örneğin, TEMA Vakfı bir sivil toplum kuruluşu olarak erozyonun önlenmesi ve doğal çevrenin korunması için ilgili yerlere çeşitli önerilerde bulunur. Çeşitli yayınlarla, düzenlediği toplantılarla halkı bu konuda eğitmeye çalışır ve yardıma çağırır. En önemlisi de bu konuda kamuoyu oluşturmaya ve yöneticiler üzerinde baskı kurmaya çalışır. Kamuoyunun bu konudaki duyarlılığını gören yöneticiler, erozyon ve doğal çevrenin korunmasıyla ilgili çalışmalara daha fazla ağırlık verirler.

Sivil toplum örgütleri, demokratik sistemde yer alan en önemli alt yapı unsurlarından biridir. Nasıl seçim, temsil, siyasal partiler, çoğulculuk, katılım ve hukukun üstünlüğü olmadan demokrasi söz konusu olmazsa sivil toplum örgütlerinin yer almadığı bir demokrasiden de söz edilemez. Demokrasi ancak sivil toplum örgütlerinin varlığıyla güçlenir ve savunulabilir. Örneğin, her demokratik ülkede basın özgürlüğü vardır. Ama ülkede devlet, basına sansür uyguladığında buna karşı çıkacak gazeteciler derneği ve sendikası gibi bir sivil toplum örgütü bulunmuyorsa demokrasinin can damarını oluşturan bu özgürlüğün korunması çok zordur.

Sivil toplum örgütleri, üyelerinin görüşlerini yansıtarak hem kamuoyunda dile getirir hem de kamuoyu oluşturur. İnsanlar sahip oldukları hak ve özgürlükleri sivil toplum örgütleri aracılığıyla daha etkili şekilde kullanabilirler. Bu hak ve özgürlüklere yönelik tehlikelerle daha güçlü olarak mücadele edebilirler. Çünkü insan hak ve özgürlüklerini korumak konusunda tek tek vatandaşlar olarak insanların yapabilecekleri sınırlıdır. Oysa bir araya gelerek oluşturulacak örgütler, bu konuda daha etkili bir korumayı gerçekleştirebilir. Örneğin, kadın haklarını birey olarak herkesin koruması gerekir. Ama insanların tek başına yapabileceği fazla bir şey yoktur. Sadece kendi haklarına sahip çıkabilir, çevrelerindeki insanların da haklarını korurlar. Bu hakların korunabilmesi ve bu alanda yaşanan çeşitli sorunların giderilmesi

amacıyla kişiler bir araya gelerek örgütlenirlerse seslerini daha çok kişiye duyurabilirler. Ankara Kadın Dayanışma Vakfı, İstanbul Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı gibi örgütler oluşturarak hak ihlalleriyle daha iyi mücadele edebilir ve yöneticileri bu konuda önlemler almaya yönlendirebilirler.

İnsan haklarının korunmasıyla ilgili olarak ülkemizde ve diğer ülkelerde çok sayıda sivil toplum örgütü vardır. Bu örgütler, insan haklarıyla ilgili uygulamaları izler, hak ihlallerini ortaya çıkarır. Bunları halka duyurarak insan hakları konusunda kamuoyu oluşturur. Yöneticileri uyarır ve önerilerde bulunur. Ayrıca uluslararası sivil toplum kuruluşlarıyla iletişim kurarak uluslararası düzeyde insan haklarını korumaya çalışır.

Ülkemizde insan haklarıyla ilgili olan sivil toplum örgütleri arasında, İnsan Hakları Derneği, İnsan Hakları Vakfı, Ankara Kadın Dayanışma Vakfı, Çevre Koruma Derneği, Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı, Tüketici Haklarını Koruma Derneği, Sokak Çocuklarını Koruma Derneği ve sendikalar sayılabilir. Bu örgütler, uluslararası gönüllü kuruluşlarla da iş birliği içinde bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Örgütünde daimi temsilci bulundurma hakkına sahiptirler. Çalışmaları, tüm dünya devletleri üzerinde etkili olabilmektedir. İnsan Hakları Derneği ve İnsan Hakları Vakfı, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için çalışmakta, insan hakkı ihlallerinin önlenmesi için çaba göstermektedir. Ankara Kadın Dayanışma Vakfı, kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi ile ilgilenmektedir. Çevre Koruma Derneği, Erozyonla Mücadele Derneği ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı, doğal ve kültürel çevrenin korunması ve çevre hakkına saygı gösterilmesi için çaba harcamaktadır. Tüketici Haklarını Koruma Derneği, insanlara tüketici olarak haklarına sahip çıkmaları için yol göstermekte, tüketici haklarının korunmasına çalışmaktadır. Sokak Çocuklarını Koruma Derneği, evlerinden kaçan ya da ailesi olmayan çocuklarla ilgilenmekte, çocuk haklarının korunması için çaba göstermekte, bu ço-

Resim 3.1: TEMA doğal çevrenin korunmasıyla ilgili çalışmalar yapar. Yukarıda gördüğünüz karpostallar, derneğin amacını açıklamak için kullanılan örneklerden bazılarınıdır. (Muhittin Köroğlu)

cukların çeşitli gereksinimlerinin karşılanması için girişimlerde bulunmaktadır. Sendikalar, çalışanların haklarını alabilmeleri için mücadele etmektedir.

Uluslararası gönüllü kuruluşlar, dünya ölçüsünde insan haklarına saygı gösterilmesi için çaba harcar. Ayrıca dünyadaki yoksul halklara yardım edilmesi, kırsal alanda kalkınmanın sağlanması, çevrenin korunması, konutların ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi ve nüfus planlaması gibi çalışmalar yapar. Bu örgütler resmî değildir. Fakat insan haklarını koruma konusunda resmî örgütler kadar, hatta daha da fazla etkili olabilmektedir. Çünkü günümüzde hiçbir devlet, insan haklarını çiğneyen bir devlet görüntüsünde olmak istememektedir. Bu nedenle de zaman zaman demokratik olmayan uygulamaların gözlemlendiği devletler, uluslararası gönüllü kuruluşların insan haklarına saygılı olmadığını ortaya koymasından ürkmekte, kendisini baskı altında hissetmektedir. Her biri insan haklarıyla ilgili değişik alanlarda çalışan uluslararası kuruluşların sayısı oldukça fazladır. Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Uluslararası Hukukçular Komisyonu, İnsan Hakları İçin Uluslararası Birlik, Uluslararası PEN Kulübü, Uluslararası Af Örgütü bunlar arasında sayılabilir.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi, savaş esirlerinin ve yaralıların korunmasıyla ilgilenir. Savaş dönemlerinde bu konularda taraf devletlerin uymak zorunda olduğu kuralları belirleyen 1949 Cenevre Sözleşmesi'nin uygulanıp uygulanmadığını denetler. Zaman zaman siyasi tutukluların bulunduğu cezaevlerinin denetlenmesi gibi görevleri de yerine getirir. Uluslararası standartlara uygun olmayan bir durum saptandığı zaman bu konuda düzenlediği raporu ilgili devlete verir ve yayımlamasını ister.

Uluslararası Hukuk Komisyonu, dünyanın çeşitli ülkelerinden değişik hukuk sistemlerini temsil eden seçkin hukukçulardan oluşur. 60'tan fazla ülkede şubeleri olan komisyonun ülkemizde şubesi yoktur. Amacı, hukukun üstünlüğü ilkesine saygı gösterilmesini sağlamaktır. Bu amaçla kongreler, konferanslar ve seminerler düzenler. Siyasi nitelikli davalara gözlemciler gönderir.

İnsan Hakları İçin Uluslararası Birlik, insan haklarının tüm dünyada korunması için çalışır. Çalışmalarını Birleşmiş Milletler Örgütü içinde yoğunlaştırır. Kendisine yapılan başvuruları araştırır, rapor hazırlar ve basın toplantıları düzenler.

Uluslararası PEN Kulübü, bir yazarlar birliğidir. Düşünce, anlatım ve basın özgürlüklerinin sağlanması, yazarların haklarının dünya ölçüsünde korunması için çaba gösterir. Hükümetlerin yazarlar karşısında tutumlarının, sansür uygulamalarının ve hapiste bulunan yazarların durumlarının tartışıldığı kongreler düzenler.

Uluslararası Af Örgütü, şiddete başvurmamış ve bunu savunmamış olmak koşuluyla dini, dili, rengi, etnik kökeni ve inancı ne olursa olsun düşünce ve inançları yüzünden tutuklanan insanların serbest bırakılmaları için çalışır. İşkence ve ölüm cezasına karşı mücadele eder. Ülkeler hakkında periyodik aralıklarla raporlar hazırlar ve yayınlar. 50'den fazla ülkede, bu arada ülkemizde de koruma temsilcilikleri vardır.

Ç. GÜNÜMÜZDE İNSAN HAKLARININ KORUNMASI KONUSUNDA DEMOKRASİLERDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

İnsan haklarını koruma çabaları, çağdaş demokrasilerin gerçekleşmesine ve gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu katkıların başında, düşünme, düşündüklerini açıklama ve örgütlenme özgürlüklerinin tanınması ve korunması gelir. Çünkü bu özgürlükler, demokrasi açısından çok önemlidir. Demokrasi, yöneticilerin seçme özgürlüğü olan bireyler tarafından belirlenmesini gerektirir. Birey, yönetici olmak isteyenler arasından özgürce istediğini seçecektir. Demokratik yönetimde varlığı zorunlu olan bu koşul, ancak bireyin seçme ve seçilme özgürlüğü hakkı ile düşünme ve düşündüklerini ifade etme özgürlüğü hakkı varsa gerçekleşir. Aynı şekilde, temel hak ve özgürlükler adını alan yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, dilekçe hakkı, özel yaşamın gizliliği hakkı gibi hak ve

özgürlüklerin olmaması demokratik rejimin de olmaması demektir. Çünkü demokratik rejim özgürlük, eşitlik ve adalet temelleri üzerinde yükselir. Temel hak ve özgürlükler, bireyi devlete karşı korur ve devletin alanını sınırlandırır. Bunlar olmazsa demokrasi de olmaz.

Demokratik yönetimlerde insan hakları, öncelikle anayasa ve yasalarla korunmalıdır. Çünkü insanların doğuştan sahip oldukları haklar, ancak anayasa ve yasalarda yer alırsa insan özgürlükleri hâline gelir. Örneğin, düşünme ve düşündüklerini açıklama hakkı temel bir haktır. Bu hak anayasa ve yasalarda yer alırsa özgürlük hâlini alır. Dolayısıyla insanlar, günlük yaşamda bu özgürlüklerini gerçekleştirme olanağı bulurlar.

İnsan haklarının korunması, çağdaş demokrasilerin gerçekleşmesine ve gelişmesine böylesine önemli katkılar sağladığı hâlde, demokratik yönetimlerde bunların korunmasında bazı engellerle karşılaşabilmektedir. Aşağıda açıklanan bu engellerin başlıcaları şunlardır: Devletlerin demokratik, yolsuzluklardan arınmış, hukuka uygun işleyen bir yapıda olmaması; yaşam koşullarının hızla değişmesi; uluslararası alanda aydınlığa kavuşmamış bazı konuların olması; toplumda yaygın olan bazı gelenek, görenek, alışkanlık ve inançlar; yasal düzenlemelerin yetersiz olması.

Bazı devletler, görünürde demokratik bir yapıda oldukları hâlde, uygulamada demokrasinin temel ilkelerini gerçekleştirmez. Örneğin, demokratik bir devlet, anayasasında insanların eşitliğini temel ilke kabul ederken ırk ve renk ayrımcılığı yapabilmektedir. Aynı şekilde devlet, kadın erkek eşitliğini kabul ettiği hâlde, uygulamada kadınlara toplum yaşamında yükselme olanağı tanımayabilmektedir. Eziyet ve işkencenin insan onuruyla bağdaşmadığı kabul edildiği hâlde, insanlar eziyet ve işkenceye maruz bırakılabilmektedir. Vergilendirmede adaletsizlikler, rüşvet ve adam kayırma yaygınlaşmaktadır. Bütün bunlar, kâğıt üzerinde olduğu kadar, uygulamada da insan haklarının korunması gerektiğini göstermektedir.

Yaşam koşullarının hızla değişmesi de demokratik yönetimlerde insan haklarının korunmasını engellemektedir. Değişen koşullara uygun yasal düzenlemelerin aynı hızda yapılması güç olmaktadır. Örneğin, yapay dölleme günümüzde gündeme gelen bir gelişmedir. Bu tür dölleme, insan vücudu içinde (enjeksiyon yöntemi) ya da dışında yumurta ve sperm hücrelerinin birleştirilmesi (tüp bebek yöntemi) yoluyla gerçekleşir. Bu işlemde, anne ve babanın üreme hücreleri kullanılabildiği gibi üçüncü bir kişinin üreme hücresinden de yararlanılabilmektedir. Yapay dölleme hakkının kullanımında birçok sorun ortaya çıkabilmektedir. Çünkü yapay dölleme sonucu doğacak çocuğun biyolojik kökenini, yani anne ve babasını bilme hakkı vardır. Öte yandan, döllemeye katkıda bulunan üçüncü kişi, kimliğini gizli tutmak istemektedir. Bu nedenle, yapay dölleme konusunda yasal düzenleme yapmak zorlaşmakta, her ülke farklı yaklaşımlar sergilemektedir. Örneğin, İsviçre’de çocuğun biyolojik kökenini bilme hakkına öncelik tanınmıştır. Ülkemizde de bu uygulama, 21.8.1987 gün ve 19551 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan bir yönetmelikle yasal olarak kabul edilmiş ve düzenlenmiştir. Fakat bu konuda tam bir açıklık getirilememiştir.

Uluslararası hukukta da aydınlığa kavuşmamış bazı konular vardır. Bu konularda ülke içinde insan haklarına uygun yasal düzenlemeler yapmak zor olmaktadır. Bu konulardan biri, ötanazi uygulamasıdır. Ötanazi, iyileşme olanağı bulunmayan hastaları dayanılmaz ve sürekli acılarından kurtarmak için kendi isteğiyle ölümü seçmesi ya da ölmesini çabuklaştıracak önlemlerin alınmasını istemesidir. Bu uygulamanın çok tehlikeli olduğu ve kötüye kullanılabileceği düşünülmektedir. Ama acı çeken kişinin ölmeyi isteme hakkı bulunduğu da göz önüne alındığında karar vermek zorlaşmaktadır. Ayrıca, ortötanazi adı verilen bir başka uygulama daha vardır. Ortötanazi, bireyin, doktor hiçbir iyileşme olasılığı görmediği zaman yaşamını uzatmaya yönelik bütün tedavi işlemlerinden vazgeçebilmesidir. Böyle bir hakkın tanınması konusunda da farklı görüşler vardır. Avrupa Konseyi, 1976 yılında bu sorunlar üzerinde üye devletleri düşünmeye ve yasal değişiklikler yapmaya davet etmiştir. Türkiye de bu konularda yasal düzenleme yapma çabasında olan ülkelerden biridir. Oysa toplumun demokratikleşmesi, uluslararası

hukuk ve yargı birliği sağlanarak gerekleŒebilir. Bu sağlanmazsa örnekteki gibi her ülke farklı uygulamalar yapar ve insan hakları açısından ortak bir noktaya ulaŒılamaz.

Demokratik yönetimlerde insan haklarının korunması, toplumda yaygın olan bazı gelenek, görenek, alıŒkanlık ve inançlar nedeniyle de mümkün olamamaktadır. Örneğin, Œiddete maruz kalan aile bireylerini korumak için çıkarılan bir yasa tasarısı yasama organınca reddedilebilmektedir. Tasarıda, bu bireylerin ilgili mahkemelere baŒvurmaları hâlinde, kendilerine Œiddet uygulanmasının önlenmesi, aile yelerine Œiddet uygulayan kiŒinin evden uzaklaŒtırılması ve aile üyelerine yaklaŒtırılmaması, varsa silahlara polis tarafından el konulması konularında önlemler getirilmiŒti. Tasarının kimi ülkelerde reddedilme nedeni, yasama organı üyelerinin aileyi değil, erkeklerin toplumda yer eden haksız üstünlüğünü alıŒkanlıklarına uygun olarak koruma isteğiydi. Aynı Œekilde, kadın ve erkek eŒitliđinin kabul edildiği ülkemizde, ailenin reisi sıfatıyla kocaya ikametgh seçiminde, aile birliğinin temsilinde, velayet hakkının kullanılmasında üstünlük tanınmaktaydı. Kadının ev dıŒında alıŒabilmesi ancak eŒinin izniyle mümkün olabilmekteydi. Bütün bunlar, insan haklarının korunamadığının gstergeleriydi. Bunun nedeni ise toplumda hâlâ egemen olan yanlış inanlardı. 1 Ocak 2002 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilerek yürürlüğe giren yeni Türk Medeni Kanunu ile bu duruma son verilmiŒtir. Yasa, uluslararası alandaki geliŒmeleri ve Türkiye'nin de taraf olduğu anlaŒmaları göz önünde tutarak kadın-erkek eŒitliđini zedeleyen hükümleri yürürlükten kaldırmıŒtır.

İnsan haklarının korunmasında yasal düzenlemelerin yetersizlik ve yanlışlığı da engel oluŒturmaktadır. Örneğin, tüm alıŒanlara sendika kurma hakkı tanınırken toplu szleŒme ve grev hakkı sadece iŒilere tanınabilmekte, kamu görevlileri bu hakkın dıŒında bırakılabilmektedir. Bu konudaki yasal düzenlemenin yetersizlik ve yanlışlığı, kamu görevlilerinin haklarını kullanmalarını engellemektedir.

Bütün bunlar ve benzeri uygulamalar, demokrasilerde insan haklarını korumanın birçok engeli aŒmakla mümkün olabileceğini göstermektedir.

DEĞERLENDİRME ALIŒMALARI

1. İnsan hakları uluslararası düzeyde korunmazsa neler olabilir? TartıŒınız.
2. İnsan haklarıyla ilgili uluslararası bir kuruluŒa sizin ye, arkadaŒınızın da taraf devlet olduğunu dŒnnz. Böyle bir durumda hangi haklara sahip olacağınızı birbirinize söyleyiniz.
3. Uluslararası koruma organlarının insan haklarının korunmasına katkıları nelerdir? Bu konuyu güncel bir örnekle açıklayınız.
4. Sivil toplum örgütlerinin demokrasinin geliŒmesine ne gibi katkıları vardır? Bir sivil toplum kuruluŒunu örnek vererek bu konuda kompozisyon kuralları içinde bir yazı yazınız.
5. İnsan haklarının korunmasında toplumda yerleŒik inanç, gelenek ve göreneklerin etkisi nedir? Açıklayınız.
6. Hakları iğnemenen biri olsaydınız Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine baŒvurabilmeniz için hangi koŒulların gerekleŒmesi gerekirdi? Belirtiniz.
7. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kurulması, neden uluslararası düzeyde insan haklarının korunmasında ileri bir adımı ifade eder? Açıklayınız.
8. İŒve'teki ombudsman kurumunun insan hakları açısından ne gibi yararları olabilir? TartıŒınız.
9. Uluslararası koruma organlarının etkinliklerinin devletlerin i hukukunun geliŒmesine ne gibi katkıları vardır? ArkadaŒlarınızla tartıŒınız.
10. İnsan haklarının korunması ile demokrasi arasında nasıl bir iliŒki vardır? Belirtiniz.

BOB GELDOF'UN AFRIKA'DAKİ AÇLIKLA MÜCADELESİ

Bob Geldof, 1954 yılında İrlanda'da doğdu. Yaşamının ilk yıllarında çevresindeki insanlara uyum sağlamakta çok zorlandı. Bazı arkadaşları gibi başını derde sokabilirdi. Ne var ki mantığı ve dürüstlüğü sayesinde yaşamın çılgın yanlarından ve ünün getirdiği tehlikelerden korunabildi. Herkes tarafından sevilen, çağımızın en çekici kahramanlarından biri hâline geldi.

Pahalı bir Katolik okulunu bitirdi. Ama o, müziğe ilgi duyuyordu. Okul biter bitmez bir işten çıkıp diğerine girerek zaman geçirdi. Daha sonra iyi yazabildiğini fark etti ve gazeteciliğe başladı. Bu arada arkadaşlarıyla bir pop grubu kurdu. Grup, çok başarılı oldu ve bu sayede dünyanın birçok yerini gezdi. Ama sonunda kötü bir dönem başladı. Grup üyeleri parasız ve işsiz kaldılar. Bob Geldof, bu günlerin birinde, evde bir koltuğa çöktü ve televizyonu açtı. Orada gördükleri tüm sıkıntılarını bir anda unuttu. Gördüğü şey kıtlıktı. Açlık yüzünden derileri kemiklerine yapışmış insanları görmüştü. Bunlar, kocaman, umutsuz gözlerle çevrelere bakıyorlardı. Bir anne, açlıktan ölmek üzere olan çocuğunu kollarında tutuyordu. Bir baba, çocuğunun bedeni olduğu belli olan sıkıca sarılmış bir çıkını ileri doğru uzatmıştı. Muhabir, bu kadar korkunç bir şeyin gerçekleşmesine izin verildiği için öfke ve üzüntüden zorlukla konuşabiliyordu. On binlerce insan, dünyanın gözleri önünde ölüyordu. Avrupalı yardım kuruluşlarının bazıları oradaydı. Ama ülkeye o kadar az yiyecek girmişti ki bu açların içinden daha sağlıklı görünen bir grup insanı ayırarak yiyecekleri onlara vermişlerdi.

Bob, o gece uyuyamadı. Ne yapabilirdi? Onda bir politikacının gücü ya da bir milyarderin parası yoktu ki. Derken aklına bir fikir geldi. Ünlü isimlerin bir arada çıkaracağı bir plak yapıp satabilirdi. Hemen bütün ünlülere telefon etmeye başladı. Hayretler içindeydi. Herkes yardıma hazır olduğunu söylüyordu. Bir gazete, konser haberini baş sayfada vermeyi kabul etti. Televizyon, şarkıyı hemen haberlerden önce vermeyi istiyordu. O hafta İngiltere'de bir numarada olan plağın sahibi, kendi şarkısının değil, bu plağın satılmasını istediğini söylüyordu. Sonuçta, Band Aid (Takım Yardımı) adlı plak tüm dünyada satılmaya başlandı ve epey kazanç sağlandı. Bunun üzerine Bob, Afrika'ya gitmeye karar verdi.

Habeşistan'da gördüğü manzara korkunçtu. Kıtık, erozyon, yetersiz ulaşım sistemi ve hükümet politikaları sonucu, ülke dünyadaki cehennem hâline gelmişti. Önceleri Habeş halkı ve çeşitli kuruluşlar kıtlığın yaratacağı sorunları pek önemsememişti. Hatta Avrupa Konseyi üyelerinden biri, 1984 yılında "Biz kuraklığı acil bir durum saymıyoruz. Yalnızca insanlar açlıktan ölmeye başlayınca acil durum sayılabilir." demişti. Dünya neler olduğunu fark ettiği zaman 30 milyon insan açlıktan ölmek üzereydi. Kızılhaç, yardım kuruluşları ve Avrupa Ekonomik Konseyi yardım göndermişti ama birçok insan için çok geç kalınmıştı. Bir yılda bir milyon kişi ölmüştü. Geldof, topladığı yardımın yetersizliği karşısında çaresizdi. Ülkesine döndüğünde yeni bir konser hazırlığına girişti: tüm dünyanın Afrika'ya yardım için katılacağı Live Aid (Canlı Yardım) konseri. Yıpratıcı çalışmalarından sonra 13 Temmuz 1985 sabahı tüm dünya televizyonlarının büyük bölümü konseri vermeye başladı. On saat süren en iyi pop müziği konserinden sonra yaklaşık 92 milyon dolar toplanmıştı. Band Aid görevlileri 200 kamyon satın alarak yardı-

Fotoğraf 3.2: Ünlü İrlandalı müzisyen, Bob Geldof Habeşistan'da halkla birlikte.

mı en uzak köşelere kadar ulaştırmaya başladılar. Her hafta Londra'dan Afrika'ya yardım taşıyan üç Band Aid gemisi kalkıyordu. Ama yeterli değildi.

Sudan'dan dönen Bob, Avrupa Parlamentosuna katıldı. "Avrupa Parlamentosunun yaptığı pek çok şey iyidir. Sudan'ın batısında kurduğunuz uçakla taşıma sistemi, mükemmel. Ama size yapılan uyarıları dinlemiş olsaydınız o taşıma sisteminin parasıyla yol yapardınız. Bu yol ertesi yıl da orada kalabilirdi." diyordu. Bu eleştiriler, umduğunun tersine alkışlarla karşılandı.

1985 yılının sonuna kadar tüm dünya ülkelerinden para topladı. Uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaptı. Sonuçta Habeşistan'da okullar ve klinikler açılmış, evler yapılmıştı. İnsanlara akıl ve becerilerini kullanarak yeniden yaşama başlama ve insan onuruna ulaşma olanakları sağlanmıştı. Geldof, bu yardımlarla hayatta kalmalarını sağladığı milyonlarca insanın yaşama bağlandığını görmekten hâlâ büyük mutluluk duyuyor.

(Charlotte Gray, Bob Geldof, çev.: Leyla Onat,
İlk kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 45-46.)

OKUMA PARÇASI

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNE NASIL BAŞVURULUR?

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurabilmek için öncelikle yakınılan devletin, yakınılan konu olan ve çığnendiği ileri sürülen haktan sorumlu olması gerekir. Bir devlete karşı, ancak o devletin kamu kuruluşlarının tutum ve davranışlarından dolayı mahkemeye başvurulabilir. Mahkeme, özel kişilere veya kuruluşlara karşı yapılan başvurulara bakmaz. Kısaca belirtmek gerekirse başvurular, ancak sorumlu devlete karşı yapılır, kişilere karşı mahkemeye başvurulamaz.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile güvence altına alınmış olan hakların çığnemesi durumunda ilgili kişi, aşağıdaki bilgileri içeren bir yazı ile mahkemeye müracaat eder:

- ★ Yakınılan olayın kısa bir özeti,
- ★ Sözleşme ve sözleşmenin eklerince güvence altına alınan hak ve özgürlüklerden hangilerinin çığnendiği,
- ★ İç hukuk yollarını tüketmek için hangi makamlara başvurulduğu ve alınan kararların kısa özeti ve tarihi, varsa kararların birer örneği.

Mahkeme yazı işleri müdürü, bu yazı üzerine bir ön inceleme yaparak gerekli görülen durumlarda, başvurucaudan ek bilgi ve belge ister. Başvurunun kabul edilebilirliği konusunda açık bir engel varsa bunu da ilgiliye bildirir.

Yazı işleri müdürü ile başvuran kişi arasındaki yazışmadan, yakınmanın mahkemeye yapılmış bir başvuru olarak kaydının yapılması gerektiği anlaşılırsa ve başvuran kişi de bunu istiyorsa yazı işleri başvurunun resmen yapılmasını sağlamak üzere ilgiliye basılı bir başvuru kâğıdı gönderir. Bu başvuru kâğıdı doldurulup yazı işlerine gönderildikten sonra, başvurunun resmen kaydı yapılır ve mahkemeye sunulur. Mahkemeye başvuru tarihi olarak mahkemeye gönderilen ilk mektubun tarihi esas alınır.

Mahkemeye başvuruda bulunmak için mahkemenin bulunduğu Strasbourg kentine kadar gitmeye gerek yoktur. Başvurular posta ile de yapılabilir. Mahkemenin yazışma dili İngilizce ve Fransızcadır. Mahkemeye yapılacak ilk başvuru mektubunu İngilizce veya Fransızca yazma olanağı yoksa mektup Avrupa Konseyine dahil devletlerden birinin dili ile yazılabilir. Buna karşılık, basılı başvuru kâğıdının olanak varsa İngilizce veya Fransızca olarak doldurulması gerekir. Mahkemeye yapılacak başvurular, herhangi bir masrafı gerektirmediği gibi avukatla temsil de zorunlu değildir.

İnsan Hakları Mahkemesine yapılacak ilk başvuru, doğrudan doğruya taahhütlü olarak aşağıdaki adrese gönderilebilir:

The European Court of Human Rights

Strasbourg-France

La Cour Europeenne des Droits de l'Homme

Strasbourg-France

Mahkemeye yapılan başvurular, önce kabul edilebilirlik açısından incelenir. Başvurunun kabul edilebilirliğine karar verildikten sonra esasın incelenmesine geçilir. Mahkemenin kabul edilebilirlik açısından verdiği red kararları kesindir. Bunlar başvuruyu sonuçlandıran kararlardır. Bunlara karşı, herhangi bir yere başvurma olanağı yoktur.

**(Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük,
Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları,
Turhan Kitabevi, Ankara, 1999, s. 201.)**

ATATÜRK İNKILABI

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Batı ülkelerinde yaşanan Aydınlanma Döneminin temel özelliklerinin neler olduğunu araştırınız.
2. Devrim ve reform kavramlarının anlamlarını araştırınız.
3. Atatürk'ün söylev ve demeçlerinde yer alan insan hakları ve demokrasi konusundaki sözlerden birini seçerek bununla ilgili, kompozisyon kurallarına uygun bir yazı yazınız.
4. 15 Ocak 2003 tarihinde Türkiye, idam cezasının kaldırılmasını öngören Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6 numaralı protokolünü resmen imzaladı. Ülkemizde idam cezasının kaldırılması uygulamasını insan hakları açısından değerlendiren bir rapor hazırlayınız. Raporunuzu sınıfa sununuz.

A. ATATÜRK İNKILABININ DÜŞÜNSEL TEMELLERİ

1. Aydınlanma Kavramı

18. yüzyıl felsefesine **aydınlanma felsefesi**, bu felsefenin geliştiği tarih dönemine de **Aydınlanma Çağı** adı verilir. İnsanlık tarihinde zaman zaman toplumsal yaşamı düzenleyen değer ve normların yetersiz kaldığı gözlenmiştir. Aydınlanma Çağının başlarında da Avrupa'da böyle bir durum yaşanıyordu. Kant'ın "aklı kullanma cesareti" olarak tanımladığı aydınlanma, yeni bir yaşama kılavuzluk edecek değer ve normları arama çabası olarak ortaya çıktı.

Aydınlanma, insanın din ve geleneklere körü körüne bağlı kalmaktan kurtulup akli ve görgüleriyle yaşamı aydınlatma girişimidir. Kant'a göre aydınlanma, "İnsanın kendi suçuyla düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulup aklını kendisinin kullanmaya başlamasıdır." Bu ergin olamama durumu ise insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. Bunun nedeni de aklın kendisinde değil, akli başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aranmalıdır. Çünkü insan, aklını kullanmak yerine hep dogmalar, gelenekler, otoritelerin görüşleri gibi kılavuzlar aramıştır. Bu nedenle artık, insanın temel ilkesi, "Aklını kullanma cesaretini göster!" olmalıdır.

Rönesans'tan sonra doğa bilimlerinde büyük gelişmeler sağlanmıştır. İnsanın akıyla doğaya egemen olabilmesi, insan aklına olan güveni artırmıştır. Aydınlanma, doğa karşısında kazanılan bu zaferin, kültür dünyasında da kazanılması girişimidir. Bu nedenle, Aydınlanma Çağında sosyal bilimlere büyük önem verilmiştir. Böylelikle toplum yaşamı geleneklerin köleliğinden kurtarılmış, akılla yeniden düzenlenebilmiştir. İnsanın özgürlük ve mutluluğu da bu yolla artırılmıştır. Akla duyulan güvenle Aydınlanma Döneminde devlet, din ve eğitim aklın ilkelerine göre yeni baştan düzenlenmiştir.

18. yüzyıl aydınlanmasının bir özelliği de laik dünya görüşünü temel alması, laikliği yaşamın her alanında gerçekleştirmeye çalışmasıdır. Din ya da Tanrı merkezli toplumsal yapının ve düzenlemelerin yerini bu süreçte akıl merkezli toplumsal düzenlemeler arayışı alır. Görüyoruz ki aydınlanmanın ana teması, insanın yaşamındaki her şeyi eleştiriden geçirme, yaşamını akla göre biçimlendirme çabasıdır.

Atatürk de **“Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.”** sözüyle aydınlanmanın bu özelliğini dile getirmiştir. Türk aydınlanması olan Atatürk devrimi, geleneklerin eleştiriden geçirilmesini, anlamını yitirmiş olan eski değer ve normların pek çoğundan kurtulmayı sağlamıştır.

Atatürk’ün din işlerini devlet işlerinden ayırması, laik eğitim ve öğretimi öngörmesi, onun aydınlanmacı yönünü açıkça ortaya koyar. O, insanların akıl ve bilim yoluyla aydınlanmalarını istiyordu. Kurtuluş Savaşı, sadece yabancı boyunduruğundan kurtulma ve bağımsız olma savaşı değildi. Asıl bağımsızlık savaşımız, toplumsal yaşamı düzenlemekte yetersiz kalan gelenek, görenek, din kuralları ve batıl inançlara karşıydı. Bunun sonucunda devlet ve toplum modernleşip çağdaş hâle gelebilmiştir. Bu da Atatürk aydınlanmasının zaferidir.

2. Atatürk İnkılabı ve Bu İnkılapla İlgili Kavramlar

İnkılap (devrim), bir ülkenin toplumsal yaşamında, kurumlarında, köklü değişiklikler yapılmasıdır. Devrimde değişme gücü dıştan gelmez. Toplumun kendisinde ve kurumlarında duyulan gereksinimden kaynaklanır. Günün koşullarına uyum sağlayamayan, gereksinimlerine cevap veremeyen kurumlarda değişme bir zorunluluk hâlini alır ve toplumsal kurumlar mümkün olduğunca ani biçimde ve gerekirse zorlanarak değiştirilir.

Atatürk devrimi, Osmanlı İmparatorluğu’na ait olan ve çağdaş gereksinimlere cevap vermeyen eski kurumların kökten değiştirilerek yerine yeni bir sistemin getirilmesidir. Atatürk, Türk Devrimi’ni şöyle tanımlamıştır: **“Türk ulusunu son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine ulusun en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktadır.”**¹ Atatürk öncülüğünde, önce devletin biçimi değiştirilerek halk egemenliğine dayanan Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, teokratik düzenin yerine laik düzen getirilmiştir. Hukukta, dinde, dilde, düşüncede, eğitimde, ekonomide kişisel ve toplumsal özgürlük ve bağımsızlık sağlanmıştır. Toplumları ileri götüren de böyle durumlar ve olağanüstü insanlardır. Atatürk, çökmek üzere olan bir ulusu yeniden canlandırmış, sonra da o toplumda çürüyen her şeyi kökünden değiştirmiştir. Bu değişimi, aklın ve bilimsel düşünüşün kılavuzluğunda gerçekleştirmiştir. Atatürk devrimi, bir aydınlanmadır. Çünkü aydınlanma, insanın düşünme ve değerlendirmede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup aklı ve deneyimleriyle yaşamını aydınlatmaya girişmesidir. Akıl ve bilimin aydınlattığı yolda yaşama yeni bir düzen verme çabasıdır.

Reform, daha iyi duruma getirmek amacıyla eski toplumsal düzende ve kurumlarda yapılan değişiklik, iyileştirme, düzeltmedir. Örneğin, Yeni Çağda Avrupa’da edebiyat, sanat ve bilim alanlarındaki gelişmeler karşısında din alanında da bazı değişmelerin yapılması zorunluluğu doğmuştur. 16. yüzyılda Avrupa’da din kurumunda yapılan düzenlemeler Reform adını almıştır. Çünkü toplumsal yapıda sadece din kurumunda düzenleme yapılmıştır. Aynı şekilde, Osmanlı İmparatorluğu’nda da Avrupa’daki bilimsel ve teknolojik gelişmelerden etkilenilerek bazı kurumlarda düzenlemeler yapılmış, yapılan bu düzenlemeler reform (islahat) adını almıştır. Bu alanların başında eğitim, ordu, devlet yönetimi ve hukuk gelmiştir. Oysa Atatürk, böyle reformlarla yetinmemiş, tüm eski toplumsal kurumları ortadan kaldırarak yerlerine çağdaş kurumlar getirmiştir.

Çağdaşlaşma, çağın gereklerine, çağın yaşam koşullarına uymaktır. Bu koşullara uymayan devletler, bağımsızlıklarını yitirebilir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu gibi güçlü bir devletin zamanla bu gücünü yitirmesinin temel nedenlerinden biri, çağın gereklerine ayak uyduramamasıdır. Atatürk’e göre **“Uygarlık yolunda başarı, yenilikleri kavrayıp uygulamaya, yenileşmeye bağlıdır. Toplumsal yaşayışta, ekonomik yaşayışta, ilim ve fen alanında başarılı olmak için biricik ilerleme ve gelişme yo-**

1. Fethi Naci, *Atatürk’ün Temel Görüşleri*, s. 47.

lu budur. Yaşamayı ve geçinmeyi sağlayan hükümlerin zamanla değişmesi, gelişmesi, yenileşmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Uygarlığın yeni buluşları, bilimin olağanüstü başarıları, dünyayı değişmeden değişmeye sürükleyip durduğu bir dönemde, yüzyılların eskittiği köhne davranış ve düşüncülerle, geçmişe saplanıp kalmakla varlığımızı korumak mümkün değildir.”²

B. ATATÜRK İNKILABININ AMAÇLARI VE İLKELERİ

1. Atatürk İnkılabının Amaçları

Atatürk inkılabının ilk amacı, tam bağımsızlığın sağlanmasıydı. Mustafa Kemal, Türk halkının, kendisine özgür ve bağımsız bir millet olarak var olma hakkı tanımayan, varlığına son vermek için yurdunu işgal eden devletlere karşı, en elverişsiz koşullarda verdiği bağımsızlık savaşına önderlik etmiştir. Ona göre bir insanın onurlu yaşayabilmesi için üyesi olduğu milletin özgür ve bağımsız olması gerekiyordu. Ama sadece siyasi bağımsızlık da yeterli değildi. Bu durumu şöyle açıklıyordu: **“Millî kuruluşlarımızın bugün gerçekleştirmek istediği amaç, yurdun bölünüp parçalanmasını önlemek, milletin tutsaklıktan kurtulmasını sağlamaktır. Ama bununla görevini tamamlamış sayılacak mı? Bence bundan sonra da pek önemli bir yurt ve millet görevimiz vardır. İç işlerimizi düzenleyerek uygar uluslar arasında etkili bir toplum olduğumuzu başarılarımızla ispatlamak durumundayız. Bu amaca ulaşabilmek için siyasal çabalardan çok toplumsal çabalara önem vermeliyiz.”**³

Atatürk’e göre tam bağımsızlık ancak ekonomik ve kültürel bağımsızlık da sağlanırsa gerçekleşebilirdi. Bunun için de Türk halkının çok çalışması, devletin önderliğinde ekonomik ve kültürel bir seferberliğe katılması gerekiyordu. Atatürk, **“İçine girdiğimiz halk döneminin, millî dönemin millî tarihini yazabilmek için kalemimiz sabanlar olmalı.”**⁴ diyordu. Ekonomik bağımsızlık, ancak planlı bir şekilde devletin tüm olanaklarını, ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda çalışacak kamu kuruluşlarının kurulması için seferber etmekle sağlanabilirdi. Bu düzende özel sektör de kendisine düşen görevi yerine getirecek ve güçlenebilecekti.

Atatürk, tam bağımsızlık amacının yalnız Türk milleti için değil dünyadaki bütün ezilen milletler için de gerçekleşmesini istiyordu. Onun savunduğu, bütün masum milletlerin davasıydı.

Atatürk inkılabının başlıca amaçlarından biri de halk egemenliğinin ve millî birliğin sağlanmasıydı. Halk egemenliği, daha 1919 Erzurum Kongresi’nde esasa bağlanmış ve ulusal sınırlar içindeki yönetim millet egemenliği esasına dayandırılmıştı. Millî egemenliğe dayanan yönetim, artık milleti kendi çıkarları için çalışmakta ve kendi kaderini kendisi çizmekte özgür bırakıyordu. Devlet biçimi cumhuriyet olacak, demokrasi bütün ilke ve kurumlarıyla işletilecekti. Bunların sağlanabilmesi için ülke sınırları içinde yaşayan tüm insanların birlik ve dayanışma içinde olmaları gerekiyordu. İnsanlar arasında ırk, dil, din, mezhep, cinsiyet ayrımı yapılmayacak, herkes ulusunun güçlü ve başarılı olması için çalışacaktı. Devlet yönetiminde hukuk kuralları egemen olacaktı. Yeni devlet düzeni, eşitlik, özgürlük ve adalet ilkelerine dayanacaktı. Atatürk, halk egemenliğine dayalı yeni devleti şöyle tanımlıyordu: **“Bugünkü hükümetimiz, devlet örgütümüz doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden meydana getirdiği bir hükümet ve devlet biçimidir ki onun adı cumhuriyettir. Artık hükümetle millet arasında geçmişteki ayrılık kalmamıştır. Hükümet millettir ve millet hükümettir. Artık hükümet ve hükümet üyeleri kendilerinin millettan ayrı olmadıklarını ve milletin efendi olduğunu tam olarak anlamışlardır.”**⁵

2. Bedîa Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Temelleri*, s. 29.

3. Bedîa Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Temelleri*, s. 33.

4. Bedîa Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Temelleri*, s. 33.

5. Enver Ziya Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, s. 61.

Atatürk inkılabının bir başka amacı da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Batı devletleri arasında yerini almasıydı. Batılı olmak, Batı dünyasında Rönesans'tan beri gelişen ve Aydınlanma Çağında doruğuna erişen akla ve bilime güvenme düşüncesini kendisine ilke edinmekti. Her türlü anlamını yitirmiş değer ve yargılardan koparak aklın ve bilimin aydınlattığı yolda yaşama yeni bir düzen vermeye çalışmaktı. Bütün eylemlere akli ve bilimi kılavuz yapmaktı. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için teokratik düzen yıkılıp yerine ulus egemenliğine dayalı devlet düzeni kurulmuş, cumhuriyetin ilanından bir yıl gibi kısa bir süre sonra halifelik de kaldırılarak laik düzene geçilmiştir.

Atatürk inkılabının temel amaçlarından biri de Türk milletinin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasıydı. Bunun için önce millet olmak, sonra da çağdaş uygarlığa katkıda bulunmak gerekiyordu. Atatürk'e göre millet olmanın ilk koşulu, kendi öz diline ve tarihine yönelmekti. Böylece millî kültürüne sahip çıkan Türk milleti, ardından aklın kılavuzluğundaki bilimsel düşünüşe ve evrensel kültüre katılacaktı. Atatürkçü düşünce sisteminde Batılılaşma ile çağdaşlaşma ve evrensel kültüre katılma aynı anlama geliyordu.

Atatürk'e göre çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için eğitime öncelik vermek gerekiyordu. O, **"Eğitimidir ki bir milleti ya özgür, bağımsız, ünlü ve yüce bir toplum hâlinde yaşatır ya da tutsaklığa ve yoksulluğa sürükler."**⁶ diyordu. Eğitim, toplumsal yaşamımızın ihtiyaçlarına, çağın gerçeklerine uygun düşmeli, millî olmalı ve eğitim birliğini esas almalıydı. Millî eğitim, bilimsel düşünüşe dayanan, millî birliği güçlendirici ve laik eğitimdi. Eğitim birliği ise eğitimin bütün Türk vatandaşlarını kapsayacak biçimde, bilime dayanan, çağın gerçeklerine uygun olarak tek elden yürütülmesiydi.

Atatürk inkılabının amaçlarından biri de yurttan ve dünyada barış idealinin gerçekleşmesiydi. Ona göre barış, insanları refah ve mutluluğa ulaştıran en iyi yoldu. Uygarlık, ancak milletlerin barışa samimiyetle inandıkları bir ortamda gelişebilirdi. O, bu konuda şöyle diyordu:

"Artık insanlık kavramı, vicdanlarımızı arıtmaya ve millî duygularımızı kutsallaştırmaya yardım edecek kadar yükselmiştir. Durumları ve olayların gereklerini uygar insan düşünüşüyle ve yüksek vicdan aydınlığıyla gözleyerek, inceleyerek değerlendirecek şu sonuçlara varırız:

...

İnsanları mutlu edecek yegâne yol, onları birbirlerine yaklaştırarak, onlara birbirlerini sevdirerek karşılıklı maddî ve manevî gereksinimlerini sağlamaya yarayan hareket ve enerjiyi vermektir.

İnsanlığın gerçek mutluluğu, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve başarılı olmasıyla mümkün olacaktır."⁷

2. Atatürk İnkılabının İlkeleri

Atatürk inkılabının ilk aşaması millî mücadeledir. Atatürk, bu aşamayı, "tam bağımsızlık" ve "millî egemenlik" ilkeleriyle başlatmıştır. Daha sonra devrimin temelini oluşturan altı ilke, 1937 yılında Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na eklenmiştir. Anayasa'da yer alan altı ilke şunlardır: cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık.

* Cumhuriyetçilik İlkesi

Cumhuriyet, bir yönetim biçimidir. Bu yönetim biçiminde, egemenlik millete aittir. Atatürk, milleti bağımsızlığına kavuşturduktan sonra devlete yeni bir biçim vermekle işe başladı. 1923'te İzmir'de halkla yaptığı konuşmada da bu yeni devlet biçimini şöyle açıkladı: **"Bütün cihan görmüş ve anlamıştır ki Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışmıştır. Devletimiz yeniden bir devlet vücuda getirmiştir ki adı-**

6. Bedîa Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Temelleri*, s. 36.

7. Gürbüz Tüfekçi, *Atatürk'ün Düşünce Yapısı*, s. 267.

na ‘Türk Devleti’ denir ve bu devlet, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmeti tarafından idare olunur.”⁸ Bu meclisin bütün etkinliklerinin temeli olarak da şu ilkeyi getirdi: **“Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir.”**

Cumhuriyet, 29 Ekim 1923’te ilan edildi. Cumhuriyetin bu tarihte ilan edilmesi bir rastlantı değildi. 24 Temmuz 1923’te Lozan Barış Antlaşması ile siyasal bir zafer kazanılmış, Türk milleti tam bağımsızlığına kavuşmuştu. Cumhuriyetin Lozan Barış Antlaşması’ndan hemen sonra ilan edilmesi, Batı’nın, tanımak zorunda kaldığı Türk Devleti’nin yönetim biçimini cumhuriyet olarak benimsemesini sağlamak içindi.

Atatürk’e göre Türk halkının yaşam biçimine ve isteklerine en uygun yönetim, millet egemenliğine dayanan yönetimdi. Çünkü bu yönetim, **“artık milleti kendi yüksek çıkarları için çalışmakta ve alın yazısını kendi eliyle yazmakta özgür bırakıyordu.”**⁹

Atatürk, kurduğu devletin demokrasiyle yönetilmesi gerektiğine inanıyordu. Ona göre **“Demokrasi temeline dayanan hükümetlerde egemenlik halka, halkın çoğunluğuna aittir. Demokrasi ilkesi, egemenliğin ulusta olduğunu, başka bir yerde olamayacağını gerekli kılar. Böylelikle demokrasi ilkesi, siyasal gücün, egemenliğin kaynağına ve yasallığına dayanmaktadır. Demokrasinin tam ve açık olarak uygulandığı hükümet biçimi cumhuriyettir.”**¹⁰ Bunun için de siyasî özgürlük ve eşitlik gerçekleşmeliydi. Öncelikle siyasî iktidarı kimin kullanacağı seçimlerle belirlenecek, herkes iktidar sahibi olabilmek için eşit koşullarda yarışma olanağına sahip olacaktı. Atatürk, **“Cumhuriyette son söz, milletin seçtiği meclistedir. Meclis adına devleti yönetmeye görevlendirilenlerin gerektiğinde millete hesap verme zorunluluğu, laubali ve keyfi davranışla bağdaştırılmaz. Oysa ki yalnız öbür dünyada ve Tanrı’ya karşı hesap verebileceklerini varsayan ve devleti, ülkeyi kendisine bırakılmış bir miras olarak kabul eden bir hükümdar, kendisini her türlü bağın ve sınırlamanın dışında tutar. Böyle yönetim, demokrasiye, millî egemenlik ilkesine uygun değildir.”**¹¹ diyordu.

Atatürk’e göre cumhuriyet yönetimi, vatandaşın vatandaş ve insan olarak sahip olduğu tüm hak ve özgürlükleri tanıyacaktı. Atatürk, milletin kendi alın yazısını çizebilmesi ve ileri bir toplum olabilmesi için kişisel ve toplumsal özgürlüğün ilk koşul olduğuna öylesine inanıyordu ki bu özgürlükten doğabilecek sakıncaların bile yine özgürlükle ortadan kaldırılabileceğini savunuyordu. Ona göre **“Vatandaş özgürlüğünü tanıyan, ona saygı gösteren, onun sağlanmasını ve korunmasını en birinci görev olarak kabul eden siyasal yönetim biçimi, doğaldır ki demokrasi temeline dayanan cumhuriyettir.”**¹²

Cumhuriyetçilik ilkesi, Türkiye’de insan haklarının korunmasının ve geliştirilmesinin ilk koşuluydu. Çünkü bu ilke olmazsa yönetim küçük bir azınlığın elinde olacaktı. Eşitlik, özgürlük ve insan haklarına saygı, yalnızca bu küçük azınlığın izin verdiği ölçüde gerçekleşecekti. Örneğin, seçme ve seçilme hakkı söz konusu olamazdı. Çünkü devlet bu hakkı sağlama yükümlülüğünü üstlenmeyecekti. Eğitim hakkı olmayacak, ekonomik durumu uygun olmayanlar sahip oldukları yetenekleri geliştiremeyeceklerdi. Dil, din, ırk, cinsiyet gibi nedenlerle insanların bu haklarını kullanmaları engellenebilecekti. Aynı şekilde günümüzde Atatürk inkılabının amaçlarının farkında olunmadığı zaman da demokrasi ve insan hakları açısından pek çok sorun ortaya çıkabilir. Örneğin, yöneticilerin keyfî ve çıkarıcı davranışları sonucunda ülkemiz siyasî ve ekonomik bağımsızlığını yitirip diğer devletlerin sömürgesi hâline gelebilir. İnsanların

8. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C 2, s. 87.

9. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C 2, s. 87.

10. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C 2, s. 87.

11. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C 2, s. 87.

12. Afet İnan, Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazmaları, s. 390-411.

Fotoğraf 4.1: Atatürk, 29 Ekim 1930'da Türkiye Büyük Millet Meclisinden ayrılırken.

düşünme ve düşündüklerini ifade etme özgürlükleri sınırlandırılabilir, yönetime katılmaları engellenebilir. Bütün bunların ve benzeri tehlikelerin önlenilmesinin ön koşulu Atatürk inkılabının amaçlarının farkında olunması, Atatürk ilke ve inkılaplarına sahip çıkılmasıdır.

Cumhuriyet yönetiminde hukuk devleti tüm kurumlarıyla gerçekleştirilecekti. Atatürk'e göre hukuk örgütü bağımsız olmayan bir milletin, devlet hâlinde varlığı kabul edilemezdi. Hukuk kuralları, yaşanan dönemin koşul ve gereksinimlerine uygun olmalıydı. Anayasa ve yasalar, uygar ülkelerin yasaları göz önünde bulundurularak hazırlanmalıydı. Atatürk, çağdaşlaşmanın milletlerin gereksinimlerinin çeşitlenip çoğalmasına yol açtığını, bu gereksinimlere uygun vatandaşlık haklarının da Türk milletine verilmesi gerektiğini savunuyor, bunun millî egemenliğin bir gereği olduğunu şöyle vurguluyordu: **"Çağdaş anlamda ilerleme, milletlerin uygarlıkla ilgili gereksinimlerinin genişletilmesini, çoğaltılmasını ve bu gereksinimlere uygun vatandaşlık haklarının var olmasını gerektirir. Her devletin bağlı bulunduğu toplumun uygarlık derecesiyle ilgili yasaları vardır. Dünyada bulunan bütün uygar devletlerin vatandaşlık yasaları birbirine pek yakındır. Bizim milletimiz ve hükümetimiz, adalet görüşü ve anlayışı bakımından hiçbir uygar milletten aşağı değildir. Belki tarih bu konuda ileri olduğumuza tanıklık eder. Bundan dolayı bizim de yasalarımız diğer uygar devletlerin bütün yasalarına uygun olamaz. Uğraşmalarımızın yönelik olduğu tam bağımsızlık kavramı içinde adaletin bağımsızlığının da bulunması doğaldır. Bu nedenle, her bağımsız devletin elinden alınmaz hakkı olan adalet dağıtımına kimsenin karışmasına izin vermeyiz."**¹³

13. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El yazmaları*, s. 340-441.

Cumhuriyet yönetiminde herkes düşünme ve düşündüklerini ifade etme özgürlüğüne sahip olacaktı. Toplum, farklı düşünceler arasından kendisi için en doğru olanı seçebilecekti. Atatürk, **“Bireyler düşünür olmadıkça toplulukları istenen yönlere, şunun bunun aklına göre iyi ya da kötü yönlere sürüklemek kolay olur. Bu sürüklenişten kendini kurtarabilmek için her bireyin vatan ve milletin kaderi ile ilgilenmesi gerekir.”**¹⁴ diyordu. Atatürk’e göre demokrasinin temel koşullarının başında hoşgörü geliyordu. O, **“...Hiçbir millet, milletimizden çok yabancı unsurların inanışlarına ve âdetlerine saygı göstermemiştir. Hatta denilebilir ki başka dinlere mensup olanların dinine ve milliyetine saygılı olan tek millet, bizim milletimizdir... İstanbul’un fethinden beri Müslüman olmayanların sahip buldukları geniş ayrıcalıklar, milletimizin dinen ve siyaseten dünyanın en hoşgörülü ve iyiliksever bir milleti olduğunu ispat eden en açık delildir...”**¹⁵ sözleriyle Türk milletinin ne kadar hoşgörülü olduğunu ifade ediyordu.

Atatürk’ün cumhuriyetçilik ilkesi doğrultusunda, Anayasa’nın birinci maddesinde, **“Türkiye Devleti bir cumhuriyettir.”** ifadesi yer almıştır. Bu madde, Anayasa’nın değiştirilemez maddelerindedir. Yine değiştirilemez olan ikinci maddede de devletimizin demokratik bir hukuk devleti olduğu ifadesine yer verilir.

★ Milliyetçilik İlkesi

Milliyetçilik, bir ülkede yaşayan, kendisini o milletin üyesi olarak gören ve vatandaşlık görevlerini yerine getirme duyarlılığında olan insanların, milletlerinin gelişmesi ve bütünlüğünün sağlanması için elerinden geleni yapmaya hazır olmalarıdır. Atatürk’e göre milliyetçilik, bireyi topluma bağlayan duygusal bağıdır. Ülke sınırları içinde yaşayan tüm insanlar, din, mezhep ve etnik köken bakımından hiçbir ayırım yapılmaksızın Türk sayılır. Atatürk, **“Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkına, Türk milleti denir.”** diyordu. Ona göre millet, **“dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasi ve sosyal bütün”**¹⁶dü. O, ülke sınırları içindeki herkesi birleştirmeye, millî birlik oluşturmaya çalışıyordu. Ülke bütünlüğünün ve bölünmezliğinin ancak bu güçle sağlanabileceğine inanıyordu. İşte, bu millet anlayışı ile ortaya çıkan devlet, millî devlet adını alır.

Fransız İhtilali’nden sonra Batı’da millî devlet fikri yaygınlaşmış ve Batı toplumları millî devlet kurma çabasına girmişlerdi. Batı’yı örnek alan Mustafa Kemal de millî bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulması için çaba gösterdi. Birbirine dine dayalı ümmet bağı ile bağlı olan bir halktan, millî birlik ve bütünlüğünü her şeyin üstünde tutan bir millet yarattı. Çünkü o, çağdaşlaşmanın ancak böyle bir milletle gerçekleşebileceğine inanıyordu. Bu inancını şu sözlerle dile getirmişti: **“Türk milliyetçiliği, ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslararası temas ve ilişkilerde, bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla bir uyumda yürümekle beraber, Türk toplumunun özel karakterlerini ve başlı başına bağımsız benliğini korumaktır.”**¹⁷

Atatürk milliyetçiliği, yalnız Türk milletinin değil, diğer milletlerin çıkarlarına saygı gösterilmesi düşüncesini içerir. Tüm milletlerin yurt bütünlüğüne göz dikilmemesi ilkesine dayanır. Atatürk, evrensel insan sevgisini milliyetçilikle birleştiriyor ve şöyle diyordu: **“İnsanları mutlu etmenin tek yolu, onları birbirlerine yaklaştırarak, onlara birbirlerini sevdirek karşılıklı maddi ve manevi gereksinimlerini sağlamaya yöneltmektir. Dünya barışı içinde insanlığın gerçek mutluluğu, ancak bu yüksek ülkü yolcularının çoğalması ve başarılı olmasıyla mümkün olacaktır.”**¹⁸

14. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, s. 18.

15. A. Bekir Palazoğlu, Atatürk İlkeleri, s. 53.

16. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, s. 18.

17. A. Bekir Palazoğlu, Atatürk İlkeleri, s. 435.

18. A. Bekir Palazoğlu, Atatürk İlkeleri, s. 435.

Milliyetçilik, insan haklarına duyulan saygının bir sonucudur. Bu ilke, insanlar arasında din, mezhep ve etnik köken bakımından ayırım yapılmamasını sağlar. Ülke sınırları içinde yaşayan tüm insanların sahip oldukları hakların eşitlikle korunmasını öngörür. Bu ilkeye sahip çıkılmazsa toplumda birlik ve dayanışma azalır. Oysa millî duygularla güçlenen ve maddi olanaksızlıklara aldırmaksızın Kurtuluş Savaşı'nı kazanan Türk halkı, millet bağının ve milliyetçilik ilkesinin ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

★ Halkçılık İlkesi

Halkçılık, halkı egemen ve her bakımdan mutlu kılmaktır. Atatürk, halk ve millet sözcüklerini aynı anlamda, sınıf ayrıcalıklarının olmadığı toplum anlamında kullanıyordu. Türk halkı, farklı dinsel ve etnik kökenlerden gelen insanlarla birlikte bu ülkede yüzyıllarca bir arada yaşamıştı. Millî sınırlar içindeki bu halkı, kendi çıkarları doğrultusunda, kendi iradelerinin egemenliğini sağlayarak yönlendirmek gerekiyordu. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sırasında, bu savaşı veren halkın kendisini kurtarmaya ve geleceğini kurmaya hakkı olduğunu söylüyordu. Bu nedenle, yeni yönetim halk yönetimi olmalıydı. Bu yönetimde devlet, insan haklarını tanımalı ve korumalıydı. Halkın her çeşit gereksinimiyle ilgilenip sosyal güvenliği sağlayan sosyal bir devlet olmalıydı. Halkın yönetimi olan demokrasi ülkemizde, yöneticilerin halkçılık ilkesine bağlılığı ve halkı ilke doğrultusunda bilinçlendiren çabalarıyla gerçekleşmiştir. Bu nedenlerle, halkçılık ilkesiyle milliyetçilik ve cumhuriyetçilik ilkeleri birbirini bütünen ilkelerdir.

Halkçılık ilkesi, halkın çıkarları doğrultusunda devletin yönetilmesi ve halka karşı olan güçlere yer verilmemesi amaçlarına yöneliktir. Halkçılık ilkesi halkın, yönetime katılan vatandaşlar konumunda olmasını öngörür. Atatürk'ün 1 Mart 1922'de söylediği şu sözler, halkın durumunu ve kendisinin halka verdiği önemi açıkça ifade etmektedir: **“Yedi yüzyıldan beri dünyanın çeşitli ülkelerine göndererek kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız, emeklerini ellerinden alıp savurduğumuz ve buna karşılık her zaman aşağılama ve alçaltma ile karşılık verdiğimiz, bunca özveri ve başlıklarına karşı; iyilikbilmezlik, küstahlık, zorbalıkla uşak durumuna getirdiğimiz bu soylu sahibin önünde büyük bir utanç ve saygıyla gerçek durumumuzu değerlendirelim.”**¹⁹

Halkçılık ilkesinin geliştirilmesindeki amaç, Türk halkını, Türk Devleti'nin tek egemen varlığı hâline getirmek ve kalkınmasını sağlamaktır. Bu sistemde halk, egemenliğini yasal temsilcileri olan kurum ve kişilerle gerçekleştirecekti. Hiçbir zümreye, aileye, gruba ya da sınıfa ayrıcalık tanınmayacaktı. Yasalar önünde herkes eşit olacak, devlete karşı görevlerini yerine getirip devletin sağladığı olanaklardan eşit bir biçimde yararlanacaktı. Kısaca ülkemizde özgürlükçü demokratik rejim kurulmuş olacaktı. Atatürk'e göre her uygulamasında halkın çıkarlarını göz önüne almayan bir yönetim güçlü olamazdı. Bu nedenle yöneticiler, halkın şikâyetleriyle tek tek ilgilenmeliydi. O, **“Hükûmeti zayıf düşüren en önemli sebeplerden birisi de halkın şikâyetlerinin ilgisizlikle karşılanmasıdır. Halktan gelen başvurular ve şikâyetler, devlet teşkilatımızda daima esaslı bir yankı uyandırmalıdır. Hükûmete gelen her başvuru ve şikâyet, sıradan memurların değil, bizzat bakanın veya valinin imzalayacağı, gerçeklere dayanan bir cevapla karşılanmalıdır.**

Şikâyetler tek tek incelenmekle beraber, bunların konularına göre sınıflandırıldıktan sonra meydana gelecek tablonun toptan incelenmesi, büyük halk tabakalarının hangi ıstıraplarla yüklü olduğunu gösterecektir.”²⁰ sözleriyle bu düşüncesini dile getiriyordu.

19. Bedia Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Temelleri*, s. 44.

20. A. Bekir Palazoğlu, *Atatürk İlkeleri*, s. 174.

Halkçılık ilkesinin kabulü, ülkemizde insan haklarının geliştirilmesinin ve korunmasının ön koşullarından birini oluşturur. Çünkü bu ilke göz önüne alınmadığında halkın yönetime katılması, dolayısıyla egemen olması söz konusu değildir. Yöneticiler, halkın çıkarlarını değil, kendi çıkarlarını ön plana alabilirler. Yasaların uygulanışında bazı insanlara ayrıcalık tanınabilir. Devletin sağladığı olanaklardan yalnızca belli bir grup yararlanabilir. Sonuçta ülkemizde özgürlükçü demokratik rejim ve insan haklarına saygı söz konusu olmaz.

★ Devletçilik İlkesi

Devletçilik, özellikle tarım ve sanayi alanlarında ülkeye büyük yararlar sağlayacak bazı ekonomik etkinliklerin devlet eliyle yapılmasıdır. Bu ilke gereğince devlet, ulusal gereksinimleri karşılamak üzere ekonomik yaşamda görev ve sorumluluk üstlenebilir. Ekonomide devlet yanında özel teşebbüs de yer alır ve karma ekonomik düzen gerçekleştirilir.

Devletçilik ilkesi, ülkemizin özel koşulları nedeniyle konulmuştu. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ülkede ekonomik yaşamı yöneten, bunun kazanımlarından yararlanan yabancı güçler, ülkeyi sömürülecek bir pazar olarak görmüşlerdi. Ülkede sermaye birikimi sağlanamamıştı ve halk her şeyi devletten bekliyordu. Sanayi devrimini yaşamamış, ekonomik sorunlarını çözememiş Türkiye, gelişmiş ülkelerle arasındaki mesafeyi kapatmak zorundaydı. Bu koşullara 1929'da tüm dünyayı temelinden sarsan ekonomik kriz de eklenince devlet müdahalesi zorunlu hâle geldi. Yapılması gereken, devletin olanaklarını değerlendirerek ülke kalkınmasını gerçekleştirecek kamu kuruluşlarını kurmaktı. Devletçilik ilkesinin uygulanması, özel sektörün ya da piyasa ekonomisinin reddedilmesi anlamına gelmiyordu. Sadece devlet, ekonomi alanında öncü ve düzenleyici rol oynayacaktı. Bu da halkçılık ilkesinin gereğiydi. Halk için yapılması gereken uygulamalar, devletin öncülüğünde gerçekleştirilecekti. Atatürk, bu görüşlerini şöyle dile getiriyordu: **“Devletçiliğin bizce anlamı şudur: Bireylerin özel girişimlerini ve kişisel etkinliklerini esas tutmak fakat bir milletin ve geniş bir ülkenin bütün ihtiyaçlarının karşılanmadığını ve birçok şeyin yapılmadığını göz önünde tutarak ülke ekonomisini devletin eline almak.”**²¹

Mustafa Kemal, yeni Türkiye Devleti'nin temellerinin süngüyle değil, ulusal ekonomiyle kurulacağına inanıyordu. Yeni devlet, savaştı olmayacak, bir ekonomi devleti olacaktı. Ekonomik zaferleri de bilimsel ve kültürel zaferler izleyecekti. Çünkü siyasal zaferler ne kadar büyük olursa olsun ekonomik zaferle tamamlanmadıkça hiçbir anlam taşıyamazdı. Atatürk, bunu, **“Siyaset ve askerlik alanlarındaki zaferler ne denli büyük olursa olsun, ekonomik zaferle taçlandırılmazsa iyice yerleşmiş olamaz, kısa zamanda sönüp gider. Bunun içindir ki en büyük ve parlak zaferlerimizin de sağlayabildiği, daha da sağlayabileceği yararlı meyveleri toplayıp onlardan yararlanmak için ekonomimizin, ekonomik egemenliğimizin sağlanması, pekiştirilip genişletilmesi gerekir.”**²² sözleriyle dile getiriyordu.

Atatürk, sınıfsal ayrıcalıkların olmadığı bir toplum yaratmak istiyordu. İnsan haklarının korunabilmesi ancak bu sayede sağlanabilirdi. Bunun için gerekli olan fırsat eşitliğini gerçekleştirmek devletin göreviydi ve halkçılık ilkesinin bir gereğiydi. Ülke ekonomisini güçlendirmek için teknik ve sermayenin egemen olması zorunluydu. Bu değerler devletin gözetiminde olursa sınıfsal ayrıcalıkların olmadığı ve eşitlik temeline dayalı bir toplum yaratılabilirdi.

Atatürk, yabancı sermayenin ülkemize girmesine karşı değildi. Fakat hem ülkemiz hem de yabancı ülkeler için yararlı olabilecek bir iş birliği sağlanırsa yabancı sermayeden yararlanılabileceğini düşünüyor ve bu düşüncesini şöyle dile getiriyordu: **“Bizim ülkemiz büyüktür; çok büyük sermayeye ihtiyacımız vardır. Bu nedenle, yasalarımıza uygun olmak koşuluyla yabancı sermayeye gereken güvenceyi vermeye her zaman hazırız. Ancak isteriz ki yabancı sermaye bizim emeklerimize ve**

21. A. Bekir Palazoğlu, *Atatürk İlkeleri*, s. 199.

22. A. Bekir Palazoğlu, *Atatürk İlkeleri*, s. 195.

kaynaklarımıza katılsın, bizim için de onlar için de yararlı sonuçlar versin. Fakat eskisi gibi olmasın. Geçmişte ve özellikle Tanzimat Döneminden sonra yabancı sermaye ülkede ayrıcalıklı bir durum elde etti ve bilimsel anlamıyla denebilir ki devlet ve hükûmet yabancı sermayenin jandarmalığından başka bir şey yapamamıştır. Artık her uygar devlet gibi yeni Türkiye de bunu kabul edemez. Burası köleler ülkesi durumuna düşürülemez.”²³

Devletçilik ilkesi, cumhuriyetin ilk kurulduğu yıllarda, ülkenin ekonomik koşulları nedeniyle gerekiyordu. Ancak günümüz Türkiye’sinin gelişen koşullarında bu ilke, eski önemini yitirmektedir. Ülkemizde uygulanan serbest piyasa ekonomisinde özel teşebbüsün ağırlığı giderek artmaktadır.

★ Laiklik İlkesi

Laiklik, kısaca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanabilir. Laik devlette, devlet ve bütün kamu kuruluşları, dinsel inançlar karşısında yansız ve hoşgörülüdür. Devlet, dinlerden bağımsız ama dinlere saygılıdır. Hiçbir dinsel inançtan yana olmadığı gibi hiçbir dinsel inancı yasaklama yetkisine de sahip değildir. Laik devlet, din kurallarıyla yönetilmez, hukuk kuralları din kurallarından ayrıdır ve dine dayandırılmaz. Hukuk kurallarını yönetim, toplumun gereksinimlerinin akılcı ve bilimsel yönden değerlendirilmesine göre yürütür.

Laik devlette tüm vatandaşlar, istedikleri dine inanmakta ve ibadetlerini yerine getirmekte özgürdür. Kişilerin ve grupların din konusunda birbirlerine müdahale etmeleri söz konusu değildir. Devlet, vatandaşların bu hak ve özgürlüklerini güvence altına alır. Laiklik, aklın öncülüğü, bilimin aydınlığı ile gelişen özgürlük ve demokrasi anlayışının getirdiği uygar yaşam biçimidir. Egemenliğe, demokrasiye, özgürlüğe ve bilimsel bilgiye dayanır. Siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın da çağdaş düzenleyicisidir. Çünkü bireye kişilik ve özgür düşünce olanaklarını veren, bu yolla vicdan ve dinsel inanç özgürlüğünü sağlayan ilkedir. Dinsel düşünce ve değerlendirmelerin geçerli olduğu toplumlarda siyasal örgütlenme ve düzenlemeler dinsel niteliklidir. Laik düzende din, siyasallaşmadan kurtarılır, yönetim aracı olmaktan çıkarılır, kişilerin vicdanlarına bırakılır. Böylece siyasal yaşamın dayanağı bilim ve hukuk olur. Düşünce ve inanç alanlarının ayrılması dinin kutsallığına en uygun durumdur. Dünya işlerinin hukukla, din işlerinin de kendi kurallarıyla yürütülmesi ilkesi, Batı demokrasilerinin de dayandığı temellerden birisidir.

Atatürk; dinin bazı çevrelerce kötüye kullanılması ve sömürülmesi konusuna büyük önem veriyordu. O, din sömürüsü konusunda şöyle diyordu: **“Yüzyıllarca olduğu gibi bugün de ulusların bilgisizliğinden ve bağınazlığından yararlanarak binbir türlü siyasal ve kişisel amaç ve çıkar sağlamak için dini bir alet, bir araç olarak kullanma girişiminde bulunanların yurt içinde ve dışında bulunuşu bizi bu konuda söz söylemekten, ne yazık ki henüz alıkoyamıyor. İnsanlıkta din duygu ve bilgisi her türlü boş inançlardan sıyrılarak gerçek bilim ve tekniğin parlak ışıklarıyla yıkanıp yetkin bir hâle gelinceye kadar din oyunu aktörlerine her yerde rastlanacaktır.”²⁴**

Mustafa Kemal ve arkadaşları, laiklik ilkesi doğrultusunda dinin kötüye kullanılmaması için her türlü önlemi almaya çalıştılar. Türkiye’nin şeyhler ve dervişler ülkesi olmayacağını belirttiler. Tüm türbeler, tekke ve zaviyeler kapatıldı. Ülkede tek bir hukuk düzeni kuruldu. Öğretim Birliği Yasası (Tevhidi Tedrisat Yasası) çıkarıldı. Bu doğrultuda ulusal eğitime yönelindi ve dinsel eğitime son verildi. Laiklik ilkesi yaşama geçirilerek çağdaş uygarlığa doğru yeni adımlar atıldı.

★ İnkılapçılık İlkesi

Atatürk inkılabı, aklın ve bilimin yol göstericiliğinde çağdaş yaşam biçimini hedefler. Bu nedenle, kişi ve toplumların sürekli yeniliklere açık ve dinamik olmaları gerekir. Türk insanının ve toplumunun ye-

23. Enver Ziya Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, s. 148.

24. Enver Ziya Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, s. 148.

niliklere ve gelişmelere açık olmasını gerektiren ilke inkılapçılıktır. İnkılapçılık ilkesi, Atatürk inkılabından doğan ve gelişen ilkelere sadık kalmayı ve onları geliştirerek korumayı gerektirir.

Mustafa Kemal, tüm yaşamı boyunca inkılapçı olmuştur. Geçmişin işlevini yitirmiş kurumlarını yıkmış, yerine cumhuriyetin modern kurumlarını oluşturmuştur. Türkiye’de aydınlanmanın öncüsü olmuştur. Devlet biçimini değiştirip halk egemenliğini kurmuş; hukukta, dinde, dilde, düşüncede, eğitimde, ekonomide kişisel ve toplumsal özgürlüğü gerçekleştirmiştir.

Atatürk, “İlkelerimiz bellidir, bunları yürütmek yeterli olacaktır. Niçin ayrıca bir inkılapçılık ilkesi koymaya gerek duyulsun?” diye soranlara, konulan ilkelerin o günün gereklerine göre milletin uygarlık yolunda gelişmesi için yararlı bulunanlar olduğunu söylemiştir. Ancak evrendeki sürekli değişme, toplumların da değişmesini zorunlu hâle getiriyordu. Değişme ve gelişmeye ayak uydurabilmek için Türk toplumunun yeniliklere açık olmasını inkılapçılık ilkesi sağlayacaktı. Atatürk bu düşüncelerini şu sözlerle ifade ediyordu: **“Sosyal yapı, sürekli olarak gelişmeye ve ilerlemeye uygundur. Bilim ve teknik ise her zaman yeniliklere açıktır. Bu durum karşısında, insanların istek ve ihtiyaçları hem maddi hem manevi olarak sürekli çoğalacaktır. İnkılapçılık ilkesine bağlı oldukça Türk milleti, uygarlık alanında geri kalmayacaktır. Ancak burada dikkat edilecek nokta, yurt bütünlüğünü ve millî çıkarlarımızı, millî benlik bilinci içinde titiz bir özenle korumaktır. İnkılap hareketi, sadece yıpranmış ve geri kalmış durumda olan kuruluşları devirdiği zaman değil yapıcı, yeniliklere uygun ve ilerleyebilen kuruluşlar oluşturduğu zaman bir değer taşır.”**²⁵

C. ATATÜRK’ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİNDE DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI

Atatürk inkılabı, insan hakları ve demokrasinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Çünkü bugün için demokrasi, insan haklarının en iyi korunabildiği ve geliştirilebildiği yönetim biçimidir. Ülkemizde demokrasinin yerleşip yaşamasını ise Atatürk inkılabına borçluyuz. Atatürk, **“Gerçek demokrasi ile bu memleketin kurtarılabilceği inancında samimi olduğuma inanmanızı ve bana güvenmenizi istiyorum.”**²⁶ diyordu. Demokrasinin temel ilke ve kurumları olan seçimler ve temsil, siyasal partiler, çoğulculuk , katılım ve hukukun üstünlüğü ülkemizde Atatürk inkılabı ile yaşama geçirilebilmiştir. Atatürk, **“Teşkilat, baştan başa halk teşkilatı olacaktır. Genel yönetimi halkın eline vereceğiz. Bu toplumda hak sahibi olmak, herkesin bir iş görmesi esasına dayanacaktır. Yani bütün millet, hak sahibi olmak için çalışacaktır.”**²⁷ sözleriyle yöneticilerin halkın sadece temsilcileri olacağını vurgulamak istemiştir. O dönemin koşulları nedeniyle çok partili yaşama geçilemediği için “sınıfsal ayrıcalıkların olmadığı bir toplum” idealiyle temellendirilmiş tek parti uygulamasını önermiştir. Çünkü bu dönemde Atatürk, Türk halkını demokrasi rejimine hazırlama çabası içindeydi. Bunun en iyi kanıtı, 1950 seçimlerinde çok partili yaşama geçişte anayasa değişikliği yapma zorunluluğunun hissedilmemesidir. Atatürk’ün kurduğu temel hukuk çerçevesi, esasında yapı bakımından demokratikti ve parlamenter sistemin işlemesine elverişliydi. Atatürk bu konuda şöyle diyordu: **“Başka memleketlerde siyasi partiler mutlaka ekonomik amaçlar üzerine kurulmuş ve kurulmaktadır. Çünkü o memleketlerde çeşitli sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini korumak için kurulan siyasi bir partiye karşı, diğer bir sınıfın menfaatini korumak amacıyla başka bir parti oluşur. Bu çok doğaldır. Sanki bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi kurulan siyasi partiler yüzünden tanık olduğumuz sonuçlar bilinmek-**

25. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, s. 199.

26. A. Bekir Palazoğlu, *Atatürk İlkeleri*, s. 166.

27. A. Bekir Palazoğlu, *Atatürk İlkeleri*, s. 166.

tedir. Hâlbuki halk partisi dediğimiz zaman, bunun içinde bir kısım değil, bütün millet bulunur. Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki memleketimiz çiftçi memleketidir. O hâlde memleketimizin büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi sahiptir? Bu arazinin miktarı nedir? Araştırılırsa görülür ki memleketimizin genişliğine bakarak hiç kimsenin büyük arazisi yoktur. Bundan dolayı bu arazi sahipleri de korunacak insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret yapan küçük tüccarlar gelir. Doğal olarak bunların çıkarlarını bugün ve gelecekte sağlamak ve korumak zorundayız. Çiftçilerin karşısında olduğunu varsaydığımız büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret sahiplerinin karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Bundan dolayı biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Tersine memleketimizde birçok milyonerin hatta milyarderin yetişmesine çalışacağız. Sonra işçi gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane ve benzeri kurumlar çok sınırlıdır. Var olan işçimizin miktarı yirmi bini geçmez. Hâlbuki memleketi yükseltmek için fabrikalara gerek vardır. Bunun için de işçi lazımdır. Bundan dolayı tarlada çalışan çiftçiden farklı olmayan işçiyi de korumak gerekir... İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Bundan dolayı çeşitli meslek sahiplerinin çıkarları birbiriyle iç içe olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve geneli halktan oluşmaktadır. Halk Partisi, halkımıza siyasi terbiye vermek için bir okul olacaktır.”²⁸ Atatürk, “Bütün kişiler aynı siyasi haklara sahip olmalıdırlar. Demokrasinin bu bireysel ve eşitlikçi niteliklerinden genel ve eşit oy ilkesi çıkar.”²⁹ sözleriyle demokrasinin katılım ilkesini ifade etmiştir.

Atatürk, hukuk devletinin özgürlük, eşitlik ve güvenlik ilkelerinin önemini şöyle vurgular: “Devlet, vatandaşların her türlü hürriyetini korur.

Kişinin birinci hakkı, doğal yeteneklerini serbestçe geliştirebilmesidir. Bu gelişimi sağlamak için ise en iyi vasıta, kişiye bir başkasının benzer hakkını zarara sokmaksızın, tehlike ve zarar kendisine ait olmak üzere kendi kendisini istediği gibi yönetme iznini vermektir.

İşte, bu serbest gelişimi sağlamak, kişisel hakların oluşturduğu çeşitli hürriyetlerin ana amacıdır. Bu haklara saygı göstermeyen siyasi toplum, açık görevinde kusur etmiş olur ve devlet, var oluşunun nedenini ve anlamını yitirir.

Çağdaş demokraside kişisel hürriyetler, özel bir değer ve önem kazanmıştır. Artık kişisel hürriyetlere devletin ve hiçbir kimsenin müdahalesi söz konusu değildir. Söz konusu olan hürriyet, sosyal ve medeni insan hürriyetidir. Bu sebeple, kişisel hürriyeti düşünürken her kişinin ve sonuç olarak bütün ulusun ortak menfaati ve devlet varlığı göz önünde bulundurulmalıdır. Anlaşıyor ki kişisel hürriyet mutlak olamaz. Bir başkasının hak ve hürriyeti ve milletin ortak menfaati, kişisel hürriyeti sınırlar. Kişisel hürriyeti sınırlamak, devletin de bir bakıma esası ve görevidir. Çünkü devlet, kişisel hürriyeti sağlayan bir teşkilat olmakla beraber, aynı zamanda, bütün özel faaliyetleri, genel ve millî amaçlar için birleştirmekle yükümlüdür.

Devletsiz bir toplum veya zayıf bir devlet hayatının sonucu, herkesin herkese karşı mücadelesidir. Bu mücadelenin çoğunluğun hürriyetini boğmayacak şekilde düzenlenmesi gerekir.

Bu düzenleme işlemi, kişinin sorumluluğuna, teşebbüsüne ve gelişmesine zarar verecek dereceye götürülmemelidir.

Vatandaşların teşebbüs ve sorumluluk duyguları ne kadar gelişirse devlet için o kadar iyidir.

28. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 97.

29. Afet İnan, Medenî Bilgiler, s. 406.

Türk, keyfi yönetim ve esirlik zincirlerini parçalayabilmek için iç ve dış düşmanlar karşısında hayatını ortaya koydu. Çok kanlı ve tehlikeli mücadelelere girdi, sayısız fedakârlıklara katlandı, başarılı oldu. Ancak ondan sonra hürriyetine sahip oldu. Bu sebeple, hürriyet Türk'ün hayatıdır.”³⁰ Atatürk bu sözlerle hukuk devletinin özgürlük, eşitlik ve güvenlik ilkelerinin önemini vurgulamıştır.

Atatürk inkılabı, temelde insan haklarının korunmasını amaçlar. Çünkü keyfi yönetimin olduğu bir ülkede insan haklarının korunması mümkün değildir. Atatürk devrimi ile teokrasi ve monarşiden sıyrılarak çağdaş uygarlık yoluna girmek mümkün olabilmıştır. Atatürk, başlangıçtan itibaren Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi'nin ve aydınlanmanın temel direklerinden biri olan millî egemenliği kendisine ilke edinmiştir. Böylece insan haklarının tanınması ve korunması yolunda önemli bir adım atmıştır. Türk halkını modern dünyanın insanlara tanıdığı tüm haklarla donatmaya çalışmıştır. Bu da göstermektedir ki ülkemizde insan haklarının korunmasının ve geliştirilmesinin ön koşulu Atatürk ilkelerine bağlı olmaktır.

Cumhuriyet rejiminin dayandığı ilkeleri, bu ilkelerin getirdiği yenilikleri ve bütün bunların uygulayıcısı olan hükümetin önemini ise şöyle vurgulamıştır:

“Anayasa kapsamındaki hükümlerin uygulamalarını düzenleyen kanunlar, vatandaşların doğal ve siyasi hak ve hürriyetlerinin yaptırımlarıdır. Fakat asıl yaptırıcı güç hükümettir. Vatandaş hürriyeti tanıyan, ona saygı duyan, onun sağlanmasını ve korunmasını en birinci vazife sayan siyasi idare ise doğal olarak demokrasi esasına dayanan cumhuriyettir. Eski devirde, hürriyetlerin korunması gibi bir mesele söz konusu değildi. Çünkü hürriyet yoktu.”³¹

Atatürk, **“Cumhuriyetçilik ve sosyal inkılap, laiklik ve yenilikseverliğin Türk'ün öz malı ve özelliği durumuna geldiğini görmek benim için büyük bir mutluluk olacaktır.”**sözünü de yenileşmeye açık olma ve çağdaşlaşma yolunda ilerleme amacının göz ardı edilmemesi konusunda Türk halkını uyarmıştır.

Bütün bu ve benzeri örnekler göstermektedir ki ülkemizde insan hak ve özgürlüklerinin ve demokratik işleyişin güvencesi, Atatürk inkılabının amaçlarının farkında olan, Atatürk ilkelerine sahip çıkan insanlardır. Atatürk bu durumu şöyle ifade etmiştir: **“Her durumda milletin, hükümetin gördüğü işleri dikkatle izlemesi gerekir. Çünkü hükümetin yaptıkları olumsuz olur da millet karşı çıkmaz ve onu düşürmezse bütün kusur ve kabahatine katılmış demektir.”³²** Ülkemizde, demokrasi ve insan hakları alanında önemli yeniliklerin sonucusu Atatürk inkılabı ile gerçekleşmiştir. Atatürk, demokrasinin ulusun egemenliği ile mümkün olabileceğine inanıyordu. Büyük zorluklar ve mücadelelerle elde edilen bağımsızlık ulusa güvenin eseri diyebiliriz. Ulusumuz kazanımlarıyla, siyasi ve sosyal haklarıyla övünmelidir. Atatürk bunu, **“Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak ilk önce biz kendi benliğimi-**

Fotoğraf 4.2: Atatürk Trabzon gezisinde (11 Haziran 1937).

30. Afet İnan, *Medeni Bilgiler*, s.450.

31. Genelkurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük*, C 1, s. 193.

32. Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, s. 41.

ze saygı gösterelim. Benliğimize ve ulusumuza bu saygıyı duygu, fikir, fiil olarak bütün davranışlarımız ve hareketlerimizle gösterelim. Bilelim ki millî benliğini bulmayan milletler başka milletlerin avıdır.”³³sözleriyle dile getirmiştir.

DEĞERLENDİRME ÇALIŞMALARI

1. Aydınlanma ne demektir? Tanımlayınız.
2. İnkılap ve reform arasında ne fark vardır? Karşılaştırınız.
3. Atatürk ilkeleri ve aydınlanma arasındaki ilişkiyi açıklayınız.
4. Atatürk niçin Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılı bir devlet olmasını amaçlıyordu? Arkadaşlarınızla değerlendiriniz.
5. Atatürk'ün halkçılık ilkesiyle gerçekleştirmek istediği amaç neydi? Bu konuda bir yazı hazırlayınız.
6. Atatürk'ün devrimcilik anlayışını açıklayınız.
7. Atatürk'ün tam bağımsızlık anlayışını ifade eden sözlerinden örnekler bularak arkadaşlarınıza okuyunuz.
8. Milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve halkçılık ilkeleri niçin birbirlerini tamamlayan ilkelerdir? Arkadaşlarınızla tartışınız.
9. Atatürk'e göre millî eğitim ve eğitim birliği ne demektir? Açıklayınız.
10. Atatürk inkılabı niçin ülkemizde insan haklarının tanınması ve gelişmesinde önemli bir role sahiptir? Değerlendiriniz.

33. A. Bekir Palazoğlu, *Atatürk İlkeleri*, s. 123.

OKUMA PARÇASI

YARGI BAĞIMSIZ OLMALIDIR

Atatürk'e, Urfa milletvekili Ali Saip Ur-savaş tarafından düzenlendiği iddia olunan suikastla ilgili davanın cumhuriyet savcısı olan Baha Arkan, bu davayla ilgili bir bölümü şöyle anlatmaktadır:

“Davanın tarafımızdan açılması ve eylemin oluşması hakkındaki vicdani kanaatimiz köklü temellere dayanması nedeniyle Ankara Ağır Ceza Mahkemesi tarafından verilen beraat kararı, tarafımızdan temyiz edilmişti.

Yargıtay Birinci Ceza Dairesi, Ankara Ağır Ceza Mahkemesi tarafından verilen beraat kararını, 19 nedene dayanarak bozdu. Şimdiye kadar Yargıtay tarihinde 19 nedenle bozulmuş olan bir karara rastlanmamış, rastlanmış olsa bile pek ender durumlarda bu durum ortaya çıkmıştı.

Ankara Ağır Ceza Mahkemesi, Yargıtayın 19 nedene dayanarak bozduğu ve mahkemeye bütün delilleri göstererek bu deliller karşısında beraat kararı verilmesine imkân olmadığını bildirmesine rağmen, Ağır Ceza Mahkemesi eski hükmünde, yani beraat kararında ısrar etmişti ki bu belge de özel dosyamızda bulunmaktaydı.

Görev gereği olarak Ağır Ceza Mahkemesinin verdiği direnme kararının da tarafımızdan tekrar temyiz edilmesi ve işin Yargıtay Ceza Kurulunda yeniden görüşülmesinin sağlanması gerekmektedir. Ancak işin politik yönü göz önünde bulundurularak o zaman adalet bakanı olan Şükrü Saraçoğlu'na durum hakkında bilgi verilmiş, düşüncesini bildirmesi rica olunmuştu. Kendisinden, 'Benden bir işaret almadan temyize başvurmal!' emrini alınca Yargıtaya başvurma süresi içinde bu işaret beklendi. Hayatımızda geçirdiğimiz sıkıntılı günlerden birisi, bu işin Yargıtaya başvurma süresinin son günü olan yedinci günüydü. Akşam saat 17'de süre son bulacağı hâlde, o gün saat 15'e kadar Şükrü Saraçoğlu'nu görememiş, fikrini alamamıştık. Bitme süresine 15 dakika kala Şükrü Saraçoğlu, makam odamıza geldi ve 'Seni Atatürk çağırıyor, beraber köşke çıkacağız.' dedi. Derhâl Atatürk'ün huzuruna girdik. Atatürk'ün ilk sözü şu oldu:

Fotoğraf 4.3: Atatürk, “Yurtta sulh, cihanda sulh.” ilkesine uygun olarak bütün milletlerin barış içinde yaşamasını istiyordu. Bu nedenle Anıtkabir’in çevresinde dünyanın dört bir yanından getirilmiş ağaçlardan oluşan bir “Barış Parkı” yer alır.

— Çocuğum, davayı tekrar temyiz edecekmişsiniz. Etmemenizi öneririm. Önce dava benim şahsımı, hayatımı ilgilendirmektedir. Şahsım ve hayatımla ilgili bir davanın zaman zaman Türk milletinin karşısına çıkarılmasından vicdananen azap duyuyorum. Benim vücudumun ortadan kalkmasını isteyen yüz kişi varsa bunun yüz on olmasının önemi yoktur. Bundan başka, Türk yargıcına güvenim sonsuzdur. Türk yargıcı, vicdani kanaatini belirterek bu işe inandığını bildirmektedir. Yargıtayın isterse bilimsel bile olsa herhangi bir işaretiyle Türk yargıcının üzerinde baskı yapmayı doğru bulmuyorum.”

Bu sözleri söylerken Atatürk'ün görkemli bir heykel gibi dimdik duran yapısını, aradan uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen hâlâ unutmamıza olanak yoktur. Karşımızda, İstiklal Savaşı'nın muzaffer komutanı olduğu hâlde, Türk yargıcının vicdani kanısı önünde eğilmiş bir soyluluk anıtı görmekteydik.”

(Baha Arıkan, Cumhuriyet gazetesi, 12.11.1963)

İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRGESİ

- MADDE 1:** Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar.
- MADDE 2:** Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin bu bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir.
- Ayrıca, ister bağımsız olsun, ister vesayet altında veya özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı ülke yurttaşı olsun, bir kimse hakkında, uyruğunda bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuksal veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayırım gözetilmeyecektir.
- MADDE 3:** Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır.
- MADDE 4:** Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, kölelik ve köle ticareti her türlü biçimde yasaktır.
- MADDE 5:** Hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz ve ceza verilemez.
- MADDE 6:** Herkesin, her nerede olursa olsun, hukuksal kişiliğinin tanınması hakkı vardır.
- MADDE 7:** Herkes yasa önünde eşittir ve ayırım gözetilmeksizin yasanın korunmasından eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir. Herkesin bu bildirgeye aykırı her türlü ayırım gözetici işleme karşı ve böyle işlemler için yapılacak her türlü kışkırtmaya karşı eşit korunma hakkı vardır.
- MADDE 8:** Herkesin anayasa ya da yasayla tanınmış temel haklarını çiğneyen eylemlere karşı yetkili ulusal mahkemeler eliyle etkin bir yargı yoluna başvurma hakkı vardır.

- MADDE 9:** Hiç kimse keyfi olarak yakalanamaz, tutuklanamaz ve sürgün edilemez.
- MADDE 10:** Herkesin, hak ve yükümlülükleri beklenirken ve kendisine bir suç yüklenirken tam bir eşitlikle davasının bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından hakça ve açık olarak görülmesini istemeye hakkı vardır.
- MADDE 11:** 1- Kendisine bir suç yüklenen herkes, savunması için gerekli olan tüm güvencelerin tanıdığı açık bir yargılama sonunda, yasaya göre suçlu olduğu saptanmadıkça suçsuz sayılır.
2. Hiç kimse işlendiği sırada ulusal ya da uluslararası hukuka göre bir suç oluşturmayan herhangi bir eylem veya ihmalden dolayı suçlu sayılamaz. Kimseye suçun işlendiği sırada uygulanabilecek olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.
- MADDE 12:** Kimsenin özel yaşamı, ailesi, konutu ya da haberleşmesine keyfi olarak karışılmaz. Herkesin bu tür müdahale ve saldırılara karşı yasa tarafından korunma hakkı vardır.
- MADDE 13:** Herkes, herhangi bir devletin sınırları içinde serbestçe dolaşma ve oturma hakkına sahiptir. Herkes, kendi ülkesi de dahil, herhangi bir ülkeden ayrılma ve ülkesine geri dönme hakkına sahiptir.
- MADDE 14:** Siyasi suç işleyen herkesin, zulüm karşısında başka ülkelere sığınma ve bu ülkelerce sığınmacı işlemi görme hakkı vardır.
- MADDE 15:** Herkesin bir uyrukluğa (vatandaşlığa) hakkı vardır. Hiç kimse keyfi olarak uyrukluğundan veya uyrukluğunu değiştirme hakkından yoksun bırakılamaz.
- MADDE 16:** Evlenme çağına gelen her erkek ve kadın ırk, uyruklu ve din bakımından hiçbir kısıtlamaya uğramaksızın evlenmek ve aile kurmak hakkına sahiptir. Erkek ve kadın evlenme konusunda, evlilik süresince ve evliliğin sona ermesinde eşit haklara sahiptir. Evlilik, ancak evleneceklerin serbest ve tam rızasıyla yapılır. Aile, toplumun doğal ve temel birimidir, toplum ve devlet tarafından korunma hakkı vardır.
- MADDE 17:** Herkesin tek başına veya başkalarıyla ortaklaşa mal ve mülk edinme hakkı vardır. Hiç kimse keyfi olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılamaz.
- MADDE 18:** Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı vardır; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğünü, dini ya da inancını tek başına veya topluca, açık veya özel olarak öğretme, uygulama, ibadet ve törenlerle açığa vurma özgürlüğünü içerir.
- MADDE 19:** Herkesin fikir ve anlatım özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak, fikirlerinden ötürü rahatsız edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın bilgi ve görüşleri her yoldan aramak, almak ve yaymak özgürlüğünü kapsar.
- MADDE 20:** Herkes barışçı yoldan toplanma ve dernek kurma hakkına sahiptir. Hiç kimse bir derneğe girmeye zorlanamaz.
- MADDE 21:** Herkes, doğrudan ya da özgürce seçilmiş temsilcileri aracılığı ile ülkesinin yönetimine katılma hakkına sahiptir. Herkes, ülkesindeki kamu hizmetlerine girmede eşit haklara sahiptir. Halkın iradesi kamu otoritesinin temelidir; bu irade gizli, genel ve eşit oy ilkesine uyularak yapılacak olan dönemsel ve dürüst seçimlerle belirlenir.

- MADDE 22:** Her insanın, toplumun bir üyesi olmak itibariyle sosyal güvenliğe hakkı vardır. Haysiyeti için ve kişiliğinin serbestçe gelişebilmesi için zorunlu olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların millî gayret ve milletlerarası iş birliği yoluyla ve her devletin teşkilatına ve kaynaklarına uygun olarak gerçekleştirilmesine hakkı vardır.
- MADDE 23:** Herkesin çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma koşullarına sahip olmaya, işsizlikten korunmaya hakkı vardır. Herkesin, hiçbir ayırım gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır. Çalışan herkesin kendisine ve ailesine, insanlık onuruna yaraşır bir yaşam sağlayan adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır. Herkesin, çıkarlarının korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara üye olmaya hakkı vardır.
- MADDE 24:** Herkesin dinlenmeye, boş zamana, özellikle iş saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılmasına ve belli dönemlerde ücretli tatillere hakkı vardır.
- MADDE 25:** Herkesin, gerek kendisi gerek ailesi için yiyecek, giyim, konut, tıbbî bakım ve gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere, sağlık ve refahını sağlayacak uygun bir yaşam düzeyine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hâllerde güvenliğe hakkı vardır. Ana ve çocuk özel ihtimam ve yardım görme hakkına sahiptir. Bütün çocuklar, evlilik içinde veya evlilik dışında doğsunlar aynı sosyal korunmadan yararlanırlar.
- MADDE 26:** Herkes eğitim görme hakkına sahiptir. İlköğretim zorunlu ve parasızdır. Teknik ve mesleki öğretimden herkes yararlanabilmelidir. Yüksek öğrenim, yeteneğe bağlı olarak herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır. Eğitim, insan kişiliğinin tam gelişmesi ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesi amacına yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırk ve din toplulukları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın sürdürülmesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir. Çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmede öncelikle ana baba hak sahibidir.
- MADDE 27:** Herkes, topluluğun kültür faaliyetine serbestçe katılmak, güzel sanatlardan yararlanmak, bilim alanında ilerleyişe katılmak ve bundan yararlanmak hakkına sahiptir. Herkesin yarattığı, her türlü bilim, edebiyat ve sanat eserlerinden kaynaklanan manevi ve maddi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır.
- MADDE 28:** Herkesin, bu bildirmede yer alan hak ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleşmesini sağlayacak toplumsal ve uluslararası bir düzende yaşamaya hakkı vardır.
- MADDE 29:** Herkesin, kişiliğinin özgürce ve tam gelişmesine olanak sağlayan topluma karşı ödevleri vardır. Haklar ve özgürlükler, ancak yasayla ahlakın, kamu düzeninin, genel refahın, başkalarının hak ve özgürlüklerine saygının ve demokratik bir toplum yapısının gereklerine uygun olarak sınırlandırılabilir. Bu hak ve özgürlükler, hiçbir zaman Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı olarak kullanılamaz.
- MADDE 30:** Bu bildirmede yer alan hak ve özgürlükler, hiçbir durumda bu hak ve özgürlüklerin yok edilmesine yol açacak şekilde yorumlanamaz ve kullanılamaz.

SÖZLÜK

A

- adalet** : Herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme.
- aday** : Bir görev, bir iş için kendini ileri süren veya başkaları tarafından önerilen kimse, namzet.
- anayasa** : Bir devletin yönetim biçimini belirten; yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasa.
- antlaşma** : İki veya daha çok devletin saldırmazlık, savaşta ittifak gibi konularda üstlendikleri yükümlülükleri gösteren belge ve belgede belirtilen durum, pakt.
- atama** : Bir kimseyi bir göreve getirme, tayin.
- ayın** : Dinsel tören, ibadet.
- ayrıcılık** : Başkalarından ayrı ve üstün tutulma durumu, imtiyaz.
- ayırım** : Eşit davranışta bulunmamak, fark gözetmek.
- azınlık** : Bir ülkede egemen olan ulusa göre ayrı soydan ve sayıca az olan topluluk.

B

- bağımsızlık** : Devletin siyasal, ekonomik, kültürel vb. bakımlardan başka kişi, grup ya da devletin güdüm ve yönetimi altına girmemesi durumu.
- barış** : Uyum. Karşılıklı anlayış ve hoşgörülle oluşturulan ortam.
- basın** : Gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yayınların bütünü.
- baskı** : Hak ve özgürlükleri kısıtlayarak zor altında bulundurma durumu, tahakküm.
- batılılaşmak** : Özellikle Avrupa ülkelerinin düşüncede, çalışmada, görüş ve anlayışta izledikleri temel ilkeleri benimseme çabası.
- bidirge** : Ulusal ya da uluslararası düzeyde belirli haklar ya da kurallara ilişkin açıklamaları içeren belge.
- birey** : Toplumları oluşturan ve düşünsel, duygusal, iradeyle ilgili nitelikleri toplum içinde belirlenen insanların her biri.
- bölücü** : Bir topluluğu, birliği parçalama, bölme amacıyla olan.

C - Ç

- cemiyet** : Aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümü. Toplum.
- çağdaşlaşmak** : Çağın tutumuna, anlayışına ve gereklerine ayak uydurmak.

D

- dayanışma** : Bir topluluğu oluşturanların duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda birbirlerine karşılıklı bağlanması.
- demokrasi** : Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi.
- devlet** : Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasi açıdan örgütlenmiş millet ya da milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık.
- dokunulmazlık** : 1. Dokunulmaz, ilişilmez, karışılmaz olma durumu. 2. Anayasa ve uluslararası kurullar gereğince kişilere tanınan ilişilmez olma durumu veya ayrıcalık.

dük : Bazı devletlerde prensten sonra gelen en yüksek soyluluk unvanı.
dülger : Yapıların kaba ağaç işlerini yapan kimse.

E

egemenlik : Milletin ve onun tüzel kişiliği olan devletin yetkilerinin hepsi, hükümranlılık, hâkimiyet.
eşitlik : 1. Kanunlar yönünden insanlar arasında ayırım bulunmaması durumu. 2. Bedensel, ruhsal başkalıkları ne olursa olsun, insanlar arasında toplumsal ve siyasi haklar yönünden ayrıcalık bulunmaması durumu.
evrensel : Bütün insanlığı ilgilendiren, üniversal. Dünya ölçüsünde, dünya çapında.

F

feodalide
(Derebeylik) : Tarım ekonomisine dayalı, yönetim gücünü tek başına elinde bulunduran senyör (feodal) ile toprağa bağımlı feodalın malı olan serflerin olduğu toplumsal yapı.

G

gelenek : Bir toplumda, eskiden kalan, saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen kültürel kalıntılar, alışkanlıklar.
gösterge : Bir şeyi belirtmeye yarayan şey, belirti, im, işaret.
güvence : Bir antlaşmada taraflardan birinin sorumluluğu üzerine alması, teminat, garanti.
güvenlik : Toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet.

H

hak : 1. Adalet, 2. Adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç. 3. Dava veya iddiaya, gerçeğe uygunluk, doğruluk.
halk : Aynı ülkede yaşayan, aynı uyruktaki insan topluluğu.
hoşgörü : Başkalarının paylaşılmayan düşünce ve davranışlarına karşı anlayışlı olma. Tolerans.
hukuk : Toplum düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü, tüze.

I

içselleştirmek : Bir kural ya da değer, insanın iç yaşamını oluşturan kural ve değerlerin bir parçası hâline getirilmesi. Özümseme.
ideal : 1. Ülkü. 2. Düşüncenin tasarlayabileceği bütün üstün nitelikleri kendinde toplayan.
ihlal : 1. Bozma, zarar verme. 2. Yasa ve düzene uymama.
inanç : 1. Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma. 2. Tanrı'ya, bir dine inanma, iman, itikat.

K

kamuoyu : Bir sorun üzerine halkın genel düşüncesi, halkoyu.
kültür : 1. Tarihî, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve maddi olmayan değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü. Hars, ekin. 2. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü.

M - N

merci	: Başvurulacak yer, makam.
meşru	: Yasanın, dinin, törenin ve kamu vicdanının doğru bulduğu.
mezhep	: Bir dinin görüş ve anlayış nedeniyle ortaya çıkan kollarından her biri.
norm	: Davranış ilkesi, şekli, kuralı. Ölçü.

O - Ö

otokrasi	: İktidarın tek bir kişinin şahsında toplandığı rejim. Mutlakiyet.
otorite	: Bir toplumun sosyal ve kültürel yapısına uygun olarak ortaya çıkan kurumsallaşmış güç kullanımı.
ödün	: Uzlaşabilmek için hak, istek ve iddiaların bir kısmından vazgeçme, taviz.
örfi hukuk	: Örf, gelenek ve göreneklere dayanarak oluşturulan hukuk.
özgürlük	: Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu.

P - R

parlamento	: Başlıca görevi, yasama, devlet bütçesini çıkarma, hükümeti denetleme olan ve üyeleri halkoyu ile belirli bir süre için seçilen meclis veya meclisler.
propaganda	: Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmaya, benimsetmeye ve yayma amacıyla söz, yazı gibi yollarla gerçekleştirilen çalışma.
reform	: Daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik, iyileştirme, düzeltme, ıslahat.
Rönesans	: 15. yüzyıldan başlayarak İtalya'da daha sonra Avrupa'da Orta Çağ'dan sonra hümanizm etkisiyle ortaya çıkan, klasik İslk Çağ kültür ve sanatına dayanarak gelişen bilim ve sanat akımı.

S - Ş

salt çoğunluk	: Oylamada, yarıdan bir fazla oy sağlanarak elde edilen sonuç.
sorumluluk	: Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, mesuliyet.
sözleşme	: Hukuksal sonuç doğurmak amacıyla iki veya daha çok kişinin veya kuruluşun, karşılıklı ve birbirlerine iradi beyanlarıyla gerçekleşen işlem, bağış, akit, mukavele, kontrat.
şeri hukuk	: İslam dininin temel kural ve emirlerinden oluşan hukuk.

T

taahhüt	: Bir şeyi yapmayı üstüne alma, üstlenme.
taksirli suç	: Dikkatsizlik, tedbirsizlik, meslekte acemilik veya düzene, buyruklara ve talimata uymazlıktan doğan suç.
teessüf	: Eseflenme, kederlenme, tasalanma, acıma.
tekke	: Aynı dinsel tarikattan olanların barındıkları, ibadet ve tören yaptıkları yer.
temyiz	: 1. Ayırma, seçme, fark etme. 2. İyiyi kötüden ayırt etme. 3. Hukuk mahkemelerince verilen kararın kanun ve usul yönünden incelenmesini sağlayan yasal yol.
teşebbüs	: Girişim. İnsanların gereksinimlerini karşılamak için kâr amacıyla mal ve hizmet üreten ve satan kuruluş.
tevkif	: Bir suç dolayısıyla birini tutuklama.

- toplum** : Aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümü. Cemiyet.
- totaliter** : Bütün yetkileri bir elde toplayıp insan hak ve özgürlüklerinin hiçbirini tanımayan, baskı ve zulme dayalı yönetim şekli.

U - Y

- uygarlık** : **1.** Uygur olma durumu, medeniyet, medenilik. **2.** Bir ülkenin, bir toplumun, maddi ve manevi varlıklarının, fikir ve sanat çalışmalarıyla ilgili niteliklerinin tümü.
- yaptırım** : Hukuk, ahlak gibi kurumların buyruklarının yerine getirilmesini sağlayan güç.
- yasama** : Yasa koyma. Genel, soyut, nesnel ve sürekli nitelikte kurallar koyma.
- yüce divan** : Bakanların, Danıştay ve Yargıtay üyelerinin, başsavcının görev suçlarından dolayı yargılanmaları için gerektiğinde kurulan, Anayasa Mahkemesi üyeleri ve cumhuriyet başsavcısından oluşan yüksek mahkeme.
- yürütme** : Kanunları uygulama işi, icra.

KAYNAKÇA

- AKAD, Mehmet**, 1982 Anayasası, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1998.
- AKARSU, Bedia**, Atatürk Devrimi ve Temelleri, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997.
- AKILLIOĞLU, Tekin**, İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Belgeler, Bilgi Yayınları, Ankara, 1995.
- ANNA, Sproule**, Abraham Lincoln, çev.: Leyla Onat, İlkaynak Yayınevi, İstanbul, 1996.
- ARIKAN, Baha**, Cumhuriyet Gazetesi, 12.11.1963.
- AYBARS, Ergün**, Atatürk, Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi, İleri Kitabevi, İzmir, 1994.
- ÇEÇEN, Anıl**, İnsan Hakları, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1995.
- ÇEÇEN, Anıl**, Kemalizm, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1998.
- EKİNCİ, Oktay**, İnsan Hakları ve Çevre, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
- DUMAN, İlker Hasan**, İnsan Haklarına Saygılı Devlet, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997.
- GRAY, Charlotte**, Bob Geldof, çev.: Leyla Onat, İlkaynak Yayınları, İstanbul, 1996.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref**, Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref**, Yönetim Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998.
- GÜLMEZ, Mesut**, İnsan Haklarının Uluslararası Korunması, TODAİE, Ankara, 1996.
- GÜRİZ, Adnan**, Hukuk Başlangıcı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.
- İNSAN HAKLARININ FELSEFİ TEMELLERİ**, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1996.
- KABOĞLU, İbrahim**, Özgürlükler Hukuku, AFA Yayınları, İstanbul, 1998.
- KAPANİ, Münci**, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.
- KARAL, Enver Ziya**, Atatürk'ten Düşünceler, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1991.
- KONGAR, Emre**, Atatürk, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.
- KUÇURADİ, İoanna**, Çağın Olayları Arasında, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

- KUÇURADİ, İoanna**, Uludağ Konuşmaları, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1997.
- MACDONALD, Fiona**, Albert Einstein, çev.: Arzu Toker, İlkaynak Yayınevi, İstanbul, 1996.
- MAGEE, Bryan**, Felsefenin Öyküsü, çev.: Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.
- MATHIES, Jean Luc**, Uluslararası Alanda İnsan Hakları, çev.: Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- MERDANOĞLU, Hüsnü**, Atatürkçü Düşüncenin Evrenselliği, Ümit Matbaacılık, Ankara, 1999.
- NACİ, Fethi**, Atatürk'ün Temel Görüşleri, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.
- ÖKÇESİZ, Hayrettin**, Hukuk Devleti, HFSA Yayınları, İstanbul, 1998.
- PALAZOĞLU, Ahmet Bekir**, Atatürk İnkıpları, THK Yayınları, Ankara, 1998.
- SELÇUK, Sami**, Demokrasiye Doğru, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- ŞAYLAN, Gencay**, Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi, TODAİE, Ankara, 1998.
- TÜFEKÇİ, Gürbüz**, Atatürk'ün Düşünce Yapısı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.
- UYGUN, Oktay**, Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları, TODAİE, Ankara, 1996.
- VOLTAIRE**, Feylozofça Konuşmalar ve Fıkralar, çev.: Fehmi Baldaş, MEB Yayınları, Ankara, 1948.

GÖRSEL KAYNAKÇA

- Resim 1.1** : Sir Godfrey KNELLER, Bryan Magee, Felsefenin Öyküsü, s. 102.
- Resim 1.2** : Vincenzo VIVIANI, Galileo'nun Mahkemesi.
- Resim 1.3** : www.anti-drugwar.org/Quotes-Gallery.htm
- Fotoğraf 2.1** : Bryan MAGEE, Felsefenin Öyküsü, çev.: Bahadır Sina Şener, s. 20.
- Fotoğraf 2.2** : Bryan MAGEE, Felsefenin Öyküsü, s. 24.
- Resim 2.1** : Bastille'in Alınışı, Bryan MAGEE, Felsefenin Öyküsü, s. 120-121.
- Resim 2.2** : www.crossingwaltstreet.com/archives
- Resim 2.3** : Gottlieb Doebler, Bryan MAGEE, Felsefenin Öyküsü, s. 122.
- Resim 2.4** : www.americaslibrary.gov/aa/lincoln
- Resim 2.5** : Bryan MAGEE, Felsefenin Öyküsü, s. 122.
- Resim 3.1** : Muhittin KÖROĞLU, www.muhittinkoroglu.com/cartoon